

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

KARADENİZ'DE DİONYSOS KÜLTÜ

(Yüksek Lisans Tezi)

Şermin OKUMUŞ

**Danışman
Doç. Dr. Ali GÜVELOĞLU**

RİZE

2022

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında, Doç. Dr. Ali GÜVELOĞLU danışmanlığında, Şermin OKUMUŞ tarafından hazırlanan *Karadeniz’de Dionysos Kültü* adlı bu tez çalışması, 06/07/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Unvanı, Adı SOYADI

İmza

Başkan

: Prof. Dr. Ümit Fafo TELATAR

Üye

: Doç. Dr. Ali GÜVELOĞLU

Üye

: Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR

ETİK BEYAN

Tarih Tezli Yüksek Lisans programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Karadeniz’de Dionysos Kültü” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.06/07/2022

Şermin OKUMUŞ

ÖNSÖZ

Dini inanışlar veya inanç sistemleri insanların hayatında büyük bir yere sahiptir. İnançlar insanoğlunun hayatını etkilediği gibi yaşanan çevre ve çağ dibi unsurlar da inanları etkilemektedir. Karadeniz Bölgesi de tarih boyunca ev sahipliği yaptığı milletler tarafından etkilenmiştir. Kolonizasyon dönemi ile bölgeye gelen Hellenler ekonomik, siyasi ve idari olarak etki altına aldıkları bölgenin inanç sistemini de etkilemiştir. Hellenlerin bölgeye gelmesiyle birlikte inandıkları tanrı ve tanrıçalar da onlara birlikte bölge halkına tanıtılmış, zaman içerisinde yerel halklarında inanç dünyasına sokulmuştur.

Yukarı da bahsi geçen Hellen inanç sisteminin bölgedeki yansımalarını kanıtlamak oldukça güçtür. Coğrafi özelliklerin olumsuzları bunun en önemli sebebidir. Nemli ve aşırı yağış alan bir bölge olduğundan bitki örtüsü hızlı bir şekilde büyüme göstermektedir bu da antik yerleşim yeri ve buluntuların keşfini oldukça zorlaştırmaktadır. Yıllar içerisinde kentlerinden genişletilmesi için yapılan deniz dolgusu çalışmaları ile var olabilecek liman oluşumlarını da ortadan kaldırmıştır. Bölge hakkında yapılabilecek çalışmalar edebi veya nümizmatik buluntular baz alınarak yapılabilmektedir. Kısıtlı imkânlar neticesinde yapılan bu çalışma lüiteratür taraması temelli hazırlanmıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken kaynak araştırması ve yazım aşamalarında bana rehberlik eden danışman hocam sayın Doç. Dr. Ali GÜVELOĞLU'na, konu seçiminde yardımını esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Osman Emir'e, bölüm hocalarıma ve bana desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Şermin OKUMUŞ

2022 / RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
1. GENEL BİLGİLER	3
1.1.Tarihsel Arka Plan.....	3
1.2.MÖ. 8 yy’da Antik Yunan’da Mit Sistemi.....	10
2.DİONYSOS KÜLTÜ.....	20
2.1. Dionysos Kültü’ nün Sınırları	20
2.2. Dionysos Kültü	24
2.3. Dionysos Kültü: Tanımlamalar Ve Sınırlamalar	27
2.4. Dionysos Onuruna Düzenlenen Bayramlar ve Festivaller	32
2.5. Farklı Kültürlerde Dionysos ile Özdeş Tanrılar	37
2.5.1. Osiris	38
2.5.2. İnanna.....	41
2.5.4. Nevruz	46
2.5.5. Bacchus	47
2.5.6. Şiva.....	49
2.5.7. Baal	50
3.KARADENİZ BÖLGESİ	57
3.1. Karadeniz Bölgesi’nde Dionysos İzler	57
3.1.1. Amisos (Samsun).....	57
3.2.1. Sinope (Sinop).....	58
3.1.3. Tios Tium, Tios, Tion, Tieioni Tieium, Villaios (Zonguldak/Filyos)	59
3.1.4. Trapezous (Trabzon)	60

3.1.5. Cotyora (Ordu)	61
3.1.6. Kuzey ve Batı Karadeniz.....	63
4. SONUÇ	67
KAYNAKÇA	70
EKLER.....	77
Ek-1. Kullanılan sikkeler.....	77
Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler.....	78
Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler.....	79
Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler.....	80
Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler.....	81
Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler.....	82
Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler.....	83
Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler.....	84
Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler.....	85
Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler.....	86

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : Tarih

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Doç. Dr. Ali GÜVELOĞLU

Hazırlayan : Şermin OKUMUŞ

Yıl : 2022

Sayfa Sayısı : 95

ÖZET

KARADENİZ'DE DİONYSOS KÜLTÜ

Antikçağ'da Karadeniz Bölgesi'nde Dionysos kültürünün varlığı çalışmanın konusu olmuştur. Antik kaynaklar referans alınarak bir literatür değerlendirilmesi yapılmıştır. Arkeolojik buluntuların katkısıyla bölgede Dionysos tapınımının olduğu sonucuna varılmıştır. Bölgenin elverişsiz coğrafi koşulları nedeniyle ve modern dönemde yapılan şehirleşme ile var olabilecek antik yaşam alanları ortadan kalmış bu da antik dönem çalışmalarının bölgede yürütülmesini kısıtlamıştır. Bölge hakkında araştırmalar edebi ve numizmatik buluntular sayesinde daha sağlam temellere oturtulmaya çalışmaktadır. Edebi ve numizmatik eserlere ek olarak Ordu Kurul Kalesi'nde yapılan kazı çalışmaları neticesinde Dionysos tapınımının bölgedeki varlığı kanıtlanmıştır. Çalışma Doğu Karadeniz Bölgesi ile sınırlı kalmayarak Kuzey ve Batı Karadeniz Bölgeleri'ni de ele alarak geniş kapsamlı bir değerlendirme sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mit, Dionysos, Pontos, Kurul Kalesi

Recep Tayyip Erdoğan University Graduate School of Education

Department : History

Thesis Type : Master Thesis

Supervisor : Doç. Dr. Ali GÜVELOĞU

Author : Şermin OKUMUŞ

Year : 2022

Pages : 95

ABSTRACT

CULT OF DIONYSOS IN THE BLACKSEA

The existence of the cult of Dionysus in the Black Sea Region in Antiquity has been the subject of the study. A literature review was made with reference to ancient sources. Due to the unfavorable geographical conditions of the region and the urbanization in the modern period, the ancient living spaces that could exist have disappeared, which limited the conduct of ancient studies in the region. Researches about the region are trying to be placed on more solid foundations thanks to literary and numismatic finds. In addition to the literary and numismatic works, the existence of the Dionysos worship in the region has been proven as a result of the excavations carried out in Ordu Kurul Castle. The study was not limited to the Eastern Black Sea Region, but also provided a comprehensive assessment by considering the Northern and Western Black Sea Regions.

Keywords: Myth, Dionysos Pontos, Kurul Castle.

KISALTMALAR

Bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
MCRI	: Meditarranean Civilisations Research Institute
MÖ	: Milattan önce
N	: Numara
S	: sayfa
S	: Sayı
SNG	: Sylloge Nummorum Graecorum
Vd	: Ve devamı
Yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

İnanç sistemleri araştırma konusu olan bölge açısından önemli bir yere sahiptir. Bölgenin, coğrafi, siyasi, ekonomik, folklorik ve demografik özelliklerini yansıtır. Bu yüzden ki herhangi bir medeniyet veya bölge incelemesi ya da araştırması yapılırken inanç sistemi dışarıda bırakılamaz.

Çalışmanın da kapsadığı bölge olan Doğu Karadeniz Bölgesi'nin inanç sistemleri bakımından değerlendirilmemesi önemli bir boşluk yaratmaktadır. Bu nedenle bölgedeki olası bir kült merkezi veya merkezlerinin varlığı, Dionysos tapınınının olup olmadığının belirlenmesi için klasik literatür ve arkeolojik verilerin değerlendirmesini başlattık.

Üç ana başlık altında topladığımız çalışmanın birinci bölümü Karadeniz Bölgesini daha iyi tanıyabilmek açısından eskiçağda bölgede yaşamış olan halkları göstermektedir. Çalışma bir inanç sistemi değerlendirmesi olduğundan bölgeye hâkim olmuş olan Yunanların mit sistemi ele alınmıştır.

İkinci bölümde tapınımı incelenmiş olan Dionysos ele alınmıştır. Bağ, bağcılık ve şarap tanrısı olarak bilinen Dionysos mevsimsel döngüyü ve tarımda bereketi simgelmektedir. İki kere doğum hikayesi doğanın güzde uyumasını ve baharda yeniden canlanmasını anlatmaktadır. Bunun yanında inananlarının şarap içerek esrik halde bayram kutlamaları ve çeşitli etkinlikler düzenlemesi insanın içindeki tanrısal gücün ortaya çıktığını göstermektedir. Bayramlarda yapılan gösteriler ile Yunan tragedyasının temelleri atılmıştır. Dionysos'un Yunan mit sistemi içerisinde aslında hangi tanrı grubuna girdiği ve bu tanrı grubunun neyi temsil ettiği anlatılmak istenmiştir.

Hayat hikayesi anlatılan Dionysos'un tapınım görürken inananları tarafından nasıl karşılandığı ve Yunan mit sisteminde nereye koyulduğu gösterilmiştir. Bu açıklamalar yapılırken Herodotos, Ovidius ve Hesiodos gibi antik Yunan literatürünün temel yazarları referans noktası olmuştur. Sadece Anadolu ve Yunan coğrafyasında tapınılan bir tanrı olmadığı isim ve cinsiyet değiştirerek dünyanın çeşitli yerlerindeki inanç sistemleri içerisinde bulunduğu açıklanmak istenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise çalışmanın asıl konusu ele alınmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesindeki eskiçağ yerleşimleri Dionysos tapınımı açısından ele alınırken kronolojik ve coğrafik özelliklerinin verilmesi ile desteklenmiştir. Bölgede Yunan kolonizasyonu öndesinde ikamet eden yerel halklar hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın coğrafi sınırlarının dışına çıkılarak Batı ve Kuzey Karadeniz Bölgeleri de ele alınmıştır. Böylece bölgedeki Dionysos tapınımının yayılım alanları bir bütün olarak görülmüştür. Tapınım alanları gösterilirken sadece edebi kaynaklarla sınırlı kalınmamış arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda elde edilen buluntularla da desteklenmiştir. Bölge genelinde bulunan sikke örnekleri tanrının hangi dönemde ne ölçüde tapınım gördüğünü açıklamıştır. Bunun yanında son yıllarda Ordu Kurul Kalesi çalışmalarında bulunan Dionysos heykelleri tanrının bölgede azımsanamayacak derecede inananının olduğunu göstermiştir. Çalışma yapılacak olan araştırmalara bir zemin hazırlarken aynı zamanda bir literatür de sunmuştur.

1. GENEL BİLGİLER

1.1.Tarihsel Arka Plan

Asya ve Avrupa kıtasının ortasında yer alan Küçük Asya'nın kuzeyinde Karadeniz, batısında Ege Denizi, güneyinde ise Akdeniz bulunmaktadır. Pontos Bölgesi doğusunda Armenia (Armenia Minor) ve Trapezous'un doğusunda *Kolkhis* ile sınır olurken, batısında Paphlagonia'dan¹ Halys Irmağı (Kızılırmak) ile sınırdır. Güneybatı sınırında ise Galatlar'ın Trakhmoni kavminin yaşadığı bölgeyle Halys Havzası ve Halys Nehri'nin kollarından olan Kappadokia (Deliçay) ile Skylaks (Çekerek) Irmağı kıyıları bulunmaktadır. Güney sınırında da Kappadokia Bölgesi bulunmaktadır (Kınacı, 2015: 187).

Karadeniz Bölgesi coğrafi konumunun geniş olması nedeniyle bünyesinde pek çok kavmi barındırmaktadır. *Mariandynler* bu kavimlerden biridir ve *Herakleia* Pontika (Karadeniz Ereğlisi) ülkesinde yaşamaktadırlar. Bu şehir ilk olarak *Miletoslular* tarafından iskân edilmiş ve bölgenin halklarından olan *Mariandyler*, Yunanlar tarafından köle olarak hizmet vermek için zorlanmışlardır (Herodotos, I: 28., Işık, 2008: 178).

Strabon eserinde, Parthenios Nehri (Bartın Çayı) etrafında yaptıkları görkemli evlerle ünlü olan Kaukonlar'ın yaşadığını yazmaktadır. Kaukonlar'ın, *Herakleia* ve *Mariandyler* ülkesinden Leukosyria'ya kadar uzandıkları ve Parthenios Irmağı'na kadar yayıldıklarını söyler (Strabon , XI, III, 5). Bölgenin bir diğer kavmi ise Enetler'dir. Amastris'i (Amasra) oluşturan dört *demosan*² biri olan Kytoron, Enetler'in elindeydi (Işık, 2008: 178).

Eskiçağ Karadeniz halklarından en dikkat çekici olanı Amazonlar'dır (Herodotos, IV: 110-115, 117). Bunlar Paphlagonia'nın doğusunda Themiskyra'da yaşamışlardır. Amazonlar hakkında çok farklı söylenceler bulunmaktadır ve bugünkü Samsun ili Terme ilçesi dolaylarında yaşamışlardır (Işık, 2008: 179).

Pharnakeai'nın doğu bölgesinde sakin ve neşeli bir kavim olan *Tiberionlar* yaşamaktaydı. Ülkeleri çok ovalık bir alan ve sahil yerleşimiydi. *Tiberionlar*'ın

¹ Paphlagonia veya Paflagonya, Anadolü'nün, Karadeniz'in kıyısında, Pontus Bithnya arasında kalan eski bir bölgedir.

² Attika'da yerel toplulukların ya da (en küçük) yönetsel bölgeleri adı (Howatson, 2013: 229).

topraklarında bir Sinope bulunmaktadır (Ksenophon, 5.5.2-3). Bunların yakın bölgesinde bulunan *Mossonikler*, Kerasos'un batısında ormanlık arazide Mossyn denilen ağaç kulelerde yaşamaktaydılar. *Mossonikler* ayrıca *Hephamakmetler* olarak da olarak da anılmışlardır. Doğularında da demiri kesip işleyebilen *Khalybler* bulunmaktadır ve bunlar *Mossonikler*'in tebaasıydılar (Işık, 2008: 179-181., Ksenophon, 5.5.1).

Bölgede yaşamış bir diğer halk ise Trapezous ve Pharnakia'nın yukarı kesiminde bulunan, eski zamanlarda Sanlar olarak da bilinen Makronlardır (Strabon ,XII, III, 18). Trapezous'un güney kısmında Gymnias (Bayburt) taraflarında Skythenler yurt edinmişlerdir (Işık, 2008: 182).

Bugünkü Trabzon'un güneybatısında, Gümüşhane'nin Torul ilçesi yakınlarında yaşamış olan bir Gürcü ve Pontos bölgesinin ne savaşçı kabilesi olan Driloslar yaşamışlardır (Ksenophon, 5.2.1). Bunlardan başka Pontos Bölgesi'nde Kolkhlar vardır. Kolkhlar'ın bölgesinde Hellenler Trapezous kolonisini kurmuşlardır ve bu halk Trapezous ile Kerasos arasındaki bölgede yaşamışlardır. Yine bu Pontos *Kolkhis* bölgesi arasındaki bölgede *Laziler*, *Zekhler* ve *Abasg*'ler adında halklar yaşamışlardır (Işık, 2008: 182).

MÖ. VIII. yy'in ortalarından itibaren Yunanistan'ın feodal karakterli yapısında değişimler başladı. Batı Anadolu topraklarından Yunan anakarasına göçmenlerin gelmeye başlaması hali hazırda yetersiz ve verimsiz olan tarım arazileri daha da yetersiz hale geldi. Bu durumda yeni tarım ve ticaret alanlarına ihtiyacı ortaya çıkardı ve sonuçta MÖ. VIII. yy'de Büyük Kolonizasyon Dönemi denen göç hareketi başlamış oldu. Koloni arayışına giren Yunanlar kendilerine belli bir sınır çizmediler. Böylece Doğu Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz kıyı kesimlerinde pek çok koloni kuruldu. MÖ. 750-550 arasında kurulan bu koloniler yönetim açısından ana karadan bağımsız olmalarına rağmen sosyo-politik gelenekler, kültür ve din açısından ana karanın etkisi altındaydılar (Kaya, 2015: 200-201).

Arkeolojik kaynaklara bakıldığında Karadeniz'deki kolonilerin VII. yy sonlarında Grekler tarafından kurulduğu görülür (Graham, 1958: 31-33). Ancak arkeolojik kaynakların bu konudaki yetersizliği nedeniyle bilgi almamız gereken kaynaklar edebi kaynaklardır. Edebi kaynaklarda da VII. yy'da sadece Sinope ve Trapezous'un kurulduğu görülmektedir (Çapar, 1991: 304).

Yunan destan ozanı *Eumelos*'a göre Grekler yaklaşık MÖ. 700'lerde bazı geleneklerini de alarak Karadeniz'e gelmişlerdir. Hesiodos'un *Thegonia* eserine bakıldığında Phasis, Aldescus, Sangaris ve Parthenius gibi Karadeniz'e dökülen akarsuların isimlerini görmekteyiz (Hesiodos, *Thegonia*: 340-345). Buradaki tek sorun eserin yazılış zamanıdır ve üzerinde tartışmalar sürmektedir. Eserin yazılış tarihi Greklerin Karadeniz'e geliş tarihi arasındaki yıl farkları, isimleri geçen akarsuların bölümün esere sonradan eklenmiş olabileceği tartışmasını yaratmaktadır. Yine de sonuç olarak Hesiodos'un MÖ. VIII. yy ya da erken VII. yy'da Tuna e Karadeniz'in güneyinde bulunan birkaç nehri duyduğu kesindir (Çapar, 1991: 306-307).

Bölge hakkında bilgi edinebileceğimiz diğer yazar ise Homeros'tur. *İlyada* adlı eserinde bölgede yaşayan halklar ve yer adlarına rastlanmaktadır; Erkek yürekli Pylaimenos komuta eder Paphlagonialılara, gelmişler yabankatırlarıyla ünlü Enetlerin yurdundan, Kytoros'ta, Sesamos'ta otururlar,

“Parthhenios Irmağı çevresinde kurmuşlardır ünlü saraylarını, kentleri Kromna, Aigialos, yüksek Ertyhinoi'dur.

Oidos'la Epistrophos komuta eder Alizonlara,

ta uzaklardan gelirler, gümüşün yurdu Alybe'den” (Homeros, *İlyada*, II: 851-857).

Paphlahonia'lılar Halys'in batısındaki sahilde ikamet etmişlerdir. Enet'ler bilinmese de onların Hekataios'dan itibaren yazarlar onları Amisos çevresindeki bölge ile bir tutmuşlardır. Kytoros ve Sesamos Sinope'nin batısında bulunmaktadır. Parthenios Irmağı ise Amasra'nın batısında yer alır ve Karadeniz'e dökülür. Buna bakıldığında Homeros döneminde Yunanların bölge hakkında bilgi sahibi olduklarını görebiliyoruz (Çapar, 1991: 307-308).

Eusebios bir notunda Trapezos Pontos'da kurulduğunu ve yılına MÖ. 756'ya bağlar, ancak yazar başka bir notunda Sinope'nin MÖ. 631'de kurulduğunun ve Trapezous'un Sinope'ye bağlı bir kent olduğu yazar. Fakat kronolojik olarak bakıldığında Sinope'nin daha önce kurulması gerekmektedir. Bir coğrafyacı olan *Pseudo-Scymnos*'un “*ad Nicomodern Regem*” adlı eserinde Sinope'nin kuruluşunu yazmaktadır;

“(Sinope kenti)ad vericisi
civarda oturan Amazon'lardan birinden dolaydır,
kendi vaktiyle yerliler olan Syroi'lar iskan etmişti,
bundan sonra, denildiğine göre, Hellen'lerden ne kadar varsa
Amazon'lar üzerinden' öteye geçtiler, Teselya'lılar olan
Autolykos ve Deileon ile Phlogios da (geçtiler).
Daha sonra *Miletos*'lu Habrondas Kimmer'ler tarafından
öldürülmüş görünüyor.
Kimmer'lerden sonra tekrar Koos ve Kretines,
Miletos'lu kaçaklar.

Bunlar kenti Kimmer ordusu Asia'yı istila ettikten sonra birlikte iskan ederler.”

Eserde Sinope'nin Kimmer istilasından hatta MÖ. 631'den çok daha önce var olduğu söylenmektedir (Çapar, 1991: 312-314).

Karadeniz Bölgesi'nin bir diğer önemli koloni kenti Amisos hakkında Strabon'un eserinde bilgiler bulmaktayız. Kendisi kentin Greklerden önce de var olduğu ve Homeros'un *İlyadası*'nda da adı geçen Enetler tarafından kurulduğunu söyler. Bir dil bilimci olan Herodotos'un *Enete*'den diye yazmış ve Homeros da Eneteden ismiyle Amisos'u göstermektedir. Strabon, *Theopompos* adındaki tarihçinin Amisos'un ilk defa *Miletoslular*, ardından ikinci defa Kappadokia'lı bir lider tarafından ve üçüncü kez de Antherokles ve Atinalılar tarafından koloni şehri yapıldığını isminin Peiraios olarak değiştirildiğini söyler (Strabon, *XII*, 3, 814). *Pseudo-Scymnos* ise Amisos'dan bahsederken “Amisosi Leukosyria Ülkesinde ayrı alır ve Phoika kolonisidir, *Herakleia*'dan 4 yıl önce kurulmuştur” şeklinde bir ifade kullanır (Emir, 2011: 669).

Arkeolojik ve edebi kaynaklar temel alındığında Amisos'un kuruluşunun dört aşamada olduğu görülmektedir. İlk aşama MÖ. 6. yy başında Sinope'den gelen *Miletosluların* Amisos ismiyle küçük bir yeri tuttuğu ve orada bir *emporion* kurmasıdır. İkinci aşama, MÖ. 6. yy'ın ilk yarısında *Kappadokialılar*'ın Amisos'a gelip yerleşmesidir. Üçüncü aşama, MÖ. 6. yy ortasında Akppadokialı lider, Phokaialılara Amisos'ta ikamet edebilecekleri iznini verdi ve kent genişledi. Dördüncü ve aşamada ise MÖ. 437'den çok önce Sinope'ye gelen Atinalı bir grup

Anthenokhos'un liderliğinde Amisos'a yerleşti ve ismini Peiraieos olarak değiştirdi. Anlaşılacağı üzere Amisos'ta MÖ. 6. yy itibarıyla bir *Miletos* kolonisi olmuştur (Emir, 2011: 669).

Tios kentinin ise kuruluşu Ammianus tarafından Hellenler'e dayanır. Arrianus da yine kent için bir *Miletos* kolonisi olarak söz eder. Kent aslında Hellenler tarafından kurulmamış hatta Strabon'un yaşadığı dönemde Hellenleşmemiş bir kenttir. Strabon'a göre Tios *Kaukonlar*'ın kurduğu bir kenttir ve *Kaukonlar* ise yerel bir halk olan *Mariandynler*'dir. Bu halk hakkında açık bir bilgi olamamakla beraber Tios kenti MÖ. II. yy'ın ilk çeyreğinde Amastris ile Pontos Krallığı'nın hâkimiyeti altına girmiş ve ardında MÖ. 70 yılında Romalı general Trianus tarafından ele geçirilmiştir (Akdoğan Akbulut, 2011: 84).

Kerasos ile ilgili olarak ise Arrianus eserinde Pharnakeia olarak bilinen kentin eski adının Kerasos olduğunu ve Sinopelilerin bir kolonisi olduğunu söyler (Arrianus, XVI, 4). Yörenin yerli halkı *Khalyb*'lerin toprakları üzerinde Kerasos adıyla kurulmuştur. MÖ. 183 yılında Pontos Kralı I. Pharnakes tarafından Kotyora halkı buraya göç ettirilerek Kerasos kentinin üzerine Pharnakeia kenti kurulmuştur. MS 64 yılından sonra ise kent tekrar Kerasos ismini almıştır (Murat Arslan, 2005: 127).

Kolonilerin Karadeniz sahiline gelmesi ani bir şekilde olmadı. Kademeli olarak bölgede koloniler kuruldu. Ege ve Marmara bölgelerinin ardından Karadeniz de kolonizasyon hareketleri görülmeye başladı (Tekin, 2010: 72). Kurulan her koloninin Yunan anakarası için bir açığı kapatması gerekiyordu. Karadeniz'in kolonizasyon hareketleri içinde dikkat çekmesindeki en önemli neden ise coğrafi konumudur, Doğu Anadolu, Kafkasya ve Orta Anadolu bozkırları arasında bir kavşak vazifesi gören Karadeniz *Miletoslu* kolonistlerin dikkatini çekmiştir. Bol su kaynakları, çayırları, ormanları ve zengin av hayvanı çeşitliliği antikçağ medeniyetlerinin ilgisini bölgeye çekmiştir (Ünsal, 2006: 131). *Miletoslu* kolonistlerin bölgeye gelmesinin altına dört temel neden yatmaktadır; zengin maden yatakları, canlı ve kurutulmuş balık, köle olarak kullanılabilecek bölge insanları ve gemi, mobilya ve ev yapımında kullanılabilecek kereste (Emir, 2011: 666-668).

Karadeniz bölgesi coğrafyasının ve bölge halklarının tanınmamasından kaynaklı olarak Yunan insanı için her daim gizemli topraklar olarak görülmüştür. Bölge topraklarının bu denli gizemli görülmesinin nedenlerinde antik yazarların bölge hakkında yazmış oldukları eserler çok büyük bir paya sahiptir. Bu eserlerin başında bölge hakkında bilgiler veren Altın Post hikâyesi gelmektedir. Bölgenin özellikle *Kolkhis* topraklarının altın madeni açısından zengin olduğunu ve denizinin hırçın olduğu zaman zaman denizcilere zor anlar yaşattığı hakkında bilgiler vermektedir (Bulfinch, 2011: 156-160). Herodotosda özellikle bölgede yaşayan *Skyth*ler hakkında geniş bilgiler verir. *Skyth* halkının öldürdükleri düşmanlarının kafataslarından şarap içtiklerini söyleyerek Yunan insanının bölge hakkındaki merakını ve korkularını kabartmaktadır (Herodotos, IV: 64).

Akdeniz iklimine göre yapılmış olan Yunan gemileri Karadeniz'in kuvvetli akıntılara, sık sık oluşan sislerine, önceden tahmin edilemeyen, aniden patlak veren fırtınalarına, yüksek dalgalarına, adaların ve sığınacak limanlarının azlığına, sahil boyunca yaşayan kabilelerin saldırganca davranışları sebebiyle zarar görmüştür. Bölgede yaşayan kabilelerin sahillere çıkan yabancıları yakalayıp tanrılarına kurban etmeleri Yunan gemicilerini korkutmuş ve Pontos Denizi'ne *Aksenos Pontos* yani "*Misafir Sevmez Deniz*" ismini vermelerine neden olmuştur. Bazı bilim adamlarına göre ise Avestan (Sanskritçe: eski Pers/İran dili) diline göre koyu renk, siyah, gece mavisi anlamına gelen *axseaena* kelimesi, Pontos denizinin rengi nedeniyle *Aksenos* kelimesi özdeşleştirilmiştir. Zaman içerisinde Pontos denizine aşinalık kazanan kolonistlerin gemilerini Pontos denizine uygun hale getirmesi, gemicilerin bölgeye daha rahat seyahat edebilmesini sağlamıştır. Koloni kentlerinin kurulması ve kolonistlerin bölgeye alışması ile Pontos için daha önceden kullanılan *Aksenos Pontos* adının yerini *Euksenos Pontos* yani *Misafir Sever Deniz* ismi almıştır (Arslan, 2006: 79-82).

Bölgenin sahip olduğu coğrafi yapı onun yaşam tarzını da etkilemiştir. MÖ. 400'de bölgeye gelmiş olana Ksenophon bölgedeki karayollarının bakımsızlığından söz eder (Ksenophon, 5.1.14). Bölgede yaşana inşalar ticaret ve ulaşım için daha çok deniz yolunu tercih ediyorlardır, bunun nedeni hem bölgenin dağlık olması ve dağlık alanlarda yaşayan vahşi halkların yol üzerindeki yolculara

saldırmasıydı, kara yolunu ancak fırtınalı havalarda deniz yolunu kullanamadıkları zamanlarda kullanıyorlardı (Doğancı, 2020:28).

Kültürel açıdan koloni şehirlerini ele alacak olursak bunlar hakkında açık bir bilgi elimizde yoktur ancak Arrianus'un eserinde Sinope'ye bağlı bir Grek koloni kenti olan Trazpezus'a geldiğinde, kentte bulunan bir yazıtın doğru bir şekilde yazılmadığını bunu ancak bir barbarın o şekilde yazacağını söylemektedir. Bu durum Yunan medeniyetinin dil ve edebiyata önem vermesi hatta Batı Anadolu kıyılarında sayısız okul kurması ile ters düşer. Anlaşılacağı üzere Yunan medeniyeti kurmuş olduğu kolonilere bu konuda önem vermediği ve bölgede geçici olarak bulunduklarını göstermektedir. Bölgede kalıcı olmama durumunun bir diğer kanıtı ise imparatorun ve *Hermes* heykelinin Roma'dan istenmesidir (Arrianus, II: 1-2). Romalıların heykeltıraş ve sanatçıları bölgeye getirmemesi Roma'nın da bölgede geçici olarak bulunduklarını göstermektedir (Güveloğlu, 2020: 11).

Kolonizasyon hareketi sadece ticaret ya da tarım alanında etkileşim ile sınırlı kalmadı. Kurulan koloni kentleri kültürel etkileşimin büyük bir şekilde yaşandığını yerler oldular. Kurulan kentin idaresi ile ilgilenecek olan yönetici sınıfı ve ana kentten gelen göçmenler sayesinde kültürel etkileşim yaşanmıştır. Yerel halkın kültür öğeleri ana kent üzerinde bir etkiye sahip değildi fakat ana kentin kültür öğeleri koloni şehrine yerleşen Yunan insanı ile bölgenin kültürel özelliklerinin içine girmiştir.

Pontos Bölgesi sadece Yunan kolonistlerin ilgisi çekmedi. Sinope'de bulunan sikkeler ışığında bölgedeki Pers etkisinin MÖ. 6. yy'a kadar indiği görülmektedir. Persler'in bölgede hâkimiyetini Herodotos da yazmaktadır. Bölgenin birçok yerli halkının Persler'e üç yüz talant vergi ödediklerini yazmaktadır (Herodotos, III: 94). Persler'den sonra Pontos Makedon imparatoru III. Alexandos'un hâkimiyeti altına girmiştir. Alexandros'un ölmesi ile generalleri arasında paylaşılan Anadolu topraklarında pek çok küçük krallık kurulmuştur. Bunlardan biri de Pontos Krallığı'dır. Krallık en parlak dönemini VI. Mithradates Eupator döneminde yaşamıştır. Son Pontos kralı olan VI. Mithradates, Anadolu topraklarının Roma emperyalizmine karşı savunuculuğunu üstlenmiştir. Roma'ya karşı Anadolu topraklarında yayılmacı bir politika izleyen VI. Mithradates, Roma ile girdiği mücadeleyi kaybederek Pontos Bölgesi'nin Roma'nın kontrolüne bırakmıştır (Tekin,

2010: 139-162).

VI. Mithradates'in bölgedeki hâkimiyetinin son bulmasının ardından Roma, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde sırayla Pompeius, Marcus Antonius ve Iulius Caesar idarelerinde önemli siyasi ve yönetsel değişiklikler yapıldı. En önemli değişiklik Herakleio ile Pharnakei arasındaki kıyı bölgesinin Kappadokia sınırı arasındaki bölge MÖ. 63'te Pontos Eyaleti yapılarak daha önce yapılan Bithynia³ Eyaleti'ne katılmasıdır. Böylece Bithynia-Pontos Eyaleti kurulmuş oldu. Birleşen topraklar üzerinde Hellen kent modeline uygun Magnopolis (Karasamsun), Neopolis (Vezirköprü), Pompeiopolis (Taşköprü), Diopolis (Niksar), Zela (Zile), Megapolis (Sivas) ve Nikepolis (Eskihisar) adında yedi kent kuruldu. Bu kentlerin dışında kalan Mithradates Krallığı'nın doğu ve kuzey bölgeleri Roma'nın hâkimiyetini kabul eden vassal krallıklara bağlandı (Emir-İnan, 2019: 54-55).

1.2. MÖ. 8 yy'da Antik Yunan'da Mit Sistemi

Antik Yunan insanı tıpkı diğer medeniyetler de olduğu gibi doğal olarak geçmişini merak etmiş ve bu merak sonucunda Antik Yunan'da tarih yazımı başlamış oldu. Yunan tarih yazımında üç temel unsur öne çıkmaktadır: *mitos*, *logos* ve *epos*. *Mitos*; söylene, mit ve mitoloji olarak sözlüklerde yer almaktadır. Tanrılar, kahramanlar, önceki çağların olayları üzerine anlatılanlar, masallar, öyküler; bir toplumun öykü biçiminde canlı olarak yaşayan eski gelenek ve görenekler bağlamı gibi tanımlar sözlüklerde bulunmaktadır (Akarsu, 1975: 153). *Logos*, antik Yunan düşüncesinde, söz, konuşma, düşünce, akıl, anlam, açıklama, bir şeyin her ne ise o olmasını sağlayan nedenler olarak açıklanır (Cevizci, 1999: 552). *Epos* ise sözcük, anlatı, destansı dize, bir arayış ya da bir uğraş içindeki insanüstü bir kahramanın ya da kahramanların serüvenlerini ve başardığı işleri işleyen öyküler şeklinde ifade edilir (Howatson, 2013: 294). *Mitos* birçok sözlükte *logos* ile birlikte anılır: ölçülü söz anlamındaki *epos* ve gerçeği dile getiren söz anlamındaki *logosa* karşı mit ya da *mitos*, olağanüstü kahramanlıkları ve doğaüstü güçleri anlatan hayal ürünü sözdür (Ak, 2018: 441). Bütün bunlara ek olarak eski Yunanca 'da *historien* fiili olmuş gerçekleşmiş olayları anlatır. Biz ise bu anlatım biçimlerinden *mitosu* ele alacağız ve çalışmamızı bu unsur çerçevesinde şekillendireceğiz.

³ İzmit Körfezi, İstanbul, Sakarya ve Bursa arasında kalan bölge.

Tarih yazımında geride kalmış olaylar anlatılırken olaylardaki ayrıntılar bulanıklaşmaya ve hikâyelere dayandırılmaya başlandı. Tarihsel olaylar sadece kronolojik olarak verilmekle kalmayarak şiir, tragedya gibi sanat alanlarının da içine girmeye başladı. Örneğin *Troia Savaşı* Agammemnon kardeşi Menelaos'un karısı Helene'nin Troia prensi Paris tarafından kaçırılması (Herodotos, I. 3.) sonucunda çıkmıştı⁴ ve destanda bu savaşı anlatıyordu. Bu savaş her ne kadar gerçeklik payına sahip olmasına rağmen mitolojik öğelerle süslenmiştir. Bunun nedeni Yunan insanını üstün, kahraman gibi göstermek olabilirdi ya da daha önce de belirtildiği gibi tarihsel olayda oluşan boşlukları doldurmak amacıyla bunun gibi bir yol izlenmiştir (Koçak, 2016: 172 vd). Bu bağlamda MÖ. I. bin yılın ilk çeyreğinde yazılan destanlar halka ihtiyaç duyduğu kahramanlık duygusunu aşlamak gibi önemli roller üstlendiler (Güveloğlu, 2019: 360). Homeros'un eserlerindeki kişileri birer kahraman gibi göstermesinin nedeni eserini aristokratik bir bakış açısıyla yazmasıdır. Bu sebeple eserde geçen kişiler sıradan insanlardan çok güçlü ve erişilmesi zor karakterler olmuştur. *İlyada*'da *Hera*'yı betimlerken ak kollu, inek gözlü, güzel saçlı, öküz gözlü ifadelerini kullanırken, *Zeus* (Lloyd- Jones, 2003: 51) için tanrıların babası, tanrıların en güçlüsü, tanrıların en ulusu, üstün güçlü Kronosoğlu ifadelerini kullanmıştır. *Akha*'ların gözünden *Akhilleus*'u tasvir ederken tanrısal, güçlü, ayağı tez, erlerin güdücüsü, kentler yıkan gibi kahramanlık özelliklerini sıralarken Troia'lar açısından da erlerin en korkuncu, taşkın canlı ve uğursuz tabirlerini kullanmıştır (Güveloğlu, 2019: 348, 350/351). Homeros'un eserlerini okuyan kişi antik dönem insan tiplerini tasvir edilen tanrı ve kahramanlar üzerinden görmüş oldu (Güveloğlu, 2019: 356).

Homeros'un eserleri Yunan olmanın bilincini diğer kaynaklardan daha güzel ele almıştır. Onun döneminde Yunanlar birçok bölgede koloni kurmuştur. Homeros ise yazmış olduğu mitolojik öğeler içeren eserlerde Yunanlıları ortak bir amaç etrafında birleştirmiştir. Homeros'un eserlerinde tanrılar ve insanlar bir arada yer alır. Troia Savaşı'nı elen alan Homeros, savaşı insanların arasında olduğu kadar tanrıların da arasında geçtiğini yazar. Homeros'un eserleriyle Yunan mitolojisi ve tanrıları hakkında bilgiler edinmiş oluyoruz (Sturrard, 2016: 20).

⁴ Başta Herodotos olmak üzere savaşın sebebini Helene'yi geri almaktan farklı yönlerde arayan olmuştur. Herodotos Helene'nin Troia'ya değil de Mısır'a götürüldüğüne inanmaktadır (Herodotos, II. 113).

Soyut düşünceleri ifade edebilecek kelimelerin ve ya nesnel düşüncenin olmadığı bilim öncesi dönemde yazılan hikâyelerle dünya anlamlandırılmak istenmiştir. Örnek verilecek olursa Hesiodos'un *Theogonia* adlı eseri dünyanın *Khaos*'tan yaratılışını anlattıktan sonra, tanrıların doğuşuna ve soyağacına yer verir. Mitolojik tarih öncesini, oğullarının iktidar hırsıyla babalarının yerini aldığı bir mücadeleler dizisi olarak sunar. Öncelikle Ouranos ardından Khronos ve Zeus, Olympos tahtını ele geçirirler. Hesiodos bütün bunları yazarken eserin daha başında okuru yazılanların hepsine gerçek gözüyle bakmaması gerektiği konusunda uyarır (Hesiodos, *Theogonia*: 25-30; Stuttard, 2016: 19). *Theogonia*' da asıl anlatılmak istenen insanoğlunun ve dünyanın yaratılışıdır. *Erga kai Hemera* (*İşler ve Günler*) adlı eserinde ise Kardeşi Perses' e hayat ile ilgili öğütler verirken tanrıları da övmektedir. Ekonomik durum açısından daha mütevazı bir hayatı olan Hesiodos bunu eserine yansıtmıştır. Kardeşine zamanı geldiğinde tarlayı ekmesi ve hasat etmesi gerektiğini anlatırken, sadece çalışmakla kalmayıp tanrıları da memnun etmesi gerektiğini açıklamaktadır. Hesiodos eserlerinde her zaman insanları tanrılardan aşağıda ve onlara bağımlı olduklarını göstermektedir. İnsan hayatının her alanının tanrıların elinde olduğunu onlar isterse kıtlık isterse bolluk yaşanacağını yazar. Bunun nedeni ise yukarı değinilmiş olan mütevazı yaşam tarzıdır, orta sınıf ve tarıma dayalı bir hayatı olan Hesiodos bunu eserlerine güzel bir şekilde yansıtmıştır (Hesiodos, *İşler ve Günler*: 116-410; Güveloğlu, 2019: 356- 358).

Animist bir yapıya sahip olan Yunan inanç sistemini oluşturan tanrıların kim olduğu ve haklarında bilgiler edinebileceğimiz kaynaklar önceki satırlarda ismi geçen antik yazarlardan olan Homeros ve Hesiodos'un eserleridir. Herodotoseserinde tanrıların soy ağacın veren, özelliklerini, görevlerini bu yazarlardan başkasından öğrenilemeyeceğini yazar (Herodotos, II, 53). Bu iki yazarın eserlerine sadece edebi eser olarak bakılmaz, dini açıdan bir otorite olarak kabul edilir. İnanç sistemi içerisinde önemli yeri olan bu yazarlara asla peygamber gözüyle bakmamak gerekir. Yazdıkları eserleri *Mousalar* aracılığı ile gelen ilhamla yazarak tanrılar dünyasını tasvir etmektedirler. Eserlerde yazılmış olan şiirlere de bu bakımdan masal ya da hikâye gözüyle değil de aksine tanrısal gücün tasviri olarak bakılmalıdır. Yazarlar ise *Mousalar* aracılığı ile tanrılar dünyasına ulaşır, tanrıları ve dünyalarını tasvir eden, görünmeyeni görünür kılan kişi olarak görülmektedir (Pironti, 2019: 560-561).

Hesiodos *Thegonia*'sında *Mousalar*'ın ona koyunlarını güderken görüldüğünü yazar (Hesiodos, *Thegonia*: 22-34). *Mousalar* hem tanrıları övmesini hem de yazacak olduğu şiirin konusunun ne olduğunu söylerler. Hesiodos'un görevi başta Zeus olmak üzere ölümsüz tanrıları yüceltmek, soy ağaçlarını tasvir etmek, büyük girişimlerini anlatmak ve "onur"ların tanrılar arasında nasıl paylaşıldığını göstermektir. Ayrıca Hesiodos'un eserinde tamamen bir veraset miti vardır. Sadece evrenin yaratılışı ve tanrıların hikâyelerini anlatmakla kalmaz, bulunduğu zamanı tasvir eder ve Zeus'un düzenini yüceltir. Homeros *Hymnosları* da dini açıdan önemli olan bir diğer eserdir. Günlük hayatta gerçekleştirilen kurban kesme törenleri ve dualar ritüeller için etkili tek sözlü araç değildir. Homeros *Hymnosları* tanrıların onuruna yazılmış olan bu şiirler, şiirin inanç sistemi içindeki yerini en iyi anlatan eserdir. *Hymnoslarda* tanrı hem yüceltilir hem de ona çağrıda bulunur, isimleri, görünümü ve özellikleri anlatılır, yaşadığı bazı olaylar anlatılır, gücü övülür, hem tanrılar dünyasının da hem de insanlar dünyasında ona verilen rütbe vurgulanır (Pironti, 2019: 561-564).

Veraset miti ile evrenin yaratılışı vurgulanırken, tanrıların kralı olan Zeus'un babası Kronos'u yenerek tahta nasıl geçtiği anlatılır. Zeus'un tahtta geçmesi sadece Kronos'un oğlu olduğu için değildir. Hesiodos'un yaratmış olduğu tanrılar dünyasında tam bir *elektif*⁵ ve *meritokratik*⁶ bir sistem vardır. Bu sistemlerle Zeus, babadan oğula geçen monarşik bir sistemle tanrıların kralı olmadı. Krallık yapabilecek güce ve kudrete sahip olduğu için o mevkie gelebildi. Liyakat usulüne göre tahta geçtiğinden diğer tanrılar ve insanlar tarafından saygı gördü (Pironti, 2019: 564-565).

Tanrıların soyağacının çıkarılması, tanrılar dünyasının karmaşasının bir düzen içerisine verilmek istenmesi ile ortaya çıkmamıştır. Amaç tanrılar dünyasını oluşturan güçlerin bir haritasını oluşturmaktır. Soyağacının üyesi olan tanrılar bir taraftan da kosmosun yani evrenin Kronos soyundan gelen tanrılar arasında nasıl paylaşıldığını gösterir. Homeros *İlyada*'sında (XV. 187-193) Kronos'un üç oğlunun evrenin üç bölgesini aralarında paylaştığını yazar. Buna göre Hades (Harrison, 1908: 13) yeraltı dünyasını, Poseidon (Walters, 1892-1893: 13) denizleri, Zeus da esir ve gökyüzünü

⁵ Hükümdarın seçimle başa geçmesi, hanedanlık sisteminden farklı yani rütbenin her zaman babadan oğula ya da aile içinde olmasıdır.

⁶ Yönetim gücünün, yetenek ve kişilerin bireysel üstünlüğüne yani liyakate dayandığı yönetim biçimi.

yönetir ancak Olympos ise ortaklaşa hepsine kalmıştır. Diğer iki kardeş Zeus'un göksel hâkimiyetine içermesine rağmen yine de Zeus'un hâkimiyetine saygı duymuşlardır (Pironti, 2019: 567).

Soyağacını tamamlayan bir diğer unsur ise Zeus'un hem tanrıçalar hem de ölümlü sıradan kadınlardan doğan çocuklarıdır. Bunlara örnek verecek olursak, Zeus'un verimli toprakları ve tahıl üretimini koruyan tanrıça *Demeter* (Johndton, 2013: 374) ile birleşmesinden Persephone doğar. Tanrıça Letho'nun da Zeus'tan doğan, Olymposlu tanrıların hayatında önemli bir yeri olan Apollon (Pappas, 2014: 44) ve Artemis dünyaya gelir. Tanrıların habercisi ve hem habercilerin hem de hırsızların tanrısı Hermes, ölümlü Semele'den⁷ doğan ama sonrasında Zeus'un bacağından tekrar doğan Dionysos ile Olympos tamamlanmıştır (Pironti, 2019: 570-571).

Olympos tanrıları, tanrısal dünyanın tamamını oluşturmaz, önemli bir kısmını oluşturur. Olympos tanrıları hem şehirlerin tapımın hayatının hem de geleneksel hayatının öğrenilmesi konusunda çok önemlidir. Homeros ve Hesiodos'un eserleri tanrısal aile ve yapısı hakkında bilgi edinmemizde iyi bir rehberdir. Hediados tanrıların Olymposluların aile yapısını teogonik anlamda tasvir edip soyağacını ve akrabalık değerlerini verir, Homeros ise *İlyada* eserinde tanrılar arasındaki görüş farklılığından, kimi tanrının olaylar karşısındaki çekimserliği ve etkisizliğinden bahseder. Bunun nedeni tanrılar dünyasının durağan olmadığı aksine sürekli bir devinim içerisinde olmasıdır. Şiirden şiire, şehirden şehre göre farklılık gösterdiği ve her türlü farklı alana göre uyum sağlamasıdır (Pironti, 2019: 570-571).

Eski Yunan kültüründe tanrıların dünyasının yanında tanrısal güçlere sahip kahramanlar da bulunmaktadır. Bu kahramanlar tanrı veya tanrıçaların ölümlü insanlarla birleşmesinden doğan çocuklardır. İnsan-kahramanlar ya da yarı-tanrı olan bu kişiler acımasız ve insanüstü güçleri sayesinde dünya üzerinde düzenli bir uygarlık kurmayı kendilerine hedeflemişlerdir. Adil ve yiğit olan bu kahramanlara tanrısal güçler verilerek, insanların çalışma, acı çekme, yaşlılık ve ölüm gibi olumsuz olaylarından, yeryüzünde refah bir şekilde yaşarlar. Tüm bu tanrısal güçlerin yanında, ölçsüz ve kusurlu davranışlar sergileyerek insani yanlarını ortaya koyarlar. Tüm bu özellikleri ile yaşadıkları dönemde her zaman uygarlaştırıcı, kurtarıcı, kâhin,

⁷ Thebai kralı Kadmos'un kızı.

toplumun koruyucusu gibi vasıflar üstlenirler (Nappi, 2019: 618-624).

Bahsi geçen bu kahramanların en ünlüsü *Herakles*'dir. *Hersakles* sadece Yunan dünyası ile sınırlı kalmaz *Hercules* adı ile Roma dünyasında da görülür. *Herakles*, bir ölümü olan *Alkmene* ile *Zeus*'un yarı tanrı olan oğludur. Fiziksel gücün simgesi olan *Herakles*, spor salonlarının ve atletizm müsabakalarının da kurucu olarak görülür. Evlilik dışı bir çocuk olduğundan, *Zeus*'un karısı *Hera* (Synodinou, 1987: 13) tarafından doğumundan beri hep zorluklarla karşılaşmıştır (Campbell, 2010: 358). Ama bu zorluklar *Herakles*'in sahip olduğu gücü ortaya koymasını ve kendini tanıtmasını sağlamıştır. *Herakles* hikâyesinde en önemli unsur tehlikeli, utanç verici ve tek başına gerçekleştirdiği on iki görevdir. Bu görevler arasında *Herakles*'in gücünü sergilediği ilk iş *Nemea* aslanını yenmesi ve postunu çıkararak kendine zırh yapmasıdır (Güveloğlu, 2020: 137). Bu görevleri sadece gücü ile değil, zekâsı, cesareti ve kurnazlığı ile yerine getirir (Nappi, 2019: 648-650).

Herakles bu görevleri yerine getirirken karşılaştığı düşmanların çoğu hayvansal ve doğaüstü güçlerdir. Bunun nedeni ise kahramanın gücünü, cesaretini ve olağanüstü özelliklerini ortaya koymaktır. Karşısına çıkan insanlar ise zalim ve karaktersiz kişilerdir ve bunları da yenerek onlara karşı acımasız bir adalet uygular. Tüm bu olağanüstü tanrısal özelliklerin yanında, kahramanın insani tarafını da vurgulayan nitelikler de hikâyede göz çarpar. Yiyecek, şarap ve kadına düşkün olması *Herakles*'in insani yönünü vurgular. Adaleti sağlaması, uygar bir toplum sağlama isteğinin yanında kahraman dünyanın ve insanlığın sınırları aşmayı hedefler. İnsanüstü güçlere sahip olan, canavarlarla mücadele eden ve hayvan, insan ya da tanrı şeklini alan kahraman yenilmezliği ile de ölüme karlı zaferi simgeler (Nappi, 2019: 650-65). Mitolojiye sadece belli bir kesim tarafından yaratılan tanrı ve tanrıçalar, olağanüstü kahramanlar, canavarlar ya da yaratıklar olarak bakılmamalıdır. Bahsi geçen bütün bu öğeler aslında belli bir düşüncenin somut bir şekilde insanlığa aktarılmasıdır. Mitolojinin altında salt insan düşüncesi ve zihni yatar. Mitolojik hikâyeleri okurken yapılması gereken ise hikâyelerde geçen imgelerin ne anlatmak istediğini bulmak ve hikâyenin özüne ulaşmaktır. *Protagoras*'ın (MÖ. 490/480- 420) "*insan her şeyin ölçütüdür*" sözü tam olarak bunu anlatmaktadır. Mitolojik anlatılarda ortaya konan kavram ya da olaylar insan zihninin ürünüdür. Anlatılardaki imge ve simgelere insan zihni en temel düşünceleri yükler ve böylece mitolojik

anlatılarla doğa, çevre, insan, olaylar ve kavramlar anlamlandırılmış olur. Mitsel hikâyeyi veya öğeyi kurgulayan kişi hangi olayı, duyguyu, düşünceyi ya da inancı bu şekilde anlatmak istemiştir bunu görmüş oluruz. Mitler kurmaca olmadığı halde aksine, yazıldığı dönemden itibaren canlılığını koruduğunu ve insan davranışına bir model oluşturması ve bu yolla insan yaşamına anlam ve değer kazandıran bir olgudur (Eliade, 2001: 12). Eski Yunan inanç sistemini araştırmak için başvurulacak ilk yer mitolojik anlatılar ile eski Yunan halkının yaşayış biçimleri olmalıdır. Asıl yapılması gereken sözü edilen bu öğelerin okuyucuya ne anlatmak istediğidir.

Eski Yunan inanç sisteminde cennet cehennem – ölüm sonrası yaşam ceza ve ödül kavramları olmadığı gibi bir ruhban sınıfı da bulunmaz bu açıdan bir din olarak değerlendirilmez, araştırmacılar Yunan inanç biçimini dinden daha çok bir yaşam biçim öğretisi olarak kabul edeler. Yunanlar tanrılarına geleneklerinde bulunan görev ve öğretileri kendileri yüklemişlerdir, bunu belli bir inanç gereği yapmamışlardır. Bunu yaparak da *mitos*ların gerçek olduğuna inanmışlardır. Bütün bunlara inanmayan bunları yanlış bulan insanlar olmuştur fakat insanlara bu *mitos*lara inanmadıkları için ceza verecek ve yaptırımlarda bulunacak bir merci yoktur (Çapar, 1991).

Yunan inanç sistemine günümüz tektanrıcı inanç sistemleri çerçevesinden bakamayız. Onu kutsal ibadetlerini gerçekleştirdiği cami, kilise veya havra gibi kutsal mekânlar, ölümden sonraki öteki hayatı kurtarması açısından yaptığı ibadetler dâhilinde düşünmek ve değerlendirmek tarihçiyi büyük bir yanlışın içine düşürür. Çünkü Yunan dini belli bir dini otorite yahut inananlarını dini öğretileri aktaran kutsal bir kitaba sahip değildir. Çoktanrılı din yapısı bunu imkânsız kılmaktadır. Bunun yanında Yunanlar da inanç sistemleri için çok tanrılı ifadesini kullanmazdı. Çok tanrılı Yunanca yazan Yahudi Filozof İskenderiyeli *Phylon* (MÖ. 20 – MS. 50) tarafından İsrailoğullarının tanrısının tekliğini, Antikçağ çok tanrılı inanç sistemlerinin karşısında vurgulamak için kullanmıştır. Antik Yunan'da din teriminin tam karşılığı yoktur ve bugünkü anlamı ile kullanılmaz. Ancak bu durum Yunan insanının bir dini olmağı anlamına da gelmez, Yunan toplumu ve tanrıları arasındaki ilişki bugünkü din kavramı bakımından farklıdır. Din dışı hayat ve kutsallık gibi kavramlar toplum düzeninde mevcut değildir. Yaşanan sosyal ve toplumsal konular hem insanları hem de tanrıları ilgilendirirdi (Pironti, 2017: 553).

Yunan inanç sistemi temel olarak atalarından gelen adetler olarak görülmektedir. Toplumun her kesiminin kendine özgü panteonu ve gelenekleri vardır. Bu da merkezi bir inanç sisteminin olmasını zorlaştırmaktadır. Her kesim atalarından devraldıkları inanç şeklini ritüeller yoluyla yaşamaktadır. Bu ritüellerin uygun biçimde gerçekleştirilmesi insanlarla tanrılar arasındaki ilişkinin iyi gitmesine ve bunun sonucunda da tanrıların insanların hayatlarını olumlu yönden etkilemesi sağlanmış olur (Pironti, 2017: 553-554).

Çoktanrılı bu dini sistemde her bir tanrının kendine özgü görevi, alanı, hareket biçimi ve gücü vardır. Olimpos Dağı'nda bulunan bu sayısı oldukça fazla olan tanrıların birbirleriyle karşılıklı ilişkiler içinde belli bir düzenle sıradan halktan farklı olarak öteki dünya topluluğunu oluştururlar. Panteonda bulunan tanrılar ve tanrıçalar arasında görevleri bakımından kesin bir ayrım söz konusudur, fakat bir taraftan birbirlerinin eylem sınırlarını belirlerken bir taraftan da birbirlerini tamamlayarak bir bütünü oluştururlar (Vernant, 2016: 9-10). Bir bütünün parçalarını oluşturan bu tanrılar sistemini Homeros ve Hesiodos oluşturmuştur. Onların görevlerini, kendilerine özgü niteliklerini ve görünüşlerini anlatmışlardır (Herodotos, II, 53).

Eski Yunan insanı hayatını çoktanrılı bir dini sistem içinde idame ettirmişti. Dini sistemleri her ne kadar olağanüstü imgelerle süslü olsa da Yunan insanı doğa ile doğaüstü olan bu iki farklı alanı farklı olarak görmez, aksine birbirlerini tamamladıklarını düşünürler. Bir tamamlama söz konusu olsa da Yunan inanç sistemi asla bir doğa dini değildir. Tanrıların doğa olaylarının bir yansıması olduğu söz konusu bile değildir. Örneğin; tanrıların babası olan Zeus'un simgesi yıldırımdır fakat burada düşünülen yanlış yıldırımın Zeus olduğudur, asıl olan yıldırım, yüce dağ zirveleri ve fırtına gibi doğanın en uç en yüksek noktalarında inananların Zeus'un gücünü gömesidir (Vernant, 2016: 11-12). Bunun altında da insan psikolojisi, etik ve kurumsal gerçeklikler yatar. Zeus Olympos tanrıları arasında en yüksek en kudretli ve en güçlü tanrı olarak görülmüş ve kabul edilmiştir, bu nedenledir ki inanan Yunan insanı doğanın onlara sunduğu büyüklüklerde Zeus'un yansımasını görmüşlerdir.

Yukarıda da anlatıldığı gibi Yunan dininde mutlak dini bir otorite mevcut değildir. Tanrılara iman etme, onlara kurbanlar sunma ve bayramlar düzenleme belli bir otorite ya da vahiy ile insanlara bildirilmemiştir. Bunların gerçekleşmesini

sağlayan toplumun gelenek görenekleri, adetleri, atalarının töreleri ve nomoslardır (yasalar) (Vernant, 2016: 12). Tıpkı yemek kültürü, kılık kıyafet alışkanlıkları gibi dini inanışlarda aileden miras kalmıştır. Nesiller boyunca aktarılan inançlarıyla, Yunan toplumunu uyum içinde yaşatmışlar, kendilerine özgü bir ahlak sistemi meydana getirmişler ve bir bilinmez gibi görünen dini öğeler karşısında insanlığın korkularının giderilmesini sağlamışlardır (Freeman, 2013: 231).

Dini öğretilerin belli nesiller tarafından devam ettirilmesi akıllara Yunan inanışının dini bir otorite, kutsal bir kitap, dini bir merkez veya bir peygamberin olmaması, bu inanış ritüellerinin kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığı sorusunu getirir. Günümüz tek tanrılı inanış sistemlerinde dini öğretiler kutsal kitaplar, peygamberler ve dini kuruluşlar yoluyla nesiller boyu bir boşluk kalmadan aktarılmaktadır. Antik Yunan dünyasına gelecek olursak bu aktarım işi ilk olarak evlerde bulunan kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Açıklamak gerekirse çocukların sütannelerinden ve ninelerinde dinledikleri hikâye ve masallar bu aktarım işinde ilk sırada yer alır. Küçük yaşatan itibaren bu tarz söylencelerle büyüyen çocuk doğal olarak bu inanç sisteminin içine dâhil olur. İkinci en önemli unsur ise şairlerin yazdıkları ve hitabetleridir. Antik Çağlarda şairler yazdıklarını kamuya açık alanlarda okuyarak halka sunmaktadırlar. Böylece şiirlerde adı geçen tanrılar kendilerine çokça taraftar toplamış olurdu. Bu şairlerin başında Homeros ve Hesiodos gelmektedir (Vernant, 2016: 17-20).

Yunanlara göre dünya tanrılar ve mistik varlıkla doluydu. Yunan dininde farklı görevlere sahip çok sayıda tanrı bulunmaktaydı. Bu tanrılar biçimleri, yüzleri, erdemleri ve zaaflarıyla insan gibiydi (antromorfik). Fakat bu tanrılar kusursuz sayılmazdı. Homeros ve Hesiodos eserlerinde tanrıların şehvetli ve ele avuca sığmaz olduklarına vurgu yapar. Bu tanrılar Olympos dağının zirvesinde yaşarlardı. Burada demirci tanrı Hephaistos' un yapmış olduğu sarayda tanrılar bir arada bulunur, şölenler düzenler, içki içer ve birbirleriyle sevişirlerdi (veya aşağıdan kaçırdıkları ölümlülerle). Zeus Olympos tanrılarının lideri olarak kabul görmüştü (Rodgers, 2015: 381-382).

Yunan tanrıları her ne kadar insanlığın ya da insanın koruyucu hamisi gibi görünse de durum bundan farklıdır, insanların refah içinde yaşamaları tanrıların amacı değildi. Asıl amaçları, birbirlerine karşı üstünlük sağlamak ve bunu kabul

ettirmektir. İnsanlığın koruyucu hamisi gibi görünmelerinin aksine onlara düşmanca bile davrandıkları görülmektedir. Bu durum pek çok mitsel anlatıda geçmektedir. Hikâyelerde halkın içinde yetişmiş birçok kahraman tanrıların halka karşı yapmış olduğu zulme dur demek istemekte ve sonunda ya kahraman ilan edilir ya da tanrının gazabıyla ölür. Hikâyelerin başka bir türün de ise halkı himaye eden tanrının yine o halka zulüm eden başka bir tanrı ile çatıştığı görülmektedir (Freeman, 2013: 226).

2.DİONYSOS KÜLTÜ

2.1.Dionysos Kültü' nün Sınırları

Mitolojide tarım ve doğa inanışlarının en önemli unsuru toprak simgesidir. Yaratılış, yeniden canlanma ve bereket metaforları toprak ve yinleme simgesi ile ortaya konmaktadır. Yaşamı sağlayan unsurların oluşmasında en temel kaynak olan toprağı yok saymak imkânsızdır. Yaşamın ilk adımı olan doğum ve buna bağılı olarak doğurganlık, toprak ile simgelenmektedir. İnsanoğlunun yaratılışının ve doğumunun tıpkı bir tohumun toprağıın bağırında filizlenmesine benzetilmektedir. Bu bakımından toprak, mitolojide hep kadınlar ile simgelenmektedir.

Yunan mitolojisine göre evrenin oluşumunda etkisi olan üç unsurdan biri toprak ana olarak anılan Gaia'dır. Gaia kimse ile birleşmeden gökyüzünü yani Uranos'u ardından dağları ve denizler, yarattı. Kendisine eş olan Uranos ile birleşmesinden ise devler, her birinin yüz kolu olan oğullar, Kronos ve sonradan insan soyunun atası olacak olan titanlar doğdu (Hesiodos, *Theogonia*: 120-185). Buna bakıldığında yaratılışın temelinde toprağıın olduğı görülür. Yer ve göğün birleşmesi ile de insan yaşamı başlamıştır. Bundan da anlaşılacağı gibi yer yani toprak olmadan hayatın olmayacağıdır.

Doğanın yeniden canlanmasını işleyen *mitos*ların altında aslında toprak simgesi yatmaktadır. Kış ile birlikte gelen soğuklarla doğa kendini baharda yeniden ve daha bereketli olmak için dinlenmeye çeker. Bu süre zarfında toprak ekin vermez bereketini, tıpkı bir annenin çocuğunu karnında büyütmesi gibi bağırında saklar ve bahar ile birlikte dışa vurur. Toprak temelli inanışın tanrı ya da tanrıçaların yaşamlarının bir bölümünü yeraltında geçirmelerinin nedeni budur.

Doğanın yeniden uyanması, bereketin yeniden yeryüzüne saçılması ile ilgili bir *mitos* ise *Demeter* ve kızı *Persephone*'nin (Johnston, 2013: 391) *mitos*udur. *Persephone* çiçek toplarken yer yarılr ve ölümler dünyasının tanrısı *Hades* altın arabası ile yeryüzüne gelerek, *Persephone*'yi karısı olması için yer atı dünyasına kaçırr. Kızının kaçırlmasından sonra derin bir üzüntü yaşayan *Demeter* toprağıın bağırına bırakılmış olan tohumları yeşertmez ve eğer *Zeus* *Persephone*'yi yeryüzüne ger getirmezse insanoğlu kıtlıktan yok olacaktır. Böylece yapılan anlaşma ile *Proserpina* kimine göre yılın üç ayını kimine göre ise yarını kocası *Hades* ile yer altı dünyasında

kalırken geri kalan zamanda yani baharda yeryüzünde diğer tanrıçalarla birlikte olacaktır. Bu her yıl gerçekleşene yer altına inme ve tekrar yeryüzüne çıkma olayı insanlar tarafından bayramlar ile kutlanmıştır (Homerik İlahiler: II 425 vd.).

Demeter'e dönecek olursak, tıpkı kızı gibi kendisi de tarımla ilgili bir tanrıçadır. Gaia'nın ardından toprak ile ilgili güçler Rhea ve Hera'ya geçmiş gözüktü de Yunan mitolojisinde doğanın yönetimi klasik olarak *Demeter*'in elindedir. *Demeter* tarımı ve buğdayı insanlara öğretmesi üzere seçtiği Triptomelos adındaki gence buğday tohumu, tahta saban ve yılanların çektiği bir araba vermiştir (Frazer, 2004: 324, Graves, 2010: 111). *Demeter* bu görevlendirme ile insanların eline sadece buğday tohumu verdi, onu ekmek, yetiştirmek, hasat etmek ve işlemek gibi görevleri insanoğlunun kendisine bıraktı.

Yunan panteonunda güçler sadece belirli bir tanrı ya da tanrıçanın elinde olmamıştır. Temel olarak bir tanrı ve ya tanrıçanın bulunan yetki diğer birçok tanrı ve tanrıçalar ile paylaşılmıştır. *Demeter*'in yetki alanında bulunan doğanın ve tarımın yönetilmesi yetkisi Artemis ile paylaşılmıştır.

Birçok medeniyette farklı isimlerle görebilecek olduğumuz Ana Tanrıça kültü Yunan inanç sisteminde karşımıza Artemis ismi ile çıkar. Yaban hayatını simgeleyen Artemis'in izlerini Anadolu, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Mısır, Ege Adaları, İtalya hatta İskandinav coğrafyalarında bile farklı isimlerle bulmak mümkündür. Apollo'nun kız kardeşi olan Artemis, tıpkı onun gibi ok kullanabiliyor ve bu oklarla inanları öldürebiliyordu (Homeros, *İlyada*: V 51-54, Homerik İlahiler: IX 1-9 Pindaros, *Pythia*: 3.10) fakat aralarındaki fark Apollon okları ile erkekleri öldürürken, Artemis ise kadınları öldürüyordu. Zeus'un kendisine verdiği yetki ile doğum sırasında ölen kadınlar Artemis'in eli ile ölüyordu (Erhat, 2009: 54-56).

Efesli Artemis olarak da anılan Ana Tanrıça doğurganlığın ve bereketin simgesiydi. Bilinen en meşhur Artemis heykeline bakıldığında tanrıçanın barındırdığı bütün özellikleri görmek mümkündür. Heykelin üzerinde bulunan çok sayıda göğüs tanrıçanın doğurganlığı, simgelemesindendir, bazı yorumlara göre ise bunlar göğüs değil hurma ya da erkek arı gövdeleridir. Yine bu benzetmelerde de tanrıçanın doğa ile ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Tanrıçanın Arı kraliçesi unvanı olarak görülen bu uzantılar, Artemis'in doğa ve bereket tanrıçası olduğunun bir kanıtıdır. Tanrıça heykelinin önemli bir unsuru ise üç sayıdır. Bu sayı Artemis'in kız, kadın ve anne

olan üç özelliği ile yaşam süresinin tümüne egemen olduğunu göstermektedir. Bu özellikler ile tanrıça tek bir medeniyete ait kalmaz, aksine evrensel bir kavram olarak karşımıza çıkar. Zaman içerisinde değişim gösteren ay kontrolü altındır, doğum yeri çok doğurgan diye bilinen bıldırcınla ilgilidir, kraliçe arı olarak da uygarlığın koruyucusudur. Hem insanların hem de hayvanların kraliçesi, doğanın da yöneticidir (Erhat, 2009: 57). Artemis'in kraliçe arı ve hayvanların kraliçesi olarak anılması yaban hayatını yönettiğini göstermektedir. Bütün bu özellikleri ile Artemis bereket, doğurganlık ve yaban hayatını temsil ediyordu. *Demeter* ile birlikte doğa ve tarım tanrıçaları sınıfında yer alırken, yaban hayatını yöneterek doğayı yönetmede yardımcı oluyordu.

Gaia tapınımı Antik Yunan'da yaygın bir inanıştır fakat zaman içerisinde bu inanış yerini diğer yeryüzü tapınımına bıraktı. Toprağın en önemli tanrısal özelliği sürekli olan üretkenliği yani doğurganlıktır. Bir tanrıça veya bereket tanrıçası olmadan önce toprak ilk olarak anadır. Tarım tapınimleri, bitki ve hasat özelliklerinin vurgulanması ile yeryüzü ana ismi yerini Ulu Tanrıçaya bırakmıştır. Büyük güçlerin antropomorf tanrılara dönüştüğü süreçte Gaia yerini *Demeter*'e bırakmıştır (Eliade, 2003: 243-248).

Demeter'in yönlendirmesi ile buğdayı öğrenen insanoğlu, tanrıça Athena sayesinde de zeytin ile tanışmıştır. Atina kentinin kurulmasından sonra kentin tanrısı olmak için Athena ve denizlerin tanrısı Poseidon bir yarışa girdi. Poseidon üç başlı mızrağı toprağa vurdu ve insanların yüklerini taşıması, savaşa katılması ve seyahat etmesini sağlamak için bir at çıkardı. Aslen savaş ve bilgelik tanrıçası olan Athena ise mızrağı ile topraktan zeytin dalı çıkarttı. Ağaçtan elde edilen meyve ile insanlar yiyecek, yağ, parfüm, kandillerde yakacak sağlanırken aynı zamanda ticaret ürünü olarak da faydalanacaktı (Güveloğlu, 2018: 147).

Üzüm asmasının ortaya çıkması da zeytin gibi bir hikâyeye dayanır. Hekateios'un eserinde geçen hikâyede Deukalion'un oğlu olan Orestheus'un köpeği bir odun parçası doğurur ve bu parça toprağa dikilir. Dikilen bu odundan bir zaman sonra ortaya harika üzümler veren bir üzüm asması çıkar (Sina, 2008: 122- 123). Üzüm asmasının ardından ölümlü Semele ve Zeus'un oğlu olan tanrı Dionysos tarafından elde edilen üzümlerden nasıl şarap üretilceği öğrenilmiştir. Toprak genel olarak bütün inanışlarda meyve ve ürün vermesinden dolayı kutsal görülmüştür.

Bundan dolayı toprak ana söylemi giderek tahıl ana söylemine dönüşmüştür. Ana kavramı zaman içerisinde kutsallığını koruyarak tanrıça statüsüne yükselmiştir. Yunan inanç sisteminde Gaia yerini *Demeter*'e bırakmış fakat tahıl tanrıçası ile yer ana mantığını asla kaybetmemiştir. Tarımla ilgili tanrıçaların inanışları toprak ana inanışlarının yerini alı fakat özellikleri aynı kaldı. Ana kavramının yerini tanrıça kavramının alması inanışın yapısını daha dinamik bir hale getirdi. Bu dinamiklikle tanrıça doğum, ölüm ve verimliliği yaşar. Yer ananın tarımın büyük tanrıçasına dönüşümü onun yaşamı basit bir sahnelemesidir (Eliade, 2005: 310-311).

Bereket ve doğurganlık inanışları kadın unsurların temel alındığı inanışlardır. Tarımı kadınlar tarafından bulunduğu göz önüne alınca bu genelleme mantıklı görünmektedir. Erkekler ilkçağlarda ya av peşinde ya da hayvanların evcilleştirilmesi ile birlikte hayvan sürülerinin güdülmesi nedeniyle evden uzakta kalmaktaydı. Evde kalan kadın ise doğayı gözleyerek, tohumun yere dökülmesi, filizlenmesini ve ardından meyve vermesini öğürür ve bunu yapay olarak tekrarlamayı dener. Kadın doğasındaki üretkenlik ile tarımsal üretkenliği ve onu yayma becerisi elde eder (Eliade, 2003: 258-259).

Zaman içerisinde tarım ve doğa olaylarının inanış özellikleri hem doğası hem toplum içindeki rolü nedeniyle kadının tekelinde kalmıştır. Toprak ana inanışı, insanoğlunun topraktan gelme düşüncesi ile doğurganlığı nedeniyle anne vasfından dolayı kadınlara atfedilmiştir. Kadının ev içi ve tarımdaki rolü bunun en temel nedeniydi. Kadının vücudu içerisinde yeni başka bir hayata can vermesi ve o canı dünyaya getirmesi, toprağın bağrında filizlenmeyi bekleyen tohuma benzetilmiştir. Toprak ana inancı ve bu inanın zaman içerisinde tanrıça inancına dönüşmesi (Şenel, 2014: 406) sadece Yunan ile sınırlı kalmamıştır. Tümüyle tarım temelli olan antikçağ medeniyetlerinin hepsinde isim değiştirerek kendini göstermiştir.

Zamanla toprağı işleyip ürün elde eden insanoğlu artık elinde olan üründen yeni ürünler elde etmeye başlamıştır. *Demeter* ve *Artemis* gibi tanrıçalar sayesinde insanoğlu toprağı ekilecek olan tohumu öğrenirken, *Dionysos* onlardan farklı olarak insanlara bağıcılığı ve şarap üretimini de öğretti. Bu da insanların gelişmişliğini göstermektedir. Yaban hayatı veya buğday ile ilgili mitler Yunan toplumunun tarıma dayalı bir toplum olduğunu gösterirken, *Dionysos* ile de toplumun aynı zamanda üretimle iç içe olduğunu ortaya koyar.

2.2. Dionysos Kültü

Dionysos, Zeus'un ölümlü Semele'den doğan, Yunan şarap ve bağcılık tanrısı, aynı zamanda tragedya oyunlarının ortaya çıkıp şekillenmesinde rol almış bir tanrı olarak bilinir. Özellikle kadınların esrik bir ruh halinde dolaştığı, adına eğlenceli şenlikler düzenlenen Yunan inanç sistemini etkisi altına almış, doğu kökenli bir tanrıdır. Bağ, bağcılık ve şarap tanrısı Dionysos'a atfedilen öykülerin araştırılması ve bunların Kuzey Doğu Anadolu platosu içinde yer alan Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki iz düşümlerinin araştırılması tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır.

Yunan dilinde *Dionysos* (*Dio-nysos* – Nysa Dağının tanrısı) kelimesi, Zeus kelimesinin yalın (nom.) hali dışında kullanılmış (*Dio, Dios, Dia, Di*), “Di” kökünden gelmekte ve tanrı anlamını vermektedir. *Dionysos* tabiatla iç içe bir tanrıydı ve buna bağlı olarak onunla alakalı olarak kullanılan sıfatlar ve isimler de bu uyumun bir parçası olarak insanın tabiat karşısında çıkardığı seslerden üretilmiştir (Dürüşken, 2011: 85; Kabağaç - Alovera, 1995: 178; W. Gemol - K. Vretska, Gemol: 230). *Di* sesi tanrı anlamına gelirken, *Nysa* ise efsanevi bir dağ olarak karşımıza çıkmaktadır. Hermes, Zeus'un emriyle Dionysos'u çocukken Nysa dağının perilerine emanet etmiştir. Nysa Dağı'nın lokasyonu hakkında çeşitli söylenceler mevcuttur. Tesalya, Makedonya, Hindistan, Arabistan ve Anadolu'da aynı adı taşıyan birçok dağ ve Aydın bölgesinde Nysa (Sultanhisar) adında bir antik kent kalıntısı bulunmaktadır. Nysa adının Olympos gibi yüksek dağlara verilen genel bir isim olma ihtimali yüksektir. Dionysos da bir tabiat tanrısı olarak yüksek bir dağın zirvesinde doğmuş ve o dağla simgelenmiştir (Erhat, 1996: 93).

Dionysos isminin diğer anlamı ise Euripides'in *Bakkhalar* adlı eserinde şu şekilde geçer;

Bakkhalar korusu;

“Asya'yı dolaştım, yüce Tmolos'u aştım, tanrımız Bromios uğrunda durmadan, yorulmadan koşuyorum. Euhoi⁸ diye bağırarak Bakkhos'un şerefine (Euripides, 2014: 6).”

Dionysos'un doğumu ve ortaya çıkışı hakkında da çeşitli söylenceler mevcuttur. Dionysos'un doğumu hakkında ilk söylence Thebai kökenli bir mitolojik

⁸ Dionysos onuruna yapılan ayinlerde atılan nida.

öyküdür. Bu öyküye göre tanrıların babası Zeus Kadmos'un⁹ kızı Semele ile gizli bir aşk yaşar ve bu yasak sonucunda Semele hamile kalır. Bunu öğrenen Zeus'un karısı Hera büyük bir öfkeye kapılır ve Semele'nin bakıcısının kılığına girerek ve yanına gider. Bu buluşmada Hera, Semele'ye aşk yaşadığı kişinin Zeus olduğuna nasıl emin olduğunu sorar, çünkü Zeus bu yasak ilişki sırasında yüzünü Semele'ye hiç göstermemiştir. Hera ile konuşmasından sonra şüphelenmeye başlayan Semele bir sonraki buluşmasında Zeus'dan tüm kudretiyle ona görünmesini ister. Semele'ye her isteğini yerine getireceğine söz vermiş olan Zeus tüm kudretiyle Semele'ye görünür ve Zeus'un kudretli ışığı karşısında Semele yanmaya başlar. Zeus ise vakit kaybetmeden Semele'nin karnındaki çocuğu çıkarır ve baldırına diker. Gelişimini tamamlayan çocuk Zeus'un baldırından tamamlayarak ikinci kez doğan çocuk Dionysos “iki kere doğan tanrı” olarak anılmaya başlar (Homerik İlahiler: VII, 1-60, Aygüneş, 2006: 8-9). Doğumdan sonra Dionysos teyzesi İno'ya verildi, öfkesi dinmeyen Hera ise İno'nun kocası ve oğlunu öldürdü. Bunun üzerine İno diğer oğlu ile denize atlar ve İno deniz tanrıçası Leukothea'ya oğlu ise deniz tanrı Palaimon'a dönüşür. Dionysos ise Nysa Dağı'nın perilerine emanet edilir (Howatson, 2013: 254). Bu söylence Ovidius'un eserinde şu şekilde geçer:

“Anasının karnından daha gelişmemiş çocuk. İnanmak gerekirse, babasının kalçasına yapışık Geçirmiş ana kamında gerekli süreyi.

İno göstermiş ilk özenli ana bakımını çocuğa, Gizlice, sonradan verilmiş çocuk Nysa'nın Nymphalarına¹⁰. Saklamışlar onu dağ oyuklarında. Sütle beslemişler” (Ovidius, *Dönüşümler*: 310-315).

Thebai'de söylenen öykünün dışında bir de Girit kökenli Dionysos Zagreus (uzuvları koparılmış Dionysos) (Belden, 1924: 164) öyküsü vardır. Bu hikâyeye göre ise, Zeus yılan kılığına girerek, bir mağarada ağ ören Persephone ile ilişkiye girer ve bu ilişkinin sonucunda Persephone mağarada Dionysos'u doğurur. Çocuk büyüyünce Zeus'un onu, kendisinin veliaht ilan edip evrenin hâkimiyetini ona vermek istemesi üzerine sinirlenen Hera'nın emri ile Titanlar çocuğu oyuncaklarla kandırıp çalılığın içine çekip parçalarlar ve çocuğun bedenini çeşitli otlarla kaynatıp

⁹ Yunan mitolojisinde Boiotia'da Thebai kentini kuran söylencesel kişi, Fenike'nin Tyros (Sur) kenti karlı Agenor'un oğlu.

¹⁰ Hint mitolojisinde Apsaraslar'a, İslam inancında ise Huriler'e denk gelmektedirler (Kaya, 1997: 34-36).

yerler (Güzel, 2006: 10). Çocuğun kanının aktığı yerde ise bir nar ağacının bittiği görülür. Ama babaannesi Rhea, çocuk Dionysos'un tüm uzuvlarını bir araya getirerek O'nu tekrar yaşama döndürür (İndirkaş, 2004: 65).

Verilmiş olan bu her iki öykünün ortak yanı Dionysos'un babasının Zeus ve annesinin Yunanlı olmasıdır. Doğu kökenli olan olarak bilinen Dionysos'un, Yunan panteonuna kabul edilmesi için Zeus ile bir soy bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır. Hayatı öyküsü gibi Dionysos'un kökeni hakkında da farklı fikirler ortaya atılmıştır. Hala tartışma konusu olan bu konu mutlak bir sonuç kazanmamıştır. Antik Çağ medeniyetlerinin hemen hepsinde Dionysos inancına küçük farklılıklarla benzeyen tanrı ve tanrıçalar mevcuttur. Hal böyle olunca bu inanışın ortaya çıktığı yer hakkında da çeşitli söylenceler vardır. Bu konu hem antik dönem yazarları tarafından hem de modern tarihçiler tarafından farklılıklar ele alınmıştır. Bu karışık konuya Dionysos Kültü'nün sırlarını sadece müritleri tarafından bilinen bir gizem dini olması da eklenince konu daha merak konusu olmuştur.

Dionysos'un menşei hakkında birçok araştırmacı kolaya kaçmak için tanrının Homerik varyasyonlarda sıklıkla bahsedilmemesini delil göstererek Dionysos'u MÖ. VI. yy'de Yunan panteonuna girdiğini ortaya atmıştır. Fakat Lineer B dilinde yazılmış bir tablette Dionysos adına rastlanmış ve inanış XV. yy'e kadar geriye götürülmüştür (Aygüneş, 2006: 18-19). Yunan inanç sistemi Doğu, Anadolu ve Minos kültürlerinden etkilenmiştir, öykülerin çeşitli varyasyonları ise Trak ve Frig medeniyetleri aracılığıyla Yunan söylencesini etkilemiştir (Guthrie, 1956: 40-41, Vernant, 2016: 41).

Bu köken sorununa Herodotos *Tarih* adlı kitabında değinmiştir. Herodotos'a göre Dionysos inancı Yunanistan'a Mısır'dan gelmiştir. Yunan halkına Amythaon'un oğlu olan Melampous tarafından Dionysos ismi, ona kurban sunma ve *phallos* törenleri öğretilmiştir. Fakat Melampous Dionysos inancını Yunan kültürüne naklederken ufak değişiklikler yaparak getirmiştir. Herodotos'un görüşüne göre Melampous Dionysos inancını Tyrlu Kadmos'tan ve onunla birlikte gelip Boiatia'ya yerleşmiş olan Fenikelilerden öğrenmiştir (Herodotos, II: 49).

Herodotos'un iddiasının dışında da Dionysos hakkında tahminler bulunmaktadır. Tahminde bulunanlardan biri de Kerenyi'nin de eserinde bahsettiği Erwin Rodhe'dir. Rodhe'ye göre Dionysos Trakya kökenli bir tanrıydı. Trakyalıların

ayinlerde vahşi ve esrik bir hal içinde olmalarını buna delil olarak göstermiştir ve bu tez diğer araştırmacılar tarafından da kılavuz olarak kabul görmüştür (Kerenyi, 2011: 141). Trakya'dan Yunanistan'a geliş tarihi MÖ. X. yy¹¹ gibi erken bir tarihtir ve Homeros'un yaratmış olduğu Yunan panteonuna rağmen Yunan dünyasında hızlı bir şekilde yayılım göstermiştir (Dürüşken, 2011: 84-85).

Genellikle Trakya kökenli bir tanrı olduğu kabul görse de kışın ölüp baharın gelmesiyle tekrardan dirilme özelliğiyle Lydia-Phrygia tanrısı olduğunu göstermektedir (Öztürk, 2010a: 37). Buna en büyük kanıt Euripides'in *Bakkhalar* kitabındaki; “*ben oralıyım, vatanım Lidya'dır*” mısrasıdır (Euripides, 2014: 322). Bir başka tez sahibi ise Kerenyi'nin kitabında da yer verdiği Fransız arkeolog Charles Picard'ındır; Dionysos'un Girit-Miken kökenli bir Yunan tanrısı olduğunu söylemiştir (Kerenyi 2013: 21-22).

Yukarda bahsedilen Dionysos'un köken bilgisine Homeros'un *İlyada*'sında önemli bir tanrı gibi görünmeyen vasıfları geçirilerek anlatılan Dionysos hakkında kökeninin Anadolu toprakları olduğunu söylemektedir. Dionysos'un yaşam yeri olarak Nysa Dağı'nı söylemekte ve bunu alt satırlarda verilen sözlerle anlatmaktadır. Çünkü Homeros toprak üretimi ile ilgili tanrıları göz ardı ederken, yönetim ve aristokrat sınıftan olan tanrıları daha çok ele almaktadır. “Dryas'ın oğlu güçlü Lykurgos bile Onlarla kavgaya tutuşunca yaşamadı. O bir gün, kutsal Nysa Dağ'ında Kovalamaya başladı Dionysos'un sütinelerini, ... (Homeros, VI: 130).”

2.3. Dionysos Kültü: Tanımlamalar Ve Sınırlamalar

Eski yunan panteonunda her bir tanrı belirli bir gücü belirli bir toplumsal sınıfı temsil edecek değerler taşır. Örneğin Apollon eğitimi geleceği ön görebilen ne yaptığıнын farkında olan, hekimlik bilgisi ile şifa dağıtan ışıyla (bilgisiyle) etrafını aydınlatan Atinalı yüksek kesim erkeklerini temsil eder. Bir volkanın altında yaşayan maharetli elleri ile demir işleyen türlü buluşlarla tanrıların hayatlarını kolaylaştıran bir bacağı aksak tanrı Hephaistos zorlu şartlarda çalışan ve üreten işçi sınıfını temsil ederken Zeus ise evdeki babayı temsil eder. Bunlarla birlikte her zaman esrik ruh halinde bulunan bağcılık ve şarapla özdeşleştirilen tanrı Dionysos' un doğa ve tarım ve üretimle ilişkisi toplumsal kesimi ifade ettiği veya daha çok bunlar tarafından

¹¹ Bu tabletlerden habersiz olarak.

kabul edildiği görüşündeyiz. Onun doğum öyküsüne dayalı olarak anlatılan acı verici öyküler temsil ettiği sınıfın yaşantısına çokta uzak olmayan şeylerdi. O neredeyse kardeşi Apollon' un zıttı özellikler taşıyarak iki farklı toplumsal sınıfı temsil etmeye çalışır gibi davranıyordu. Antik çağ insanı bu tür anlatıları tanrılara yükledikleri çeşitli güçlerle dile getirir, kiminin eline çekiç kiminin şarap kadehi kimini de mızrak verir, bunlar mitlerin evrensel anlatım biçimidir. Bu anlatıların konusu bazen bir doğa olayı bazen evrenin oluşumu bazen de taht kavgaları olabiliyordu. Kısacası belirli bir gerçekliği insanlara daha rahat ve kalıcı olarak anlatabilmek için mitler alegori temasını kullanır. Ayrıca Yunan'da ölümden sonra eski yunan yeraltı dünyasını daha rahat bir yaşam geçirmek amacıyla tanrılar iyi geçinmeyi yeğlemiş bunlarla yetinmeyip içlerinden bir tanesini her zaman yanında olmasını sağlamak istemiştir. Başka bir hayatın olduğu düşüncesi tekrardan yaygınlaşmaya başlayınca Olympos'ta bulunan tanrılar halk tabakasını memnun etmemeye başladı ve kendini dini bir boşlukta gibi hisseden halk eski doğa dinlerine yeniden geri dönmeye başlamıştır. Erken dönem mitoloji yazarlarının ilk sunduğu tanrılar aristokratik kesimi ön planda tutmuş ve onlara hitap etmiştir. Bundan rahatsız olan alt kesim ise kendini öte dünyaya hazırlayacak ve yaşamları boyunca onu koruyup kollayacak bir tanrı ortaya çıkarmıştır. Devam eden süreçte doğal olarak orta ve alt gelir gurubuna hitap edecek tanrılar kendiliğinden, büyük ihtimalle okuryazar eğitilmiş üst sınıf ozanlar tarafından kullanıldı. Bunlardan biri de tanrı Dionysos' tu, Dionysos ve onun gibi alt tabakaya hitap eden tanrılar halkın alt tabakasının inanç boşluğunu doldurmuş ve yeraltı dünyası hayat için bir müjdeci olmuştur (Güveloğlu, 2020: 40, Mansel, 1963: 215).

Dionysos karakteristik özellikleri doğayla, doğanın ölüp dirilmesiyle ve üretkenliğiyle ilişkilidir. Taşıdığı anlam aslen doğanın kendini değil, doğa ile insan arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiğini temsil eder, çünkü o üzümü yetiştirmekle yani bağıcılıkla sınırlı kalmaz üzümü şaraba dönüştüren endüstriyel üretimi de temsil eder. İnsanoğlunun önceden beri amaçladığı aslında doğanın sırlarına ulaşarak tanrısal güce sahip olmaktır. Dionysos ise “şarap ve sarhoşluk” olgularıyla insanoğlunu aslen ulaşmak istediği doğanın gizli güçlerine ulaştırmayı amaçlar (Küçükalp, 2011: 44).

Zeus'un Thebaili prenses Semele'den doğma oğlu Dionysos'un doğum yeri Trakya veya Frigya olarak dillendirilir. Lakin şuralı veya buralı olmasına bakmaksızın yerliliği değil insanın içindeki yabancı ve kutsal ilhamı uyandıran

korkunç anti sosyal güçleri temsil eder. Göstergeleri arasında şarap ile sarhoşluk olmuş, aşırı cinsellik, gerçeğin maskelenmesi ve yapmacıklı tavırlar vardır. Cinselliği dışı vurgulayan kadınlar topluluğu esrik ruh halinde dağları dolaşırlar, geceleri yüksek yerlerde ellerinde meşaleler tutup, flüt, davul ve çolpa gibi müzik aletleriyle yüksek sesli törenler yaparlar, bolca şarap içerler, dans ederler, kutsal olarak görülen hayvanları avlarlar ve o hayvanların kanlarını şarapla karıştırıp içerler veya etlerini çiğ olarak yerlerdi. Bununla amaçladıkları tanrısal özü vücutlarına sokmaktı ve onunla bütünleşmekti. Dionysos'un bunun gibi tavırları sosyal normlara bütünüyle ters düşerdi (Mansel, 1963: 216, Eliade-Cauliana, 1997: 96-97).

Dionysos dininin varlığı pek çok simgenin birleşmesiyle adlandırılabilir, bunlar esrik ruh hali, bal¹², şarap ve yılanı¹³. Dionysos Yunanlılara göre üstün bir şarap boğa ve kadın tanrısıydı. Yılan simgesi Minos kültüründe tedirgin edici bir unsur olmadığından tanrıça veya rahibelerin elinde taşınırdı. Bu betimlemeler yunan kültürü için geçerliiyken tanrı Minos kültüründe mayalanmış bal şarabı ve boğa figürü ile görünürdü. Bölgede bulunan boğa başları ile süslenmiş değerli içki ve şarap tasları bu durumu doğrular niteliktedir. (Kerenyi, 2013: 73).

Dionysos ayrıca toprak, bitki ve bereket tanrısı olarak da gösteriliyordu (Mansel, 1963: 135). Tıpkı tanrıça *Demeter* gibi ziraatın koruyucusuydu (Beğenç, 1974: 52). Dionysos'un hem annesi Semele'den hem de babası Zeus'tan iki kere doğması onu bir tabiat tanrısı olarak da göstermiştir. Bu iki kere doğuş güz mevsiminde doğanın uyumasına ya da başka bir tabirle ölmesine baharın gelmesiyle de yeniden doğmasına benzetilir. Aynı şekilde bu iki kez doğuş Dionysos'un şarap tanrısı olarak kabul görmesindeki bir diğer etkidir¹⁴. Tıpkı doğanın ölmesi ve yeniden canlanması gibi üzüm bağları da güz mevsiminde ölür ve bahar döneminde yeniden canlanırdı, bu nedenle Dionysos şarap tanrısı olarak kabul görmüştür. Mario Meunier'in de dediği gibi bağın ve şarabın tanrısı iken, zamanla birçok efsanenin bir araya gelmesiyle, bitkilere can veren özün, ilkbaharda yerden fışkıran zengin hayatın tanrısı oldu (Euripides, *Bakkhalar*: XII). Ayrıca ölüp yeniden dünyaya gelmesi ve

¹² Sembolik anlamda bal ölümsüzlüğü temsil eder ve tanrıların yiyeceği olarak kabul edilir. Bereketle özdeşleştirilmiştir ve aynı zamanda afrodizyak özelliğindedir (Wilkinson, 2011: 101).

¹³ Karanlıkta süzülebilmesi ve gözkapagının olmamasının vermiş olduğu gizemli bakışı bilgelikle ilişkilendirilmiştir (Wilkinson, 2011: 67).

¹⁴ Şarap içilmeden önce akıl açık ve duru iken şarabın içilmesinin ardından gelen sarhoşlukla beraber esrik hale bürünen aklın farklı bir boyuta geçmesi.

şarabın vermiş olduğu sarhoşlukla acı ve haz arasında gidip gelmesi onu uçlardan yaşar halde göstermiştir. Bu nedenle psikiyatride manik depresif ruh halini de temsil eder (Eser, 2015: 5).

Dionysos kültü, Hellas bölgesinde Zeus ve Apollon'a inanan zengin kesim yani soylu sınıf arasında pek rağbet görmediyse de, fakir köylü sınıf arasında tapınımı çok sayıda taraftar buldu. Dinoyosos kültü MÖ. VIII. yy'de güçlenmeye başlamıştır. Bunun kanıtı ise Homeros'un tanrı Dionysos'u bir şarap tanrısı olarak tanımaması ve etkin bir tanrı olarak anmamasına karşın (panteona geç girişi), Hesiodos'un Dionysos'u şarap tanrısı ve tapınımına değer bir tanrı olarak görmesi olarak gösterilebilir (Öztürk, 2010b: 41). Oysa Homeros panteonda eski bulunan *Demeter*'i¹⁵ de doğa ve tarım tanrıçası olarak anmaz çünkü Homeros aristokrat kesimi över, tarım ve üretim sınıfını besleyen tanrı ve tanrıçalarını görmezden gelir. Öztürk'e göre Klasik Olympos dininde tanrılar ve insanlar arasında keskin ayrımlar söz konusuydu, fakat Dionysos inancında bunun aksine insanların her biri içlerinde bir tanrı barındırır ve bunu geliştirmeye gayret eder, kendini tanrıya benzetmeye çalışır ve arınma yoluyla ölümsüzlüğe ulaşmayı arzular. Arkaik Çağ'da bireyselliliğin güç kazanmış ve bu durumda halk arasında ölümden sonra başka bir hayatın olduğu inancını güçlendirmiştir. Bu etkenin yanında *Büyük Kolonizasyon Dönemi*'nin sonucunda (MÖ. 750 – MÖ. 550) yeni kolonilerden ucuz tahıl gelmiş ve merkez kentlerde şarap üretimine geçilmiştir, bununla birlikte insanların Dionysos'a karşı bakış açıları değişmiş ve şarap Tanrısı Dionysos'un diğer tanrılar arasında ön plana çıkmasına sebep olmuştur veya böylece kültün yayılımı kolaylaşmıştır (Öztürk, 2010b: 42).

Herodotos'a göre Dionysos kültürünü, ona kurban sunma ve *phallos*¹⁶ törenlerini Hellas'a getiren Melampous' tur. Herodotos'un diğer bir görüşü ise Dionysos inancını Tyrlu Kadmos'tan ve onunla beraber gelen Fenikeliler aracılığıyla

¹⁵ Homeros İlyada'da Demeter'den sadece "güzel saçlı kraliçe Demeter" diye bahseder (Homeros, İlyada: XIV. 326).

¹⁶ (Lat. Pahallus), erkek cinsel organı figürü, antik çağda düzenlenen birçok dinsel şenlikte tören alayıyla taşınan bolluk bereket simgesi. Tören alayıyla taşınmasındaki amaç, toprakta, sürülerde, insanlarda verimlilik uyandırmak, böylelikle türlerin güçsüzleşmesini önlemektir. Yunanistan'da *phallos* özellikle şu tanrıların kültürleriyle ilişkilirdi: Bereket tanrısı Dionysos (*phallos*'un komedya ile bağlantısı bundan ötürüdür), çayırların, ekinleri, sürülerin tanrısı Hermes, sürülerin koruyucusu Pan, toprak tanrıçası Demeter. Ara sıra *phallos*'u kişiselleştiren Phale adında bir tanrıya yakarılırdı. Roma'da (Yunanların Dionysia'sını andıran) *Liberia* şenliğinde *phallos* aynı biçimde tören alayıyla taşınırdı (Howatson, 2013: 274).

önce Boiotia'ya ardından Hellas'a yayılmıştır (Herodotos, II: 49). Dionysos hem doğaya dönük bir tanrıydı hem de şarabın vermiş olduğu sarhoşlukla insanın, doğayla kaynaşmasına ve onun sırlarını keşfetmeye çalışmasına yardımcı oluyordu. Bu da Dionysos dininin halk arasında yayılarak geniş bir taraftar toplamasına yardım etti (Öztürk, 2010b: 42-43).

Dionysos Kültü, Helenistik Çağ'da Küçük Asya coğrafyasının özellikle batı kesimleri başta olmak üzere birçok bölgesinde tapınım görmüştür. Bu dönem insanı *mysterion*'lara¹⁷ düşküncü ve bu sebeple eski kültleri bazı değişiklikler yaparak devamlarını sağlamışlardır. Dionysos 'da bu kültürlerden bir tanesiydi. Kültün halk arasında bu derece yaygın olmasının temel nedeni ise, yapısındaki aşırılıkların daha ılımlı bir çehre kazanarak, zamanla halkın genel inanç anlayışına adapte edilmesidir (Öztürk, 2010b: 50).

Antik Yunan'da Dionysos buzağı ve boğayla özdeşleştirilmişti. Bu özdeşlik Dionysosçu kadınlara “gürültülü boğa ayağıyla” gelmesi beklenen Bougenes, “ineğin oğlu” ve “değerli boğa” gibi sıfatlarla belirtilir (Kerenyi, 2011: 75). Boğa bolluğun ve gücün simgesidir. Hayvan tapınıminin en önemli tanrılık hayvanlarından biridir. İlk olarak Sümer inanışlarında rastlarız, bu inanış sadece Sümer ile sınırlı kalmaz neredeyse bütün ilkel inançlarda yer aldığı görülür. Bütün mitolojik öykülerde boğa, dölleme ve kuvvet olarak erkek gücünü temsil eder. Sümerlerde boğa, erkek insan başlı olarak tasarlanmıştı. Boğa tapınımı, bütün Sami dinlerinde devam ederek Antik Çağ Yunan ve Roma inançlarına kadar gelmiştir. Boğa eski Yunan'da Zeus'un, Roma'da Jüpiter'in de simgesiydi (Yılmaz, 2015: 173).

Ayrıca Euripides'in *Bakkhalar* eserinde “*Zeus doğurdu boğa boynuzlu tanrıyı*” dizesinde “boğa boynuzlu tanrı” tasviri Dionysos'u anlatmaktadır. Dionysos sadece bitkilerin tanrısı sayıldığı zamanlarda boğa da ortaya çıkıyordu. İnsanlar topraklarından yeniden ürün alabilmek ve tohumların devamı için boğayı ibadet olarak parçalayıp yiyorlardı (Euripides, 2014: 8).

Dionysos Kültü ortaya çıktığı anki özelliklerini devam ettirmiştir. Antik dönemde kadınların şehvet ve cinsel sevgilerini ortaya koyması alışılmış bir durum ve Dionysos Kültü kadınlar için bu konuda kendilerini ifade etmeleri için bir fırsat sunuyordu. Bu nedenledir ki Dionysos kadınları cezbeden bir tanrıydı ve kadınların

¹⁷ Gizli mezhep, gizli din, gizli şey, giz, gizem.

bedensel istek ve arzuları aynı zamanda da aşklarını benliğinin tam merkezine konumlandırmıştı. Bu yüzden ki kültü büyüten ve ilerleten daha çok kadınlar olmuştur (Kerenyi, 2013: 136).

Dionysos Kültünün Hristiyanlığı da etkilediği ortaya atılan iddialar arasındadır (Eser, 2015: 5). Çünkü Dionysos da tıpkı İsa gibi tanrının ölümlü bir kadından dünyaya gelen oğludur, Zeus da İsa'da olduğu gibi oğlunu himayesi altına almıştır. Dionysos da İsa gibi acı çekmiştir ve ilk etapta acı çekenler tarafından kabul görmüştür. Aynı zamanda şarap içerek Dionysos'un sahip olduğu tanrısal gücü bedenlerine soktuklarını düşünen ile Hristiyanlıktaki şarabın kutsallığı konusu birbirine benzemektedir. Kimi delillere göre Dionysos inancı misyoner dini olarak görülmüş ve bu da Hristiyanlığın habercisi olduğu düşüncesini ortaya koymuştur (Kerenyi, 2013: 143).

2.4. Dionysos Onuruna Düzenlenen Bayramlar ve Festivaller

Bir kült olarak görülmeye başlamasıyla Dionysos'a her zaman tapınan ve hizmet eden büyük bir kalabalık vardır. Kadın, erkek ve mitsel varlıkların üyesi olduğu bu topluluğa *Dionysos alayı* veya *thiasos* adı verilmektedir. Bu alayın en önemli üyeleri *maiadlar*¹⁸ ve *satyrler*¹⁹. *Maiadlar* ve *satyrler* Dionysos adına yapılan kutlamalarda ön sırada bulunurlar, Dionysos'a arkadaşlık ve hizmet ederler. Alayın diğer üyeleri ise Silenos²⁰ ve Pan'dır²¹. Bunların dışında Dionysos alayına bazen *kentauroslar*²², Hindistan seferinde ele geçirilen esmer köleler, eşi Ariadne, sarhoş *Herakles*, Silenos'un oğlu Maron, doğu seferi dönüşünde yanında getirdiği aslan, panter, kaplan, leopar, fil ve deve gibi hayvanlar da eşlik eder (Aygüneş, 2006: 16).

¹⁸ *Maiad* sözcüğü aslında Yunanca mainomai fiilinden türemiş bir sıfattır. Tanrı etkisiyle kendinden geçen, coşup taşan ve doğaya karışarak öbür insanlarca çıldırmış gibi görünen bir kişi, özellikle bir kadın için kullanılır. *Mainas*, çoğulu *Mainades*, Dionysos alayını meydana getiren *Bakkhalar*ın başka bir adıdır (Erhat, 1996: 351).

¹⁹ (*satyroi*, tek. *Satyros*), tanrı Dionysos'un gürültücü arkadaşları. Yaşadıkları yerler dağlar ve ormanlardır. Daha çok insan formatında düşünülmüşlerdir ancak hayvani özelliklerinden dolayı at kayruklu, teke ayaklı başta olmak üzere hayvan formatında da düşünülmüşlerdir. Her daim cinsel istek doludurlar ve eğlenceye dünkündürler. Roma inanışındaki karşılı *Faunus*'lardır (Howatson, 2013: 846).

²⁰ Yunan mitolojisinde yabani yaşamın ruhunu temsil eden varlıklardır. Çoğu zaman Dionysos'un eğitmeni gibi gösterilirler.

²¹ Bedeni ve kolları insan, kulakları ve ayakları teke şeklinde olan boynuzlu, çobanları, sürüleri koruyan ve sürülerin doğurganlığından sorumlu olan Yunan tanrısı.

²² Yarı at yarı insan mitolojik karakter.

Dionysos festivallerinin etkileyen bir unsur ise asma bitkisinin büyümesi ve hasat edilen üzümün şaraba dönüştürülmesi olayıdır. Festivaller her yıl kış ve bahar mevsimlerinde gibi kesin belirli olan zamanlarda düzenlenirdi fakat her yıl aynı ritüeller tekrarlanmazdı. Bunun sebebi ise asmanın büyüme olgunlaşma süresinin diğer bitkilerden farklı olması ve üzümün şaraba dönüşme süresinin iki yıl sürmesidir. Festivaller dört aşamadan oluşurdu ve Dionysos'un hayatının aşamalarını anlatan bu aşamalardan ilkinde bebeğin doğumu ve bakımı tasvir edilirken ikincisinde kadınların gönderilmesi anlatılır. Bu ilk aşama kış ve bahar mevsimlerinde kutlanan festivalleri kapsamaktadır. Üçüncü aşamada kurbanın parçalanması olayı görülürken dördüncü ve son aşamada ise parçalanan kurbandan geriye kalan toplanarak kurban yeniden hayata döndürülür. Festival kapsamında gerçekleştirilen bu ritüeller aslında doğadaki olayları göstermektedir. Kadınlar kış aylarında asmaların neredeyse ölü olduğu tepelere çıkarlar ve onlarla tıpkı bir bebeğin dünyaya gelişindeki gibi ilgilenirler ve bitkiyi yeniden canlandırırlar. Bahar mevsimi geldiğinde üzüm salkımları oluşan asmada artık kadının gücüne ihtiyaç yoktur çünkü asma üzüm salkımı vererek erkek gücünü ortaya koymuştur. Bunun üzerine erkekler kadınları buradan uzaklaştıran bir gösteri ortaya koyarlar.

Sonraki kış hasar zamanıyla birlikte erkek gücüne ihtiyaç kalmamıştır ve kadınlar yeniden ortaya çıkar ve genç bir hayvanı parçalayıp çevreye savururlar. Hasat edilen üzümler mayalanan ve şaraba dönüşen yılın ilk şarapları açılmadan önce halk kurbandan geriye kalan parçaları toplar ve kurbanın yeniden sağlığına kavuşmasını temsil eden gösteriler sahnelerdi. Bebek bakımı kadınlar tarafından canlandırılırken gerçek bir bebek kullanılırdı ve bu bebek tanrı Dionysos'u temsil ederdi. Parçalan kurban için ise genç hayvanlar, keçi veya geyik hayvanlar kullanılırdı (Şirvan, 2013: 117-119).

Oskhophoria: Bağ bozumu festivali olarak görülen oskophoria festivali Pyanopsion (15 Ekim-15 Kasım) ayında kutlanırdı. Üzüm dolu olan asmalar taşınır ve şarap²³ yapılmak üzere kaplara konurdu. Festival dâhilinde kadın kıyafeti giymiş iki

²³ Olgunlaşıp toplanan üzümlerin sıkma işleminin ardından elde edilen şıra şarap olmak için mayalanmak üzere pithos, dolia veya lacus adındaki büyük küplere akıtırıldı. Şıranın mayalanma süresi ise bölge farklılıklarından dolayı iklim koşullarına bağlı olarak değişmekteydi. Plinius'a göre 9 gün yeterli ike Cato'ya göre ise 30 gün gerekmekteydi, mayalanma işleminden önce şıranın içine konulacağı küplerin temizliği ve bakımı yapılmakta, küplerin içi ve dışı reçine ya da katran kaplanmaktaydı. Mayalanmaya bırakılan şıra belli aralıklarla kontrol edilmekte ve şıranın

erkek üzüm dolu asma dalını taşıy *Athenaskiras* tapınağında *Oschophorion* adındaki özel bir yere danslar ve şarkılar eşliğinde bırakırdı (Yücel, 2015: 154, Kerenyi, 2013: 147).

Dionysos adına düzenlenen bu festivaller üç gün sürer, tarım ve doğa olaylarına, toprağın ekimi, ürünlerin toplanması ve elde edilen hasat için tanrıya şükran sunulması amaçlanırdı. Üç gün süren kutlamalar fener alayı ile başlar, şölen düzenlenir, bolca şarap tüketilir ve tanrının farklı özelliklerine vurgu yapılırdı. Çeşitli masklar takarak oyun oynanır, erkek ve kadınların esrik ruh haline büründüğü zamanlarda sıra dışı faaliyetler ortaya konurdu.

Kır Dionysiosu: Aralık ayında düzenlenen Festivalin amacı sonbaharda dikilen tahılların sağlıklı ve bereketli bir şekilde baharda çimlenmesini sağlamaktır. Festivale evli kadınların katılmaları yasaktı. Bayanların festivale katılabilmesi için bekâr olması şarttı ve böylece tören sırasında görev alabilirlerdi. Bu kadınlar, *liknon* adı verilen, ortasında dik vaziyette bir *phallos* bulunan meyvelerle dolu bir sepet taşırlardı (Takımcı, 2016: 32).

Dionysos onuruna düzenlenen tören ya da şenliklerde hayvan kurban etme geleneği bulunmaktaydı. Kurban edilen hayvanlar arasında Attika vazolarında resmedilmiş olan domuz da vardır. Domuzun kurban hayvanı olarak seçilmesindeki neden ise kök sökme ve sürekli olarak kazma gibi alışkanlıkları olduğu için üst sınıfın bulunduğu yerlerde yetiştirilmeyişiydi. Dionysos da çoğunlukla halk tarafından tapınım gören bir tanrı olduğu için domuz gibi bir hayvan kurban edilirdi. Bununla tanrının panteondaki yeri gösterilmek istenirdi (Sina, 2018). Tanrı için kurban edilen bir diğer kurban hayvanı ise tekedir (Beğenç, 1974: 52). Fakat Khios (Sakız) ve Tenedos'da (Bozcaada) adet olduğu üzere hayvan yerine insan kurban edildiği de bilinmektedir (Frazer, 1991: 323).

Lenaea Festivali: Lenaia Festivali, Ocak - Şubat ayları arasında soğuk kış günlerinde kutlanırdı ve Dionysos Lenaios adınaydı. Tanrının Zeus'un baldır/kalçasından doğumu ve Ölüler Ülkesinden gelişi kutlanırdı. Şubatın sonlarındaki *Agrai Lesser* (Kırsal Dionizyak Festivaller) Gizemleri ve Zeus, onu

yüzeyine çıkan köpük alınmaktaydı. Kahzenlerde bekletilmeye alınan şıralar her türlü koku verici maddeden uzak tutulmaktaydı çünkü şıranın koku çekmesi oluşacak olan şarabın kalitesini düşürmekteydi. Mayalanma işmei biten şarap Hellenler tarafından *Anthesterion* ayında açılırdı aynı zamanda bahar bayramını kapsayan bu ayda açılan şara gün batımı ile ilk olarak tapınağa armağan edilirdi (Doğer, 2004: 87-92).

şimşekleriyle çarpmadan önce Semele'nin rahminde olgunlaşması kutlanırdı. Bu bayramda Dionysos'un yeraltından gelişi ve bir tanrı olarak doğuşu bir arada kutlanır. Tragedya ve komedi oyunları da Dionizyak festivallere dayanır. Tragedya oyunları, *Anthesteria* Festivallerinde okunan dithyramboslardan ve Komedi Oyunları Leneia Festivalleri'ndeki *fallik* ezgilerden oluşmuştur (Hoşafcı, 2007: 19- 20). Festivalde o yılın fermente olan ilk şarapları içilirdi (Vürtheim, 1920: 93).

Lenaia Festivali, ünlü oyun özellikle de komedi yazarlarının marifetlerini gösterdiği eserlerini sunduğu önemli bir festivaldir. Burada yazarlar yazdıkları oyunlar ile yarışmaya katılırdı. Yarışmanın resmi olarak gerçekleştirilmesi MÖ. V. yy'in ortalarına kadar gitmektedir. Atina'da komedya, doğaçlama olarak ilk kez *Lenaia* şenliğinde sergilenmiştir (Sina, 2015: 48).

Anthesteria Festivali: *Anthesteria* Festivali, *Anthesteria*²⁴ ayının on ikinci gününde (Thukidides II) Atina'da ve Ionia şehirlerinde tanrı Dionysos adına düzenlenen en büyük bayramlardan biridir. Kutlamalar sırasında Aristophanes²⁵ ve flasturatos un oyunları sergilenir Helenistik dönemden kalma şiirler okunurdu (Robertson, 1993: 197-200). Savaş veya kıtlık gibi olağanüstü durumlarda kutlamalara ara verildiği zamanlar da olmuştur (Hanink, 2017: 319 vd). *Anthesteria* ve anthesterion sözcükleri anthein (çiçek açmak) fiilinden türemiştir (Sina, 2015: 49). Festival, şarabın fermentasyonunun tamamlanması ve yeni şarabın içilmeye hazır olması şerefine yapılırdı. Kışın bitişiyle ürünlerin toplanmasının kutlaması amaçlı yapılmıştır. Festival, aynı zamanda ölülerin bayramıdır. Avcı toplayıcılıktan beri insanoğlunun hafızasında yer alan kan sembolü ölümü ve ölüleri çağırıştırır. *Anthesteria* festivalinde içilen yeni şarap bu noktada kanı temsil ederek ölülerle canlıları aynı noktada birleştirmeyi amaçlarlar (Robertson, 1993: 198). Bugün Hristiyan dünyasında ayinlerde içilen şarabın İsa'nın kanını temsil etmesi ile özdeş bir durum vardır. Bu festivaller, baharı karşılamak için yapılırdı. Eskiden kırsal topluluklarda, bu dönemde Dionysos adına evlenmeler yapılırdı. Bu evlenmelerde kızlar ve oğlanlar bahar şenlikleri olarak isimlendirilen bir alay ve eğlencelerle, baharın gelişini kutlardı. Bu şenliklerde yaşı gelmiş erkek çocukları ve kız çocukları ilişkiye girerek erginliğe erişirlerdi. Bu Erginliğe girme ve evlenmeler bütün topluluğun kontrolü altında gerçekleştirilirdi. Çünkü *anthesteria* sadece yeni

²⁴ *Anthesterion* ayı günümüzde 15 Şubat-15 Mart tarihlerine karşılık gelen Attik tavinin 8. Ayıdır.

²⁵ Örnek olarak Aristofanes barış 415-420i *Akhanialılar* 461 vd. (Hanink, 2014: 320 vd.)

şarabın içilmesi değil müzik, şehvet, şehvetli dans ve maskeler eşliğinde gerçekleştirilirdi. Bu uygulamalar çoğunlukla üçüncü günde, kutlamalar, halka açıkken gerçekleştirilirdi. Bu törenler ev işlerinin ve dünya işlerinin görüldüğü yerlerde değil de, kırlarda yapılırdı. Böylelikle kızlar ve oğlanlar, geleneksel kısıtlamalardan ayrılarak doğayla iç içe geçmeyi öğrenirlerdi. Genç insanlar bir toprak üzerinde birleşirdi. Cinsel oyunlarla yeniden doğuş kutlanırdı (Hoşafcı, 2007: 18-19).

Festival üç gün sürerdi ve bu her üç gün için ayrı törenler düzenlenirdi. Bu günlere ise düzenlenen törenlerle ilgili isimler verilmekteydi. Birinci güne “fıçı açma” anlamına gelen *Pithoigia*, ikinci güne testi günü *Choes*, üçüncü güne ise çömlek günü *Khytrai* denmekteydi (Takımcı, 2016: 38; Yücel, 2015: 158-159; Sina, 2015: 49-50). Festival günlerini isimlendirilmesinde ortak mana festival günlerinin birbirinden kopuk olmadığını çağrıştırır. Aşağıda göreceğimiz diğer festivaller günlerinin isimleri birbirinden ayrı anlamlara geldiği için farklı uygulamaları birleştirdiği görülür oysa *anthesteria* günleri ortak bir kökenden isim almıştır (Robertson, 198). Gerçekleşen bu festivalde Dionysos karanlık yönünü göstermektedir. Komedi ve tragedyanın bu festivallerden doğduğu ileri sürülmüştür (Takımcı, 2016: 41). Tanrının karanlık tarafının komedi ve tragedyanın ortaya çıkmasında katkısı fazladır. Festivaller başta olmak üzere yapılan ibadetler sırasında inananlar tarafından ortaya konan esrik hal tanrının karanlık tarafını temsil etmektedir. İçilen şarabın etkisiyle kendinden geçen insanlar içlerindeki tanrısal gücü ortaya çıkarmaktadır. Hissedilen bu ruhsal değişim ile insanlar yabancılaşmaktan kurtularak birbiriyle yaklaşarak aralarındaki bağı yeniden kurar. Bu yaklaşma sadece insanlar arasında sınırlı kalmaz, kısıtlamalar altında kalan doğa da insanoğlu yeniden yaklaşır ve doğa insana armağanlarını barışla sunar (Nietzsche, 2017:21).

Üçüncü günde festival havasında bir değişim görülür, ilk iki günlük kutlamalar hakim olan neşe eğlence ortamı yerini birden hüzün ve üzüntüye bırakır. Bugün geldiğinde tanrının ölümü teması işlenmeye başlanmıştır. Bazı yorumcular ilk iki günlük kutlamalarda ölüm temasının gölgesi altında işlendiğini dile getirirler fakat en belirgin olduğu yer üçüncü gündür (Robertson, 1993: 197-198).

Festivalin kutlanması sadece Yunan dünyası ile sınırlı kalmamıştır. Ovidius *Fasti* (I-VI) adlı eserinde Roma takvimine göre festivalleri listelerken 15 Şubat'ta

kutlanan bayramda Dionysos adının Roma versiyonu olan Bacchus'u kullanır (Ovidius, II: 310). Roma'nın, Yunan'dan etkilenecek bu festivali kendi bünyesine kattığını Ovidius'un eserinde de görüyoruz.

Büyük Dionysia (Kent Dionysiası): 9-13 Mart tarihleri arasına denk gelen bu bayram bir ilkbahar festivalidir. 5-6 gün süren festivalde ilk gün dinsel bir kutlama alayı geçidi olurken ger kalan günlerde de drama ve dithyrambos yarışmaları gerçekleştirilirdi. Festivale sadece Yunan ana karasından inananlar katılmaz kolonilerde bulunan inananlarda kolonilerinin fallusları ile festivalde bulunurlardı. Festivalde fallus taşımak Dionysos kültürünün önemli bir parçasıydı çünkü *fallus* ölümü yenmiş bir ölümlü iken aynı zamanda tanrı Dionysos'un da üreme organıdır (Şirvan, 2013: 117). Kutlamalar sırasında başlarında çiçeklerden oluşan bir taç taşıyan ve sarmaşıklarla donatılmış bir şekilde dansçılar ve korocu kendinden geçene kadar dans eder ve şarkı söylerdi. Törenin doruk noktasına ulaşıldığında ise dansçılar ve koro dağlara kaçardı (Yücel, 2015: 160). Festival boyunca tiyatro yarışmaları düzenlenirdi. Dionysos'un ölümü ve yeniden doğumu bu oyunlarda sahnelenirdi (Carastro, 2019: 599).

2.5. Farklı Kültürlerde Dionysos ile Özdeş Tanrılar

Bugüne kadar tarih sahnesine çıkmış birbirinden etkilenecek bir medeniyet yoktur. İnsanlar gibi canlı varlık olan medeniyetler de diğer medeniyetlerin siyasi, iktisadi, askeri, edebiyat ve din gibi birçok unsurundan etkilenecektir. Her ne kadar izole bir yaşam sürmek için çabalasa da muhakkak bir alanda az da olsa etkileşim yaşamıştır. Bu etkileşim kaçınılmaz bir sonudur. Bu nedenledir ki bir medeniyette görülen herhangi bir unsur başka bir medeniyette görüldüğü zaman şaşırılmamalıdır. Antik Çağ medeniyetlerinde çok tanrılı bir inanış vardır, bu nedenle doğa olayları veya çevresel faktörlere bağlı olarak bir inanç ve tanrı sistemi geliştirmişlerdir.

Mezopotamya, Mısır ve Yunan medeniyetleri başta olmak üzere inanç sistemi bakımından her daim birbirinden etkilenecektir. Bu üç medeniyet inanç sisteminde bulunan tanrılar bir iki ufak değişiklikler taşısa da aynı tanrı ve kültü benimsemişlerdir. Bu nedenledir ki herhangi bir tanrının çıkış yeri araştırılırken belli bir medeniyete bağlı kalınmamıştır. Çalışmanın konusu olan Dionysos Kültü de bunlardan biridir. İsim ve ufak değişik unsurlar olsa da tanrı Dionysos,

Mezopotamya ve Mısır gibi medeniyetlerde de görülmektedir.

Yunan panteonu bünyesinde çok sayıda tanrı barındırdığından dolayı herhangi bir tanrının sahip olduğu özellik sadece o tanrıya ait kalmamıştır. Farklı tanrılarda da birçok ortak özellik bulunmaktadır. Bunun nedendi ise çoğunlukla toprakların genişlemesi ile birlikte gelen inanış özellikleridir. Alınan topraklarla birlikte yerli halkın dini öğeleri de Yunan dini sistemi içinde yerini almıştır.

Buna en büyük örneklerden biri Adonis Kültür'dür. Suriye ya da Kıbrıs kralı olan Kinyras, kızı Myrrha veya Smyrna adındaki kızı ile bilinçsiz bir şekilde yasak bir ilişki yaşar ve bunun sonucunda kızı babasından hamile kalır. İlişki yaşadığı kadının kızı olduğunu fark eden kral kızını öldürmek ister fakat kızın durumuna acıyan tanrılar onu mersin ağacına çevirirler. On ay gibi bir zaman sonra ağacın kabuğu çatlar ve gövdesinden dünya güzeli bir bebek çıkar. Aphrodite bebeğin güzelliğine vurulmuştur ve onu büyütmesi için yeraltı tanrıçası Persephone 'ye vermiştir. Ama Persephone de çocuğun güzelliğine kapılmış ve Aphrodite 'ye geri vermek istememiştir. Tanrıçalar arasında çıkan bu kavgaya Zeus bir çözüm bulmuştur. Zeus'un kararına göre Adonis yılın dört ayı Persephone'nin, dört ayını da Aphrodite'nin yanında geri kalan zamanı ise istediği yerde yaşayacaktır. Adonis ise yılın sekiz ayını Aphrodite'nin yanında geçirince diğer tanrılar tanrıçanın delikanlıya olan aşkını kıskanmışlar ve üstüne bir domuz salmışlardır. Domuzun saldırısında kasığından yaralanan Adonis 'in yere damlayan kanından Manisa lalesi bitmiş, Adonis 'in yardımına koşan Aphrodite'nin ayağına da batan diken yüzünden damlayan kandan ise tanrıçanın çiçeği olan beyaz gülü kırmızıya boyamıştır (Erhat, 1996: 7).

Adonis 'in yılın belli bir bölümünü yer altına bir bölümünü ise yeryüzünde geçirmesi, tarım ürünlerinin günde kaybolması ve baharda yeniden can bulup yeşermesini simgeler. Bu özellik de Dionysos ile mevsimsel döngü ve bitkisel varlık özelliği ile örtüşmektedir. Başka bir ortak özellik ise Dionysos inancı çoğunlukla kadınların benimsediği bir inançtı, Adonis kültünde de bu mevcuttur. Adonis onuruna düzenlenen şenliklerde kadınlar onun ölümüne ağlar ve yas tutarlardı. Ayrıca evlerin damlarına ince bir toprak tabakası serip üzerinde “*adonis* bahçeleri” denilen açıldığı andan solan çiçekler dikerlerdi (Howatson, 2013: 4).

2.5.1. Osiris

Antik Mısır inanç sistemi tanrı ve ölüm sonrası olarak iki temel ilke üzerine

kurulmuştur. Bu temel ilkelerden biri olan tanrılar Mısır insanı tarafından hayvani insan ya da yarı hayvan yarı insan şeklinde düşünülmüş ve onlara insani özellikler yüklenmiştir. Antik Mısır insanı tanrılarının tıpkı insanlar gibi yemek yediğine, sinirlendiğine, sevindiğine, doğduğuna, öldüğüne ve savaştığına inanmışlardır. Ülkelerinde meydana gelen bütün olayları tanrılarının yaptığı eylemler olarak görmüşlerdir. Bundan anlaşılacağı üzere de Mısırlılar tanrılarının yaşamlarının merkezine koymuşlardır (Şamlıoğlu, 2020: 32-33)

Mısır inanç sisteminin bir diğer temel ögesi ise ölüm ve ölüm sonrası yaşamdır. Bu temel öge Mısır insanının hayatını daha anlamlı kılmaktadır. İnsanlar yaşamları boyunca yaptıkları eylemlerden sorumludur ve ölümle birlikte gelen ölüm sonrası hayatta dünyada gerçekleştirdikleri eylemlerin ya cezasını çekip lanetlenirler ya da mükâfatlandırılarak tanrılarının arasına karışırlar. Ceza veya mükâfat, ölen kişinin kalbini teraziye konulması sonucunda belirlenir. Terazinin bir kefesine kalp bir kefesine ise adaletin ve düzenin temsilcisi olan tanrıça *Maat*'ın tüyü konur. Eğer kalp ağır gelirse o kişi cezalandırılarak lanetlenir, tüy ağır gelirse mükâfatlandırılarak tanrılarının arasına karışır. Bu aslında hayatlar arası bir geçiş olarak görülür ve Mısır inanç sisteminin merkezini oluşturur (Şamlıoğlu, 2020: 33- 34).

Herodotos'un *Tarih* kitabına göre Dionysos inancı Antik Yunan'a, Mısır'dan Melampous adında bir rahip tarafından getirilmiştir. Dionysos Kültü ya da tanrı Dionysos'un Antik Mısır'daki karşılığı "Tanrı Osiris"dir. Tanrı Osiris'in öyküsü ise şöyledir; Gök tanrısı Nut ile yer tanrısı Geb'in Osiris, İsis, Set ve Nephtys adında dört çocuğu oldu. İsis ve Osiris evlendiler ve Mısır'ın ilk hükümdarları oldular. Fakat Set bunu hazmedemeyerek kardeşi Osiris'in egemenliğine son vererek onu parçalara ayırdı. İsis ise eşine duyduğu derin bağlılıkla onun parçalarını toplayarak birleştirdiği bir balık tarafından yenilen penisi yerine yenisini ekledi ve ondan hamile kalarak Horus'u dünyaya getirdi. Böylece Osiris yeniden doğumun simgesi olarak ölümler diyarının tanrısı oldu (Freeman, 2013: 25).

Osiris, Mısır tanrıları arasında en çok inananı bulunan tanrılardan biridir ve doğanın üretkenliğini ve bereketini simgeler, aynı zamanda kutsal boğa Apis ile temsil edilir (Howatson, 2013: 675). Osiris de aynı tanrı Dionysos gibi doğumundan bu yana acı çekmiş ve ölüp tekrar dirilen bir tanrıdır. Adına düzenlenen kutlamalarda simgesi olan boğa kurban edilir ve ardında tanrının ikinci olarak doğumunu

simgelemek için yerine yeni bir boğa konulurdu. Bu da yine Dionysos’a boğa kurban edilmesi töreni ile benzerlik göstermektedir (Challaye, 2007: 40).

Osiris, Mısır tahtına geçtiğinde yaptığı ilk uygulamalar ilkel bir hayat süren Mısır insanını uygarlaştırmak olmuştur. Tarım aletlerini yapmayı ve kullanmayı ve tarım yapmayı öğreterek Mısır halkının buğday ve üzüm yetiştirmesini sağlamıştır. Buna bağlı olarak da biraz ve şarap yapımını da öğrenmelerini sağlamıştır. Plutarkhos ise bu durumu şu şekilde açıklar:

“Osiris hükümdar olunca, çok kısa sürede Mısırlıları yoksulluk içinde, yabanıl hayvanlar gibi yaşamaktan kurtardı. Onlara dünyanın meyvelerini tanıttı, yasalar koydu ve tanrılara saygı göstermeyi öğretti. Daha sonra uygarlık yaymak amacıyla tüm yeryüzünü dolaştı. Silah gücünü kullanmaya pek seyrek gereksinim duydu. İnsanların büyük çoğunluğu ikna yoluyla, kimi zaman da şarkılarla ve müziğin tüm kaynaklarıyla yumuşayıp hoşnut ederek kendine çekti. O nedenlerdir ki Yunanlılar Osiris’in Dionysos ile aynı tanrı olduğuna inanırlar” (Altunay, 2015: 235).

Herodotos yaptığı çalışmaları Yunanların anlayabileceği bir şekilde kaleme almıştır. Bu çalışmaları, Yunanların Mısır’dan alıp geliştirdiği inancına dayanarak kaleme almıştır. Örneğin; dinsel törenlerin yapıldığı sunakları Mısırlıların icat ettiğine inanıyordu. Her Yunan tanrı ve tanrıçasının Mısır’da bir atası olduğunu ileri sürmüştür. Mısırlıların kutladığı Osiris Festivali, Yunanistan’da Dionysos onuruna düzenlenen festivallere benzediğini buna ek olarak da tapınaklarda cinsel birleşmeyi yasaklayan medeniyetlerin sadece Yunanlılar ve Mısırlılar olduğunu iddia etmişti (Herodotos, II: 42-144, Freeman, 2013: 198).

Herodotos gibi Plutarkhos da Mısırlıların Osiris ile Dionysos’u aynı tanrı olarak görmüştür. Osiris ilk olarak mevsimsel döngüyü gösteren, tohum ekim zamanında doğan hasat zamanında ölen bitkisel büyüme tanrısıydı. Tarımsal hayatla ilgili insanlara birçok bilgi vermiş, zirai yenilikler yapmış, vatandaşlarına hububat ve asma yetiştirmeyi, ekmek yapmayı, şarap ve bira üretmeyi öğretmiştir. Aynı zamanda Dionysos gibi pek çok ülke gezip şarkılar söyleyerek çok sayıda müzik aleti çalarak bu ülkelerin insanlarını uysallaştırmıştır. Plutarkhos Mısırlıların bereketlilik sembolü olan Apis Boğası için düzenlediği festivali Bacchos festivaline benzetmektedir. Festival sırasında Mısırlıların kutsal hayvan derilerine

büründüklerini, kozalak başlı asalar taşıdıklarını, çığlık attıklarını bu ritüellerin Dionysos festivallerine katılanların da bu ritüellerin benzerini gerçekleştirmekteydi (Yörükan, 2018: 309-311).

2.5.2. İnanna

Mezopotamya halkı büyük bir tanrı topluluğunun olduğuna ve bu tanrıların kâinata halkın olduklarına ve onu her bakımdan yönettiğine inanıyorlardı. Halkın inandığı bu geniş panteonu ise Sümerler oluşturmuştur. Oluşturulan bu panteonda tanrılar eşit mevkilerde bulunmamaktadır. Yaratıcı olan tanrılar ve yaratıcı olmayan tanrılar olarak ikiye ayrılmışlardır. Yer, gök, deniz ve hava gibi unsurların denetimini sağlayan tanrılar yaratıcı tanrı olarak anılırken diğer evrensel varlıkları bu tanrıların yarattığı düşünülmüştür (Uncu, 2013: 350-351). Mezopotamya dini kanun ve inanç kurallarından daha çok alışkanlıklardan, kapalı ve belirsiz kurallardan oluşuyordu ve bunlar gelenekler, kültür ve eğitim yoluyla öğreniliyordu. Bu din sistemi içerisinde tanrılar ve inananlar arasındaki mesafe her daim canlı tutulmuştur. Yüksel mevkilerde gördükleri tanrılarına çok büyük bir saygı ve hayranlık duyuyorlardı bu durumda tanrılarla inananlar arasındaki ilişkiyi mistik bir havadan çok kölelik havasını yansıtmaktaydı (Bottero / Kramer, 2019: 58-59).

Mezopotamyalılar evrenin hâkimi olan tanrıları hiyerarşik bir düzen içinde düşünürken, düzen içindeki yerlerini de dünyadaki yetenekleri doğrultusunda belirlemişlerdir. Monarşik düzen içerisinde tanrıların en büyüğü *Enlil* kral tahtında oturmaktaydı. *Enlil*'in yanında ise tanrıların hâkimiyetinde otoriteyi ve manevi yönü koruyan tanrı *Anu* bulunmaktaydı (Aygün, 2017: 85-86).

Osiris – İsis öyküsünün Mezopotamya'daki karşılığı İnanna ve Dumuzi *mitosudur*. Sümer'in aşk tanrıçası İnanna Çoban tanrısı Dumuzi ile evlenir. Bir süre sonra tanrıça, kız kardeşi yeraltı tanrıçası Ereškigal'i ziyarete gider. Kurallara göre yeraltı dünyasına giden kişi yeryüzüne bir daha çıkmaz, kendisinin tanrıça olmasını ve bu kurallardan muaf tutulacağını zannederek yeraltı dünyasına inen İnanna bir daha yeryüzüne çıkamaz. Yeraltı dünyasına inmeden önce tanrıça vezirine eğer üç gün içinde yeryüzüne çıkmazsa tanrılar meclisine gidip yeryüzüne çıkabilmesi için yalvarmasını ister. İnanna'nın bu isteği ancak yerine birinin konulması şartı ile kabul edilir. Şartı kabul eden İnanna yerine geçmesi için birini aramaktadır fakat bunun için kimseyi feda edemez. Bu sırada kocası Dumuzi, İnanna'nın yokluğundan hiç

etkilenmemiş bir şekilde tahtında oturmaktadır. Bunu gören İnanna çok sinirlenir ve Dumuzi'yi zorla yeraltı dünyasına gönderir. Dumuzi ne kadar çabalasa da yeryüzüne dönemez. Dumuzi'nin kız kardeşi tanrının durumuna üzüldü ve tanrılar meclisine giderek Dumuzi'nin yerine altı ay yeraltı dünyasında kalmayı ister. Böylece Dumuzi yılın altı ayı yeryüzüne çıkarak karısı ile birleşir. Bu birleşme ile bolluk bereket gelir, tahıllar büyümeye başlar ve gece ile günün eşitlenmesi ile başlayan bahar mevsimi yeryüzüne gelir²⁶. Sümerliler ise bu birleşmeyi şarkılar söyleyip dans ettikleri büyük bir şenlik ile kutlarlar (Çığ, 2016).

İnanna ve Dumuzi mitosunun Dionysos ve Osiris ile İsis'e benzeyen ilk yönü yer altına inişidir. İnanna tıpkı Dionysos ve Osiris gibi ölüp tekrar dirilen bir tanrıçadır. Dionysos kültüne benzeyen ikinci yön ise Dumuzi'nin yer altı dünyasına inişidir. Yılın belli döneminde Dumuzi'nin yeryüzüne çıkışı ve yine belli bir dönemde yer altına inmesi mevsimsel döngüyü temsil eder, bu da Dionysos kültürünün özelliklerinden biridir. Üçüncü yönü ise "kutsal evlilik"tir, bu evlilikten kast edilen İnanna ve Dumuzi'nin evliliğidir. Mezopotamya mitolojisinde bu kutsal evlilik töreninin aynısı, Yunan'da Dionysos onuruna düzenlenen *Anthesteria* Bayramı sırasında gerçekleştirilmektedir. O sırada kentte çoğalma gücünü yeniden canlandırmak için, yüksek dereceli bir memurun eşi ve rahibe olan Atinalı bir güzel ile birleşmiştir (Uncu: 2011: 69). İnanna ve Dumuzi Kültü diğer birçok medeniyetin de beğenisini kazanmıştır. Kült ile ilgili metinler Mezopotamya'nın sınırlarını aşarak ve Ortadoğu'nun hemen hemen tamamını sarmıştır. Mezopotamya kültüründen Kenanlılara aktarılan hikayeler, oradan İbranilere de geçmiştir. Hikâyedeki Dumuzi figürü Kudüslü kadınların peygamber Hezekiel döneminde Tammuz (Dumuzi) için ağıt yakmaktadırlar (Kurtuluş, 2014).

²⁶ Dumuzi'nin yeraltından çıkışı ve İnanna ile birleşmesi sonucunda yeryüzüne bolluk ve bereket gelmesi sadece Sümer ya da Mezopotamya medeniyetlerine özgü bir kavram değildir. Bolluk bereket ve yeniden doğuşu simgeleyen bu kavram "yeni gün" Nevruz olarak kutlanmıştır. Eski Türk bayramlarından biri olan Nevruz bayramı, Türkler'in Ergenekon'dan çıkışı kutlamasıdır. Anadolu'ya gelinde ise bu Hızır ve İlyas peygamberlerin birleşmesi olan Hidirelles şenlikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şenliklerin Avrupa'da Anglosaksonlar tarafından ilkbahar tanrıçası Estor'un bayramı halini almıştır. Estor bayramı ile Estor=İştâr=İnna Sümer inancının Avrupa'da devam ettiği kanıtlanmaktadır ve aynı zamanda tanrıçanın simgesi de tavşandır. Asya'dan gelen bu geleneği benimseyen Hristiyan halk hikâyedeki kişileri değiştirerek kendi bünyelerine katmışlardır. İznik Konsili ile Dumuzi'nin yeraltından çıkması İsa'nın yeraltından çıkmasına dönüştürülerek Eastor, Ostern bayramı olarak yumurtalarla kutlanmaya başlanmıştır. Takvimimizde bulunan Temmuz ayı ise Dumuz'den gelmektedir (Çığ, 2016: 906-907).

2.5.3. *Kybele – Attis ve Telipinu*

Birçok eskiçağ medeniyeti gibi Frigler'in de çok tanrılı bir inanç sistemi vardı ve bu tanrıların başında Güneş Tanrısı Sabazios ve Ay Tanrısı Men bulunmaktaydı. Fakat Frig inanç sistemi denince ilk olarak akıllara *Kybele* gelmektedir (Birecikli, 2010: 220).

Daha önce bahsedilen Dionysos'un Thebai söylencesi akıllara *Kybele* ile Attis'in hikâyesini getirir. Hikâyeye göre tanrıça *Kybele*, Attis (Agdistis) adında bir gence âşık olur. Attis Pessinus Kralı'nın kızıyla evlenirken *Kybele* karşısına çıkar ve Attis aklını yitirir. Ardından *Kybele* aklını yitiren Attis'in kendi kendini hadım etmesini sağlar. Attis kendi kestiği hayâlarından akan kanla toprağı sular ve sulanan toprakta çam ağaçları büyümeye başlar (Çetin, 2006). Bu örnekten de anlaşılacağı gibi uzuvların kesilip ardından bir şekilde bir araya getirilmesi hikâyesi doğu kökenlidir. Uygarlıkların birbirleriyle etkileşimi sonucu sözü edilen mitolojik hikâyeler gibi birçok hikâye doğu medeniyetlerinden batıya geçmiştir. Dionysos ile *Kybele* ve Attis'in benzer bir diğer özelliği ise *Bakkha* alayları geleneğidir. Bakkha alayları geleneği, *Kybele* törenlerinde görülen coşku, esrime²⁷ ve dümbelek çalınması geleneklerinden etkilenmiştir. Dionysos törenlerinde dinsel esrime halinde tanrıya tapınanların kendilerinden geçmeleri, parçalama ritüeli *Kybele*-Attis kültünün bir etkisidir (Albayrak, 2007: 175). *Bakkha* alayları Euripides'in *Bakkhalar* eserinde şu şekilde yer alır:

“Ey karanlık diyarı Kureta” ların.

Girit“te Zeus“un doğduğu kutsal mağaralar! Orada icat ettiler, benim için,

Üç sorguçlu miğfer giyen Korybant“lar Çembere gerilen deriyi.

Orada kariştı coşkun davul sesleri Frigya kavallarının tatlı nefeslerine.

Korybantlar davulu ve Rhea anamızı verdiler

Bakkha“ların çığlıkları arasında gümbürdesin diye. (Euripides, 2014: 9)”

Eserde de görüldüğü üzere Bakkha alayları ve *Kybele* tapınımındaki şenlik havası ve kutlamalar benzerlik göstermektedir. Bunun yanında *Kybele* ve Rhea'nın hizmetkârları olan Kuretlerin iki inanışta da olması bu inançların birbiri içerisine girdiğini göstermektedir (Albayrak, 2007: 74).

²⁷ Sarhoş olmak, dinsel ritüeller sırasında söylenen sözler, müzik, uyuşturucu içkiler ya da bitkilerin etkisiyle kişinin kendinden geçmesi. Yaşanılan bu sarhoşluk kişi tanrı ile bütünleşmiş gibi hissedir. www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=116628

Kült törenlerinin birbirine benzemesi akıllara bu iki kültün Trakya kökenliği olduğunu ve buradan yayılım gerçekleştirdiğini getiriyor. Tören alayları, sarmaşık dallarının sarılı olduğu değnekler ve sarmaşık tacı gibi unsurlar iki kültürte de bulunmaktadır. Bu gibi unsurlar kullanılarak müzik ve büyük bir coşkuyla kutlanan şenlikler Dionysos ve *Kybele* kültürlerinin ortak özelliklerindendir (Özbayoğlu, 1999: 228). Strabon ise *Kybele* ve Dionysos kültürlerinin, *Kybele*'nin hadım edilmiş rahipleri ile Dionysos'un Kuretlarının tapınım sırasında kendinin kaybederek zil, tef ve kaval gibi müzik aletleri ile dinsel bir coşku ile dans etmelerini birbirine benzetir (Albayrak, 2007: 154).

Hitit panteonunda çok sayıda tanrı vardır ve bu nedenle Hitit dini çok tanrılı bir din olarak görülmektedir. Bunun nedeni ise Hititlerin etkileşim kurdukları medeniyetlerin tanrılarının da kendi panteonuna eklemesidir. Ancak bu çok tanrılı panteonun başında Hurri kökenli tanrı Teşup bulunmaktadır. Tanrı Teşup'tan sonra ise yine Hurri kökenli olan karısı Hepat panteonda yer alır. Tanrılar arasında önemli olanlardan biri de güneş tanrısıdır. Hitit'lerdeki Güneş tanrısı adaletin koruyucusu olarak görülmüştür. (Memiş, 2015: 272-273).

Ortadan kaybolarak güzü, geri gelerek baharı temsil eden tanrıları veya tanrıçalardan bin tanrı ili olarak söz edilen Hititler 'de de mevcuttur. Bu tür *mitoslar* akıllara Hititler 'in Fırtına Tanrısı Teşup ve Tanrı Telipinu'nun hikâyelerini getirir. Hikâyeye göre bu iki tanrı da bir şekilde ortadan kaybolması ülkede kıtlığa, kuraklığa, doğumların olmamasına ve ekinlerin büyümemesine neden olmuştur. Zor zamanlar geçiren Hitit halkı tanrıların bulunmasını ve ülkenin yeniden bolluğa kavuşmasını arzulamışlardır. Teşup'u bulmak üzere Hannahanna, Telipinu'yu bulmak üzere de bir arı görevlendiril. Aramalar sonucunda iki tanrı da bulunur ve Hitit ülkesine yeniden bolluk ve bereket gelir, ekinler büyümeye başlar, kadınlar ve dişi hayvanlar yeniden doğum yapar (Karauğuz, 2001: 86-105). Telipinu'yu bulmakla arının görevlendirmesi aslında ilkbaharın gelmesiyle doğada ilk olarak arıların görünmesini simgeler. Sözü edilen bu iki tanrının kaybolup yeniden bulunmasıyla güz ve bahar mevsimlerinin geldiği anlatılır bu da Dionysos'un mevsimsel döngüyü temsil etmesiyle eşdeğerdir.

Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Anadolu başta olmak üzere her medeniyette doğanın kışın ölüp baharda tekrar dirilmesini simgeleyen bir veya birçok tanrı

mevcuttur. Antik Çağ toplumları hayatlarını tarıma dayalı bir şekilde yaşayıp biçimlendirdiği için bu ve bunun gibi mitler her medeniyette bulunmaktadır. Doğanın kışın aylarında uyumasını tanrı ya da tanrıçanın ölümler diyarına gitmesi olarak yeryüzüne tekrardan çıkmasını ise doğanın bahar aylarında yeniden canlanması olarak simgelemiştir. Ölümler diyarı antik çağ insanı için her daim bir merak ve sır konusu olmuştur. Bu nedenle ölümler diyarına giderek gözden kaybolan tanrıların bulunduğu inanca sır dinleri denmektedir.

Sözü edilen bu sır dinlerinin çeşitli medeniyetlerde farklılıklarının yanında çok sayıda benzerlikleri bulunmaktadır. Bu dinlerin önderleri ya da kahramanları ilahi, beşeri veya yarı ilahi yarı beşeri bir doğa ve menşesine sahiptir. Kahramanlar her daim mucizevi bir doğumla dünyaya gelmiş, düşmanları tarafından öldürülmüş ve belli bir süre sonra tekrardan dünyaya dönmüştür. Yeryüzüne tekrardan gelen tanrının insanlığı kötülüklerden kurtaracağına ve yeryüzüne bolluğu ve bereketi yeniden getireceğine inanılmıştır. Hepsinin kendini simgeleyen ve bu sayede her daim inananın yanında olduğunu belirten şarap, ekmek ve su gibi elementleri bulunmaktadır. Bu gibi simgelerini kurban şeklinde veya yiyerek tanrının kudretini kendi benliklerine kazandırdıklarını düşünülmektedir. Tanrılar genellikle su ve ya şarap gibi unsurlarla günahlarından arınmaktadır (Çelik, 1988).

Bütün bunlara baktığımızda doğu ve batı medeniyetlerinde aynı tip dini inanışları ve tanrıların sadece isim değiştirerek bulunduğunu görüyoruz. Bu durum akıllara dinin ya da tanrının ilk olarak hangi medeniyette ortaya çıktığı konusunu getirmiştir. Antik Yunan için konuşulacak olursa; tanrı ve tanrıçaların ortaya çıkması ilk olarak Homeros destanları olarak kabul edilmiş ve bu Yunan halkının kendine güvenine neden olmuştur. Fakat bu salt kendini güvene XIX. yy'de meydana gelen keşifler dur demiştir. Bu keşifler çiviyazısı ve hiyerogliflerin çözülmesi ile Eski Yakın Doğu ve Mısır'ın yeniden ortaya çıkması ve ilgi görmesini sağlamıştır. Yapılan incelemeler sonucunda Antik Yunan kültürünün büyük bir şekilde Doğu etkisi altında kaldığı ortaya çıkmıştır (Burker, 2012: 10). Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda Doğu etkisinin VIII. yy'de Yunan dünyasına akmaya başladığı öğrenilmiştir. Buna aslan “*lis*” ve boğa “*tauros*” isimlerinin semitik kökenli olmaları delil olarak gösterilmiştir (Burker, 2012: 42-43).

2.5.4. Nevruz

Orta Asya inanç sisteminde Şamanizm ve Gök Tanrı anlayışı büyük bir yer tutmaktadır. Şamanizm inancına göre Türk mitolojisinde çok sayıda ruh ve tanrı vardır fakat bunlar hakkında derin bir bilgi ortada yoktur. Bunun nedeni ise bilgilerin her kavme göre değişiklik göstermesi ve çelişki taşımasıdır (Çoruhlu, 2006: 16). Diğer bir inanç sistemi olan Gök Tanrı inancı sadece gök özdeşleştirilmemiş evrenin yaratıcısı olarak kabul edilmiştir. Yaratılıştan sonra göğe çekilerek başka tanrıları temsilcisi olarak seçmiş ve yeryüzüne göndermiştir. Göğe çekildikten sonra insanlardan tamamen uzaklaşmamış ne zaman zor durumda kalsalar yanlarında olmuştur. Gök Tanrı inancı çerçevesinde Göktürk Yazıtları'nda Gök Tanrının hükümdarın tahta çıkmasına izin verdiği, zafer kazanılmasını sağladığı ve insanları felaketlerden koruduğu görülmektedir (Çoruhlu: 2006:18-19).

Dionysos, şarap tanrısı olmasının yanından yeniden doğuşu, doğanın uyanışını, bolluk ve bereketi de simgelemektedir. Güz mevsiminde doğanın uyması ve ardından baharın gelmesinden dolayı bunu kutlamak için onuruna bayramlar düzenlenirdi. Yeniden uyanan doğayı kutlamak için düzenlenen bayramlar sadece Yunan veya Mezopotamya coğrafyaları içinde sınırlı kalmamıştır. Bu gelenekler Türk dünyası içinde de mevcuttur.

Eski Türk geleneklerinde yeniden uyanan doğa ve onuruna düzenlenen bayramlar denilince akla ilk olarak Nevruz Bayramı gelmektedir. Nevruz Bayramı, Yeni Gün Bayramı ve Bahar Bayramı olarak da bilinmektedir. Türklerin kutladıkları Nevruz Hsiung-nulardan (Asya Hunları) bu yana bahar veya yaz mevsimine giriş için yapılan kurban törenleri ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca Nevruz Ergenekon Destanı ile de ilişkilendirilmiştir (Çoruhlu, 2006: 180).

Bir Göktürk destanı olan Ergenekon Destanı, Sevinç Han'ın Kırgız Hanı'nı yanına alarak Türklere saldırması ile başlar. Fakat bu saldırıda başarılı olamayınca sahte bir kaçış düzenler, mallarını geride bırakıp kaçmaya başlarlar ve geride kalan Türk kuvvetleri başıboş kalan malları paylaşmaya girişince kaçan düşman kuvvetleri geri dönerek Türkleri yok eder. Geride sadece İlhan'ın oğulları Kıyan ve Nöküz sağ kalır ve savaş alanında tek kaldıklarını anlayan oğullar eşleri ile birlikte kaçıp sarp dağların bulunduğu bir vadiye saklanırlar. Saklandıkları vadiye Ergenekon adı verirler ve burada yaşamaya başlarlar. 400 yıl sonra sayılarının artması sonucu Ergenekon'a sığamayınca buradan çıkmak için plan yaparlar. Dağların arasında yol

bulsalar da bu yolu geçmek imkânsız gözüktür. Bunun üzerine bir demirci bildiği bir demir yatağı olduğunu ve bu demir yatağını eritirlerse Ergenekon'dan çıkabilecekleri söyler. Hal böyle olunca demir yatağında büyük bir ateş yakılarak demir eritilir ve Türkler Ergenekon'dan çıkar (Çoruhlulu, 2006: 180- 181).

Aslına bakılacak olursa bir türeyiş destanı olan bu destanda Türklerin, atalarının eski yurtlarına geri dönmesi ve Ergenekon'dan çıkışın bahar dönemine denk gelmesi araştırmacılar tarafından Nevruz ile ilişkilendirmesine neden olmuştur (Çoruhlulu, 2006: 181). Nevruz günümüzde dahi çoğu Türki devletlerde ve İran'da resmi bayram olarak kutlanmaya devam etmektedir.

Bahar şenlikleri ya da bayramları neredeyse her toplumda görülmektedir. Bu yüzden bu tarz geleneksel unsurlar sadece tek bir toplumun ürünü olarak görülmemelidir. Böyle bakılacak olursa Nevruz Bayramı, Yunan'da Dionysos onuruna düzenlenen ve en büyük bayramlarından biri olan *Anthesteria* Festivali ile benzerlik göstermektedir. *Anthesteria* Festivali'nde yapılan ritüellerle bahar karşılanmak istenmektedir. Bahsi geçen bu iki bayramda da bahar ayları ile doğanın uyanışı ve bununla birlikte gelen bolluk ve bereket kutlanması ile adeta doğaya minnet sunulmaktadır. Sunulan bu minnetle doğa gelecek sene yeniden canlanacak insanlara verimli bir yaşam alanı sunacaktır.

2.5.5. Bacchus

Antik Roma'nın en büyük emeli daha geniş topraklar ve daha geniş bir egemenlik alanıydı. Bu emeller doğrultusunda askeri, siyasi ve hukuk başta olmak üzere devlet mekanizmasını doğrudan ilgilendiren alanlarda yaratıcı çalışmalar yapmıştır. Edebiyat, sanat ve din gibi konular daha geri planda tutulmuş, ancak bu alanlarda oluşan boşluklar Yunanlardan tamamlanmıştır. Seçkin Romalı aileler çocuklarının eğitimi için Yunan öğretmenler tutmuşlar, mimari ve edebiyat alanında da Yunan etkileri görülmektedir. Yunan etkisi dini konuda da kendini göstermektedir, Yunan tanrıları isimleri değiştirilerek Roma panteonuna geçiş yapmıştır. Çalışmanın da konusu olan Dionysos, Bacchus adını alarak Roma panteonunda yerini almıştır. Cicero ise "*De Natura Deorum*" (Tanrıların Doğası) kitabında ise Bacchus'u Liber adı ile ele almaktadır (Cicero, 2.62).

Bacchus inancını Roma'ya Güney İtalya'nın Yunan kolonilerden gelen köleler tanıtmıştır. Bir devlet dinine sahip olan Roma'da halk arasında hızlı yayılım

göstermesi devlet dini açısından tehlike arz etmesine neden olmuştur. İ.Ö. 496'da Roma'nın yaşadığı kıtlık sonucunda Bacchus tapınımı kabul edilmiştir (Dürüşken, 2011: 84).

Liber olarak da anılan Bacchus için 17 Mart tarihinde *Liberalia* Şenliği düzenlenmekteydi. Vergilius bu şenliklerden şu şekilde bahsetmektedir;

“...İşte bu yüzden Bacchus ataya, kurban diye bir keçi yatar her sunakta.

Geleneksel oyunlar kaplar sahneleri; köylerde ödül kor Theseus oğulları,

dört yol ağızlarında, yetenekler için; kadehler arasında neşeli, coşkulu,

Yumuşak çayırda atılırlar yağ dolu fiçılara, cümbüş yaparlar ataları Troia'dan gelmiş Ausonia köylüleri, Kaba dizelerde kahkahalar içinde.

Korkunç maskeler oturtarak yüzlerine, Oyuk ağaç kabuklarından, seni Bacchus,

Anar, çağırır şakrak ilahilerle; Senin onuruna yeşil çamlar üstüne İşlenmiş yumuşak heykeller asarlar!

Bağlar bol ürünle erginleşir sonunda, Oyuk koyaklar, derin boğazlar, Tanrının

Onurlu başını gösterdiği her bölge, Ürünlerle dolar taşar.

Şarkılarını

Şakıyalım Bacchus 'un, törelere göre, Saygılayalım Tanrıyı; kutsal yemekler

Ve çörekler sunalım, tüm sunaklarda. Sunağın yanında boynuzundan çekilen

Kutsal keçi olacak, fındık çıtalarda, Kızartacağız yağlı bağırsaklarını.” (Ovidius, *Fasti*: III. 714 vd.).

Şenliğin en belirgin özelliği erkek çocukların yetişkinliğe geçmesini kulama günü olmasıdır (Karakuş, 2017: 323-324). Yetişkinliğe geçen erkek çocuklar *toga*²⁸ *virilis* (erkek *togası*) kuşanırdı (Howatson, 2013: 545).

²⁸ *Toga*, ağır, uzunluğu ortalama 5 m ve eni en fazla 2 m olan bit çeşit yün kıyafet (Howatson, 2013: 346).

Bacchus (Dionysos) inancına göre tanrı insanın ruhunda bulunan ilkel duyguları ortaya çıkarmaktaydı ve bu Roma devlet dini ile ters düşmekteydi. Devlet yöneticileri ise MÖ. II. yy'de Bacchus inancı hızla yayılmaya başlayınca bu duruma el koyarak yayılımı durdurmaya çalışmak için ağır önlemler almışlardır. Bu önemlerden ilki üç ayda bir Bacchus onuruna düzenlenen *Bacchanalia* bayramını yasaklamaktı. Yöneticiler ödülleri vaat ederek yandaş bulmuş ve tanrıya tapınanları öğrenerek ağır yaptırımlarda bulunmuşlardır. Yakalananların kimi hapse atılmış kimisi ise öldürülmüştür. Tanrı için eski dikilen tapınaklara ve heykellere dokunulmamış ancak bunlara yenilerinin eklenmesi yasaklanmıştır (Dürüşken, 2011: 96-105).

2.5.6. Şiva

Tanrı Dionysos'a Hint mitolojisinde karşılık gelen tanrı Şiva'dır. Hint Vedik Çağı'nda fırtına, şimşek ya da yangın gibi büyük ve zarar verici doğa olaylarının tanrısı olan Rudra'nın Epik Çağ'daki karşılığıdır. Bu sebeptendir ki O'na Şiva Rudra dendiği de olmuştur (Kaya, 1997: 149). Şiva bazı tezatları bünyesinde barındırmaktadır, aynı zaman da hem “merhametli” hem de “yok edici” özellikleri taşımaktadır. Bu özellikler kapsamında kendisine inananlara karşı merhametle yaklaşım yardım ederken yine kendisine inanmayanları cezalandırır (Demirel, 2017).

Yapılan tasvirlerde Şiva'nın elinde üç başlı bir mızrak bulunmaktadır. Mızrağın üç başının olması tanrının yaratıcı, koruyucu ve yok edici özelliklerini sembolize etmektedir. Bir diğer elinde de Damaru adı verilen bir davul taşımaktadır. Tıpkı Yunan medeniyetindeki karşılığı olan Dionysos gibi birçok hizmetçisi vardır. Hizmetçilerine Pramatha denmektedir. Bu hizmetçiler olağanüstü varlıklar, hortlaklar ve Ganalardan oluşmaktadır. Ganaların başı ise oğlu Ganesa'dır (Kaya, 1997: 151).

Tanrıya inananlar diğer tanrı veya tanrıçalara tapınmazlar ve bu nedenle Vira Şiva ya da Sağlam Şivalar olarak anılmaktadırlar. Aynı zamanda O'nun sembolü olan Linga'ya (erkeklik organı / *fallus*) tapınmaktadırlar. İnançları gereği bunu omuzlarında taşıdıklarından dolayı *Lingacılar* (*Linga* gayat) diye isimlendirilmişlerdir (Sarma, 2005: 75). İndus Vadisi'nin simgesi de olan Lingalar, hem Hinduizm tapınaklarında ibadet nesnesi hem de doğanın eril-enerjisini temsil eder (Zimmer, 2004: 111).

Tanrı Şiva sahip olduğu özellikler kapsamında birçok ismi vardır. Rudra'nın

yanında Mahakala (Büyük Zaman), Isvara (Yüce Efendi), Mahadeva (Büyük Tanrı), Mahayogi (Büyük Çileci), Hara (zapteden), Girisa (Dağın Efendisi), pasupati (Hayvanların Efendisi), Sankara (Uğurlu), Tryambaka (Üç Gözlü), Ugra (hiddetli), Bhüstesvara (Hayaletlerin Efendisi) başta olmak üzere pek çok adı vardır (Kaya, 1997: 151).

Dört kollu ve üç gözlü yakışıklı bir erkek olarak tasvir edilen Şiva, dünyaya tehlike arz eden zehri içtiği için boynu mavi bir renk almıştır ve bundan dolayı mavi boyunlu “nilakantha” adını almıştır. Üstünde bir kaplan postu ve başında bir hilal bulunmaktadır. Sarhoşluk veren soma içkisini içtikten sonra karısı Devi ile birlikte “tandava dansı” yapar (Demirel, 2017).

İçen kişiyi kendinden geçiren ve sarhoş bir hale getiren soma içkisi de Dionysos ile benzerlik göstermektedir. Hatta Hint *Bakkusu* olarak adlandırılmaktadır (Wilkins, 1913: 69). Aslına bakılırsa soma bir bitkinin öz suyudur (*asclepias acida*) ve din görevlileri ile tanrılar tarafından tüketilmektedir. Soma'nın içen kişiyi sarhoş etmesi ölümsüzlük aşılaman kutsal amrita (ölümsüzlük içkisi) olarak düşünülmesine neden olmuştur. Özünde sarhoşluk veren bir içki olmasına rağmen inananlar tarafından tanrılaştırılmıştır (Kaya, 1997: 143-144).

Tanrı Soma'nın elinde bir yay ve bin ok bulunur. Göklerde uçmasını sağlayan bir çift atın çektiği bir arabası vardır. Tasvir ve anlatılarda dağlarda yaşıyor olarak gösterilse de asıl yaşam alanı cennettir, bundan dolayı cennetin çocuğu, cennetin sütü ve cennetin efendisi olarak anılmaktadır. Binek hayvanı olarak kullandığı kuş ise bir kartaldır. Bitkilerin ve ormanın efendisi olarak bilinmesinin yanında, nehirlerin, dünyanın, tanrıların ve ölümlülerin kralıdır (Kaya, 1997: 145).

2.5.7. Baal

Dionysos ve bahsi geçen diğer tanrılarda olduğu gibi iki kere dirilme metaforu Kenan tanrılarında Baal içinde geçerlidir. Kenan ülkesinin yüce tanrısı El'in oğlu olan Baal panteonda fırtına ve bereket tanrısı olarak yer almaktadır. MÖ

14. yy'ye ait tabletlerde Baal'ın mitolojik söylencesine rastlanmaktadır. Söylenceye göre deniz ve nehirlerin tanrısı olan Yam, Baal'ın yanına gelmesini ister. Böylece aralarında başlayan savaşta Baal Yam'ı yenerek öldürmek ister. Fakat tanrı El'in karısı Aşera duruma müdahale eder ve bir tutsağın öldürülmesinin onursuzluk olarak karşılanacağını söyler. Bunun üzerine Baal yapmak istediklerinden utanarak

kararından vazgeçer (Amstrong, 1998: 24).

Dionysos ile asıl olarak bağlantılı olana ikinci söylence ise şöyledir; Lotan adındaki yedi başlı bir ejderhayı öldüren Baal diğer tanrılar tarafından ihtişamlı bir saray ile ödüllendirilir. Galibiyetine rağmen ölür, ölüm ve kısırlık tanrısı olan Mot'un dünyasına gider. Babası El oğlunun ölmesine çok üzülür ve kendini parçalar. Bu durum sevgilisi ve kardeşi olan Anat'ı da derinden yaralar ve Baal'ı aramaya başlar. Aramalarının sonucunda Baal'ı bulan Anat, Baal onuruna büyük bir ziyafet düzünler ve Mot'u öldürerek vücudunu parçalar. Mot'ın parçalarını tohum eker gibi toprağa savurur. Bunun üzerine Baal tekrar dünyaya geri döner, fakat kaynakların yetersiz olmasından dolayı tanrının geriye nasıl döndüğü konusu boşlukta kalmıştır (Amstrong, 1998: 24-25). Baal'ın ölmesi ile yeryüzünde yağmurlar durmuş ve verimsiz bir dönem başlamış oldu. Ancak Baal'ın dirilmesi ile yeryüzüne bahar gelmiş, yağmurlar yeniden yağmaya başlamış ve tarımsal verimlilik sağlanmış (Olgun, 2014: 18).

Tanrı Baal, fırtına ve yağmurun yağmasını sağlayan bereket tanrısı olarak bilinmektedir. Bununla birlikte Baal, tarımsal verimliliğin devamını sağlamak için tarımı kötü yönde etkileyen güçlerle savaşarak mevsimsel döngünün devamını sağlamaktadır. Tarım toplumu olan Kenan halkının hayatını idame ettirmesini sağlayan bir tanrı olarak düşünülür. Bu nedenle halkın gündelik hayatıyla ilgili birçok konuda ön planda olan bir tanrıdır (Olgun, 2014: 10-11).

Kültün merkezi dağlardaki ormanlık alanlardı. Kült merkezlerinde inanlar tarafından kendi aile üyeleri ile cinsel içerikli ayinler düzenlerlerdi. Bu ayinler sırasında inananlar sunağın etrafında dans ederek döner ve kılıçlarla kendilerini yaralayarak toprağa kan kan akıtırıldılar. Ayinlerin cinsel içerikli olmasının nedeni tarımsal verimliliğin ve bereketin devamlılığını sağlamaktı. Cinsel içerikli ayinlerin ardından tanrı Baal'a çeşitli hayvanlar kurban edilerek ayin tamamlanmış olurdu. Bununla amaçlanan tanrıyı memnun etmek ve mevsimsel döngünün aksamadan devam etmesiydi (Olgun, 2014).

Yukarıda bahsi geçen söylencelerin içerisinde Dionysos mitinde bulunan pek çok mitolojik öge ile benzerlikleri bulunmaktadır. Bundan çıkarılması gereken ise hiçbir medeniyetin salt kendi mitolojik külliyatını oluşturamadığıdır. Tarihin farklı zamanlarında ortaya çıkan bu medeniyetler her daim birbirini etkilemiştir. Bu

etkileşim kaçınılmaz bir sonudur. İlk medeniyetler arasındaki kültürel etkileşim toplumların şekillenmesinde aracı olmuştur. Birbirlerinden farklı veya aynı dönemde yaşayan medeniyetlerin kültür özellikleri insanların başta göçler olmak üzere yaşadığı birçok olay bu kültürlerin birbirinden etkilenmesine neden olmuş ve bunun sonucunda da ortak kültür ve değerler ortaya çıkmıştır (Yonar, 2015: 307).

Antik çağ toplumlarında Doğu dünyasını oluşturan ana medeniyetlerden Mezopotamya, Mısır ve Anadolu ile Batı dünyasının öne çıkan medeniyeti Yunan kültürü arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. Ancak bununla her kültür toplumunun kendine has özelliklerini inkâr edilemez bir gerçektir. Zengin kültürel öğelere sahip olan Doğu dünyasından Batı dünyasına doğru akmakta olan bir kültür seli bulunmaktadır. Bu çok doğal bir durumdur, her iki dünyada da bulunan siyasal, sosyal ve ekonomik şartlar çerçevesinde yaşanan akış ile bir kültür akışı yaşanmaktadır. Burada Yunan medeniyeti, Anadolu başta olmak üzere Doğu dünyasına çok şey borçludur, Belirtmekte fayda var Doğu ve Batı medeniyetlerinde var olan mitolojik hikâyeler her ne kadar benzerlik gösterse de her toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik karakteristik özelliklerini de taşımaktadır. Bununla her medeniyet mitolojik hikâyeleri kendi benliğinin bir parçasıymış gibi benimser (Çapar, 1991).

Mitoloji denildiğinde akla ilk olarak gelen Yunan mitolojileridir, ancak bu *mitoslar* tamamen Yunan insanının elinden çıkmamıştır. Yunanlar inanç sistemi ve mitoloji alanında Fenikelilerin aracılığı ile Mezopotamya kültüründen etkilenmişlerdir (Çapar, 1991). Başta Yunan olmak üzere Mezopotamya *panteonu*, dini ve *mitosları* pek çok medeniyete sirayet etmiştir. Anadolu ve Fenike topraklarının Doğu ve Batı dünyaları arasında köprü vazifesi görmesi iki taraf arasındaki kültür aktarımının en büyük etkendir. Fenikeli tüccarların da kültür aktarımındaki rolü büyüktür. Sürekli olarak Akdeniz limanlarında ticari faaliyetler gerçekleştiren tüccarlar vasıtasıyla Doğu dünyasının kültür öğeleri Batı dünyasının kültür envanterleri arasında yer edinmiştir. Bu kaynaşmaya yardımcı dokunan diğer bir unsur ise Mezopotamya devletlerinin sürekli olarak Batı dünyası ile siyasi, sosyal ve kültürel ilişkiler kurmasıdır. Bu ilişkiler ile Sümer çivi yazısı Batı dünyasına tanıtılmış ve kullanılmaya sunulmuştur. Yazının aktarımı ile Mezopotamya edebi, dini ve mitolojik metinleri Batı dünyasında bulunan komşular tarafında ilgi ile

karşılanmış ve çeşitli dillere çevrilmiştir. Bununla Yunan dünyasının Doğu'nun mitolojik unsurlarını kendi bünyesine katmıştır (Kılıç – Uncu, 2011: 184-185).

Yukarıda da bahsedildiği üzere farklı toplumlarda paralellik ve benzerlik gösteren *mitos*larda aslında doğduğu toplumun karakteristik özellikleri şifrelenmektedir. Tanrı Dionysos 'da bu şifreler görülmektedir. Dionysos'un özelliklerinden biri olan mevsimsel döngüyü simgeleme yüksek ihtimalle Doğu kaynaklı bir özelliktir. Ancak başta Yunan olmak üzere Batı dünyasında da bu döngü çeşitli şekillerde din ve mitoloji alanında yerini almıştır.

Mevsimlere baktığımızda kış soğuktur, günler kısa ve karanlıktır. Toprak artık uyumuştur ve ürün vermez, av hayvanları bile inlerine çekilmiştir. Bu sebeple kış derin bir uykuyu ve karanlığı bünyesinde barındırır. Fakat ilkbahar kışın aksine aydınlık, ferah, sıcak ve bereketi beraberinde getirir. İlkbaharda toprak uyanır ona ikram edilen tohumları anaç bir şekilde karşılar ve yaz geldiğinde ürünleri vermeye başlar. Doğa tekrardan uyanır. Ekinler büyür, hayvanlara ovalarda otlar, av hayvanları da ormanlarda ve dağlarda ortaya çıkar. Böylelikle hayat tekrardan hareket kazanır. Bu hareketlenme sonbaharın gelmesiyle yeniden son bulur. Bu döngü her yıl hiç aksamadan devam eder (Altunay, 2016: 39).

Mevsimsel döngünün çoğunlukla Doğu *mitos*larında karşımıza çıktığını görüyoruz. Yunan *mitos*larında ise Doğu'nun etkisi ile yerini almıştır. Bunun nedeni ise mevsimsel döngünü Doğu toplumlarının hayatını derinden etkilemiş olmasıdır. Mezopotamya başta olmak üzere Doğu toplumları hayatlarını tarım sayesinde idame ettiriyorlardı. Ancak Yunan topraklarında tarım coğrafyasından dolayı elverişli değildi. Doğu'nun tarımla uğraşması başta din olmak üzere hayatlarının her alanına etki etmiştir. Bu da Dionysos'un Doğu kökenli bir tanrı olduğu ve Yunan inanç sistemine sonradan geldiği konusunda en büyük kanıttır.

Mevsimsel döngü sonucunda ölüp tekrardan dirilen bitkiler ve doğa için her ne kadar toplumdan topluma farklılıklar taşısa da çeşitli bayramlar düzenlenmektedir. Mısırlılar, Suriyeliler, Babilliler, Frigyalılar ve Yunanlar tanrıları Osiris, Adonis, Tammuz, Attis ve Dionysos onuruna düzenledikleri bayramlarla doğanın ölüp tekrar dirilmesini kutluyorlardı. Bu bayramlar farklılıklar taşımalarına rağmen temelinde aynı amaca hizmet etmekteydiler (Frazer, 2004: 268).

Farklı toplumlarda olup da birçok ortak özellik barındıran bu tanrıların bir diğer özelliği ise belli bir tapınak alanının olmamasıdır. Kapalı bir mekân olarak tapınaklarının olmaması inananların ritüellerini gerçekleştirmediği anlamına gelmez. Dağlar, yüksek tepeler ve ormanlar gibi açık alanlar inananların ritüellerini gerçekleştirdikleri yerlerdir. Buna neden olan ise tanrının bir doğa tanrısı olmasından kaynaklanmaktadır. Doğayla iç içe bir şekilde tapınımlarını ve ritüellerini gerçekleştirmeleri tanrı ile daha sağlıklı bir şekilde iletişim kurmalarını sağlamaktadır. Doğanın içinde gerçekleştirilen bu dini ritüeller ile inananlar tanrının kutsal gücünü ve kudretini kendi benliklerine büyük bir huzur içinde katmaktadırlar. Başka bir özellik ise tanrının bariz bir tasvirinin olmamasıdır. İnananlar tanrısal kutsiyeti bünyesinde barındığını düşündüğü taş vb. nesnelerle tanrıyı simgelemektedirler.

Mevsimsel döngü, tapınak alanları gibi genel benzerliklerin yanında Hint inanışındaki fallus simgesi ile Dionysos inanışındaki fallus simgesi paralellik göstermektedir. Fallus antik inanışlarda erkeklik yani eril gücün sembolüydü. Bunun yanında mevsimsel döngü çerçevesinde bolluk ve bereketi de simgelemektedir. Mezopotamya, Anadolu ve Mısır başta olmak üzere kaybolup eşi tarafından yeniden dünyaya getirilen tanrının eşi ile birleşmesi sonucunda yeryüzüne yeniden bolluk ve bereket gelirdi. Bu nedenle fallus inanışı Hint coğrafyasından Yunan coğrafyasına kadar geniş bir alan oluşturmuştur. Kutsal günlerde fallus simgesi dolaştırılır ve aynı zamanda tahtadan yontulmuş bir şekilde boyunlara asılırdı (Altunay, 2016: 198-200).

Sonuç olarak farklı coğrafyalar da olsa aradaki mesafe fazla da olsa hiçbir medeniyet ya da kültür yoktur ki bir diğer medeniyetten etkilenmesin. Bunun en büyük örneği çalışmasının konusu olan Dionysos inanışıdır. Dionysos'un üstlendiği simgeler doğu mitoslarında çokça gözümüze çarpmaktadır. Doğu kökenli bir tanrı olan Dionysos'un Yunan ana karasına geçişi çok çeşitli yollardan olmuştur. Bu yollardan en önemlisi Doğu ülkelerinden Batı'ya doğru yapılan göçlerdir. Doğulu kabilelerin Batı'ya yerleşmesi ile tarım toplumu olmalarından kaynaklanan inanış biçimleri de Batı'yı etkisi altına almıştır. Göçlerin yanı sıra yapılan ticari faaliyetler de kültürel etkileşim konusunda yararlı olan etkenler arasındadır. Göçlerin ve ticari faaliyetlerin yanı sıra yapılan fetihler de bu konu da yararlı olmuştur. Kazanılan

savaşlar sonucunda ele geçirilen toprakların siyasi, sosyal ve dini özellikleri de Yunan kültürünü etkisi altına almıştır.

Anadolu topraklarını Doğu kültürünün Batı'ya geçişi üzerinde önemli bir köprü vazifesi gördüğünü yukarıda söylemiştik. Anadolu'nun en önemli medeniyetlerinden olan Hititlerin panteonu ile Yunan panteonunu etkilemiştir. Bin tanrı ile olarak isimlendirilen Hititler fethettikleri toprakların tanrılarını kendi panteonlarına katmaktaydılar. Ayrıca Mısır ile yaptıkları Kadeş Savaşı Mısır toplumu ile Hitit toplumunun kaynaşmasında büyük bir etkidir. Tanrı Osiris inancı Anadolu'ya oradan da komşu olan Yunan ana karasına siyasi ilişkiler, diplomatik anlaşmalar ve göçler yoluyla geçmiştir.

Diğer Doğu medeniyetleri gibi Mısır dini sistemi de Yunan dinini etkilemiştir. Bunu Herodotos Tarih kitabında bahsetmektedir. Herodotos antik Mısır inanç sisteminde önemli bir yeri olan Osiris ile Dionysos'un aynı tanrı olduklarını söylemektedir. Osiris inancını ufak değişiklikler ile Yunan medeniyetine Melampous adındaki bir rahip tarafından olduğunu söylemektedir (Herodotos, II: 42, 49, 144). Osiris'in ölmesi ardından eşi ve aynı zamanda kardeşi olan İsis tarafından yeniden diriltilmesi Dionysos'un da ölüp ve dirilmesi ile paralellik taşımaktadır. İki tanrının da ölmesi ile doğanın uykuya geçmesi, tarımın durması, ekinlerin yetişmemesi ve kuraklığın başlaması özellikleri aynıdır. Ayrıca fallusun kutsal sayılması da benzer bir diğer özelliktir. Osiris inancını yine Mısır toplumunun önemli geçim kaynağının tarım olduğunun ve bunu dini sistemleri içinde de gösterdiklerinin bir delilidir.

Tarımın önemli bir geçim kaynağı olduğu bir diğer medeniyet ise Anadolu medeniyetleridir. Burada da toprak ve ekin yetiştirme hayatın en önemli parçasıdır. Bu durumda yine Anadolu medeniyetlerinin inanç sistemleri içinde kendisini göstermektedir. *Kybele* – *Attis mitosundaki* motifler bize Dionysos'un Thebai *mitosunu* anımsatmaktadır. *Kybele* tapınımlarında yaşanan coşku hali ile Dionysos tapınımlarındaki Bakkha alaylarının coşkusu benzerlik göstermektedir. Hitit tanrıları olan Teşup ve Telipinu'nun bazı olaylar sonucunda sinirlenip ortadan kaybolması ile gelen kıtlık ve kuraklığın ardından tanrıları arayışa girişmeleri ve bulmalarıyla gelen bolluk ve bereket motifleri Dionysos ile benzerlik göstermektedir.

Tanrıların benzerlikleri çoğunlukla tarımı derinden etkileyen mevsimsel döngü motifi etrafında dönmektedir. Bu Kenan tanrısı Baal ve Türk mitolojisindeki Nevruz ile ortak özellikler taşımaktadır. Tanrı Baal'ın tarımda verimi tekrardan getirmek için kötü güçlerle savaşması ve Türklerin Nevruz ile baharın gelişini şenliklerle kutlaması Dionysos inancı ile benzerliklerini kanıtlamaktadır.

Doğanın eril gücünü simgelemek de Dionysos'un bir başka özelliğidir. Eril güç simgesi akıllara Hint panteonundaki tanrı Şiva'yı getirmektedir. Şiva Hint inanç sisteminde eril gücü simgelemektedir. Bu özelliği taşıması simgesi olan fallustan anlaşılmaktadır. Dionysos ile olan diğer benzer tarafı ise doğaüstü varlıklardan oluşan hizmetçilerinin olmasıdır. Bunlar Dionysos'un satyrlerine benzemektedir. Şarap tanrısı olan Dionysos ile Şiva'nın soma adındaki sarhoşluk veren içkiyi içmesi sarhoşluk halinde dans edişi paralellik göstermektedir. Sarhoşluk veren soma bitkisi Hintliler tarafından tanrısallaştırılarak kutsal bir görev üstlenmiştir. Sarhoş etme özelliğine dayanılarak tanrı Soma'nın Hint Bakkusu olarak anılmasını sağlamıştır.

Yunan dini başka medeniyetlerden etkilense de kendisinin de etkilediği medeniyetler mevcuttur. Bu medeniyetler arasında Roma başta gelmektedir. Roma medeniyetine bakıldığında zaman devlet politikası olarak daha güçlü daha kudretli bir Roma yaratılmak istenmektedir. Bu sebepten dolayı Roma'da edebi veya dini alan konusunda çokça çalışma yapılmamaktadır. Bu demek değildir ki kendine özgü bir din sistemi yoktur. Kendi inanç özelliklerinin yanında Yunan *panteonundaki* tanrı

ve tanrıçaların isimlerini kendi kültürüne uygun isimlerle değiştirerek Roma panteonunu kurmuştur. Tanrı Dionysos'u da Bacchus adı vererek Roma panteonuna sokmuştur. Tıpkı Yunandaki şekli ve özellikleri ile kabul edilmiştir.

3.KARADENİZ BÖLGESİ

3.1. Karadeniz Bölgesi'nde Dionysos İzler

3.1.1. Amisos (Samsun)

Amisos MÖ. 6. yy'da Miletoslular²⁹ veya Phokialılar³⁰ tarafından kurulmuştur (Can, 2011:41-42, Hornblower-Spawforth, 1996:72). Homeros'un ifadesine göre kentin adının Enete olduğu ve burada Enetlerin yaşadığı görülür (Homeros, *İlyada*, II. 852). MÖ. V. yy'da darp edilmiş sikkelere bakıldığında Amisos'un MÖ. V. yy'da Atina Klerukhiası olarak görülmüş, IV. yy'in ilk yarısında da Pers hakimiyetine geçmiştir. Perslere Karşı sefer düzenleyen III. Aleksandros (Büyük İskender) tarafından MÖ. 333 yılında Pers egemenliğinden kurtarılmıştır. İlerleyen yıllarda Mithradates Hanedanlığı tarafından ele geçirilmiş ve Mithradates VI Eupator döneminde kent sınırları genişletilmiştir. MÖ. 72/71 yıllarında Roma egemenliğine giren kentin sınırları 120 *stadion* genişletilmiştir. MÖ. 48 yılında II. Pharnakes tarafından kuşatılmış ve tahrip edilmiştir. MÖ. 47 Caesar döneminde bağımsızlığı ilan edilen kent MÖ. 31 yılında Actium Savaşı'ndan sonra Octavianus döneminde yeniden imar edilmiştir (Strabon , XII. 3. 14, Kınacı, 2015: 202-203).

Amisos doğusunda Iris (Yeşilırmak), batıda ise Halys (Kızılırmak) nehirleri arasında yer alan bir liman kentidir, kent limanı kuzeybatıdan gelen sert rüzgârlara karşı korunmasızdı ve büyük olmamasına rağmen Pontos Euxanios'a ait ürünlerin dış pazarlara gönderilmesi sayesinde kentin gelişmesinde büyük katkı sağlamaktaydı (Kınacı, 2015: 202).

Amisos kenti Sinope'nin 900 *stadion*³¹ doğusunda Saravene ve Themiskyra ovalarının arasındaki bölgede yer alırken kentin sınırları içinde Amazonlar ve Sidenelilerin ülkesi olan Themiskyra bulunmaktaydı (Strabon, XII. 14). Bir Ova olan Themiskyra kentten 60 *stadion* uzaklıkta ve ormanlarla, kaynakları dağın içinde bulunan küçük akarsularla kaplı dağlık bir araz ile çevrilmiştir. Akarsular

²⁹ Klasik Yunanca: Μίλητος, Miletos ve Latince Miletus Hititçe: Millawanda, Anadolu'nun batısında, Ege bölgesinde (klasik adı Meander olan) Büyük Menderes Nehri'nin hemen ağzına yakın deniz kıyısında bir antik liman.

³⁰ İzmir Foça.

³¹ *Stadium*: antik Yunan'da yaklaşık 185 metreye karşılık gelen ölçü birimi. Strabon Amisos ile Sinope arası 166 km olarak belirlemektedir. Bu ölçü günümüzde iki kent merkezi arasında 158 km olarak bilinir. Bu durum Strabon'un güvenilir bir kaynak olarak görüldüğü anlamına gelir.

sayesinde ova her zaman nemli, sığır ve at sürülerinin beslenebileceği otlarla kaplıyken çok miktarda da ak darı ve süpürge otu yetişmektedir. Strabon 'un anlatımında sulak olan araziden dolayı bölgede hiç kıtlık yaşanmadığını yazmaktadır. Dağların eteklerinde kendi kendine yetişen üzüm, armut, elma ve fındık gibi birçok meyve yetişir, dağların besin açısından zenginliği vahşi hayvan çeşitliğinin sağlarken bölgeyi avcılık faaliyetleri için cazip hale getirmiştir (Strabon, XII. 15).

Amisos sikkelerine bakıldığında Dionysos'un (bkz. resim 1) kentte tapınım gördüğü açıkça anlaşılmaktadır³². MÖ. 105 – 90 arasına tarihlendirilmiş 1 adet sikkenin ön yüzünde Dionysos başı arka yüzünde ise tanrının kutsal asası olan Thyrsos tasvir edilmiştir. Elde edilen 14 adet MÖ. 90-80 yılları arasında darp edilmiş olan sikkelerin ön yüzünde genç Dionysos başı arka yüzünde de Thyrsos görülmektedir (bk. Resim 2). Yine MÖ. 90 – 80 yılları arasında darp edilmiş olan 1 adet sikkenin arka yüzünde Thyrsos betimlenmiştir (bk. Resim 1)(Tavukçu- Ceylan, 2013).

Amisos'tan elde edilen sikkelere bakıldığında Dionysos dışında Hera (bkz. resim 2), Perseus (bkz. resim 3), Artemis (bkz. resim 4), Nike (bkz. resim 5), Zeus (bkz. resim 6), Ares (bkz. resim 7), Athena (bkz. resim 8) gibi Yunan tanrıalarının tasvirleri görülmektedir bu da sözü geçen tanrıların kentte tapınım *gördüğünün bir kanıtıdır*. Bunun yanında ayrıca IV. Mithradates Dionysos'u (bkz. resim 9) da tasvir eden sikkeler de bulunmaktadır.

3.2.1. Sinope (Sinop)

MÖ. 630'larda *Miletos* kolonisi olarak kurulan Sinope MÖ. 600'lerde Kimmer saldırısına maruz kalmıştır. MÖ. 437'de Perikles tarafından özgür kent ilan edilmiş ve Atina yurttaşları Sinope'ye yerleştirilmiştir (Plutarkhos, Perikles: XX). MÖ. 375'de Pers satrabı Diometes'in saldırısına uğradı. Büyük İskender döneminde Mithradates Krallığı kuruluncaya kadar özgürlüğünü sürdürdü. 183'de I. Pharnakes'in kenti ele geçirmesine kadar Hellen etkisi devam etmiştir. Uzun süren Pontus Krallığı hâkimiyetinden sonra MÖ. 70 yılında Romalı General Lucullus tarafından kent Roma egemenliğin girmiştir. Ardından II. Pharnakes Mithradates'in Anadolu'da krallık kurduğu toprakları geri almak için MÖ. 47'de Zela'da (Tokat /

³² Antiçağda sikkelerin yorumlanması bkz. İplikçioglu, 1997: 99-102, Carrad ce-Price, 2001: 59-69.

Zile) Caesar ile karşı karşıya gelmiş fakat fazla direnemeyip Sinope'ye sığınan II. Pharnakes kenti Domitius Calvinus'a teslim etmiştir. Böylece kent MÖ. 45'den itibaren Roma kolonisi olmuştur (Ebcioğlu, 1974: 92-93).

Sinope Paphlagonia bölgesinde olmasına rağmen bir *Miletos* kolonisidir, Armene'den 50 *stadion* uzaklıkta olup bölgenin önemli kentlerindendir (Ksenophon, *Anabasis*, VI.1.15., Strabon , XII.3.11.). Kentin önemli özelliklerinden biri de Kuzey Anadolu'nun en uç kısmında bulunarak Kırımla en kısa deniz rotasını oluşturmasıdır. Aynı zamanda kent bulunduğu bölge açısından Anadolu'nun iç kısımlarına da erişimi sağlamaktadır. Denizden sağlamış olduğu güç açık havalarda Kırım ile deniz seferleri yapmasını sağlamış bu da kentin Karadeniz ile Ege arasındaki ticaretinin önemini arttırmıştır (Koçak, 2003: 703).

Roma imparatorları Claudius (41-54), Nerva (96-98), Antoninus Pius (138-161), Septimius Severus (193-211), Geta (209-211), Valerianus (253-260) ve Gallienus (253-268) dönemlerine ait sikkelerin arka yüzünde tanrı Dionysos'un tasviri bulunmaktadır. Bu sikkelerle birlikte MÖ. 85-86 yıllarında basılmış diğer bir sikkenin ön yüzünde başı sağa dönük bir şekilde Dionysos betimlemesi vardır (Işık, 2004: 91-92). Sikkelerin yanı sıra bölgede yapılmış olan kazı çalışmalarında Dionysos, Serapis, Persephone ve Isis'e ait pişmiş topraktan maskeler bulunmuştur (Kaba-Vural, 2018: 443).

Kentte yapılan kazılarda elde edile sikkelerde Dionysos'un (bkz. Resim 10) yanında Hermes (bkz. Resim 11), Apollo (bkz. Resim 12), Artemis (bkz. Resim 13), Nike (bkz. Resim 14), Zeus (bkz. Resim 15) ve Ares'in (bkz. Resim 16) de tapınım gördüğü anlaşılmaktadır.

3.1.3. Tios Tium, Tios, Tion, Tieioni Tieium, Villaios (Zonguldak/Filyos)

Büyük kolonizasyon döneminde *Miletoslu* bir rahip veya Pataros tarafından *Miletos* kolonisi olarak kurulmuştur (Karauğuz-Özcan, 2010: 81). Strabon Tios hakkında "hakkında söylenecek önemli bir şeyi olamayan kent" diye yazar (Strabon, XII.3.8). Tios ile aralarında 20 *stadion* mesafe bulunan Billaos Irmağı kentin doğusunda kalmaktaydı. Bu ırmak Bithynia ve Paphlagonia bölgeleri arasındaki sınırı oluşturmaktaydı. Kent ile ilgili elle tutulur bilgiler Hellenistik Dönem ile birlikte başlamıştır. İlk sikke basımı MÖ. 4. yy'da *Herakleia Pontika*'nin hakimiyeti altındayken başlamıştır (Can, 2011: 571). Sonraları kimi zaman Bithynia kimi

zaman da Pontos Krallığı'nın egemenliği altına girer. MÖ. 70 yılına gelindiğinde de Romalı general Aurelius Cotta tarafından işgal edilerek Roma hakimiyetine alınır (Yıldırım, 2017: 208-209).

Dionysos Tios kent sikkelerinde sıkça resmedilmiştir. Bulunan sikkelerde Roma dönemine ait olanlarının bazılarında kentin kurucusu olarak tasvir edilmiştir (bk. Resim 4). Bunun yanında sikkelerde üzüm salkımı ile Dionysos betimlemeleri hem tarım faaliyeti olarak üzüm yetiştiriciliğinin kent için önemli olduğunu hem de Dionysos tapınımının olduğunu göstermektedir. Ayrıca Antoninus Pius dönemi sikkelerinden birinde elinde üzüm salkımı taşıyan bir Dionysos heykeli betimlenmiştir (bk. Resim 5) (Öztürk, 2013: 332).

Tios kentindeki Dionysos inancının olduğu sadece sikke darpları ile sınırlı değildir. Roma İmparatorluk dönemi tanrı ve tanrıçalarına sunulmuş adaklar kentteki Dionysos inancını doğrular niteliktedir. Bu adaklardan iki tanesi Dionysos'un kült üyelerinin unvanlarını göstermektedir fakat bu adağın nerede olduğu hakkında bir bilgi yoktur. Kentte yapılan kazı çalışmaları sonucunda yine Roma Dönemi'ne ait üzerinde Dionysos betimlemesi bulunan bir ağırlık ortaya çıkmıştır (Öztürk, 2011: 491-492).

3.1.4. Trapezous (Trabzon)

Trapezous kenti Pharnakeia kentinin doğusunda Sinope'liler tarafından MÖ. VIII yy'da önemli bir bölgede kurulmuştu (Ksenophon, *Anabasis*: IV.8.22, can, 211: 575). Ksenophon Trapezous'a geldiğinde kentte *Makronlar* ve *Kolkhlar* adlı kavimlerin de yaşadığını ve Sinope'ye vergi ödediklerini kaleme almıştır (Ksenophon, *Anabasis*: IV.8.1-24: V.5.10). IV. Mithradates döneminde Mithradates Hanedanlığı topraklarına katılan Trapezous MÖ. 64'den itibaren Roma egemenliğine girmiştir (Kınacı, 2015: 204).

Trapezous güneydoğuda Susurmena (Sürmene) doğuda da Rhizaion'a (Rize) arasındaki bölgede bulmaktaydı, doğusunda *Kolkhis*, güneyinde ise Armenia Minor yer almaktaydı. Dağlık bir bölge olan Trapezous gemilerin demir atmaları için elverişli olan sahilleri balıkçılık açısından da oldukça bereketliydi. Maden açısından zengin olan dağlar antik yol güzergâhları tarafından çevrelenmekteydi (Strabon , XII. 3. 17-19). Arıcılık faaliyetlerinin yapıldığı bölgede biraz ekşi olmalarına rağmen ünlü ballar üretilmekteydi. Ksenophon'un da bahsettiği gereğinden fazla

yenildiği zaman sarhoş eden, kusmalara ve ishale neden olan bal bölgede yetişmekteydi (Ksenophon, *Anabasis*: IV.8.17-26, Strabon, XII.3.18, Arslan, 2008: 708).

Trapezous kentinde Roma İmparatorluk dönemine ait Dionysos tasvirlerinin bulunduğu birçok sikke bulunmaktadır. Bunlardan ilki ön yüzünde Julila Domna arka yüzünde ise çıplak bir şekilde sola doğru ayakta olan sağ elinde *kantharos*³³ ve sol elinde *thyrsos*³⁴ taşıyan, sol tarafında ayaklarının dibinde bir panter olan Dionysos betimlemesi vardır. Elegabalus dönemine ait bir sikkenin ön yüzünde Elegabalus, arka yüzünde de ayakta çıplak bir şekilde duran ve başında sarmaşık veya asma yapraklarından oluşan bir taç taşıyan Dionysos'un uzun saçları omuzlarına inmiş, sağ eli başının üstünde, sol dirseğinin altında asma kütüğü ve sağ ayağının yanında bir panter bulunmaktadır (Arslan, 2008: 713-732).

Ön yüzünde Severus Alexander'ın olduğu sikkenin arka yüzünde çıplak halde sola doğru ayakta duran genç Dionysos'un sağ elinde *kantharos*, sol elinde de *thyrsos* taşırken ayakları önünde de bir panter bulunmaktadır. İmparator Gordianus döneminde kendi adına darp edilmiş üç sikkenin ön yüzünde kendi tasviri bulunurken arka yüzünde başı sola doğru dönük çıplak bir şekilde ayakta duran Dionysos'un sol omuzundan *chlamys* sarkarken, sağ elinde *kantharos* sol elinde ise *thyrsos* tutuyor şekilde bir betimleme bulunmaktadır. Gordianus'un dönemindeki sikkelerin tasvirleri ön yüzünde Tranquilla'na olacak şekilde Tranquilla döneminde de kullanılmıştır (Arslan, 2008: 735-743).

3.1.5. Cotyora (Ordu)

Cotyora, batısında Sidene (Ksenophon, *Anabasis*: V.5.3), doğusunda Kerasos (Ksenophon, *Anabasis*: V.3.2-3; Strabon, XII.3.17). Şehirleri arasında kurulmuştur ve bu bölgede kurulmasının nedeni ise doğal liman oluşumudur (Bulut, 2015: 466). Büyük İskender'in ölümü ile Anadolu toprakları komutanları arasında bölüşmüştü ve zaman bu komutanlar arasında çekişmeler başlamıştır. Bu karışıklıklardan faydalanan Kios tiranının oğlu Mithradates Kristes ayaklanarak bağımsızlığını ilan etti ve Pontos olarak anılacak devleti kurdu. Pontus kralı I. Pharnakes MÖ. 183

³³ Yüksek, çift kulplu, kadehe benzer içki kabı.

³⁴ Dionysos kültürüne katılanların ellerinde taşıdığı üzere sarmaşık ve asma yapraklarıyla sarılı, tepesinde bir çam kozalağı bulunan değnek.

yılında Kerasus ve çevre şehirlerden topladığı halklarla Parnakia kentini kurdu (Can, 2011:296). Pontos ve Roma arasında çıkan çok sayıda savaş ile Cotyora halkı için zor zamanlar başladı ve Pharnakia'nın kurulmasıyla Cotyora önemini kaybetti. Mithradates Eupator'un Doğu Karadeniz halkları üzerinde egemen olmasıyla Trapezous'un gelişimi hızlanmıştı. Roma Anadolu'nun içlerinde genişleyerek Pontos egemenliğini yıkıp Cotyora ve çevresindeki bölgeyi Pontos Polemoniacus olarak adlandırsa da etnik yapıda değişiklik olmamıştır (Öztürk: 2012: 493).

Dionysos'un Karadeniz'deki tapınımı kanıtlayan en büyük kanıt Ordu'nun Altınordu ilçesi Boyadı mahallesinde bulunan Kurul Kalesi'nden gelir. Melet Irmağı (Melanthia) üzerinde bulunan kalenin batısında Civil Deresi doğusunda ise Turna Suyu vadileri yer almaktadır. Kurul Kalesi veya Kurul Tepesi olarak adlandırılan kalenin Karadeniz bölgesinde yayılım gerçekleştirmiş olan son Pontus kralı VI. Mithradates tarafından yaptırıldığı bilinmektedir (Şenyurt – Akçay, 2016: 222-224). 2010 yılında başlayan kazı çalışmaları sayesinde Dionysos'un bölgedeki tapınımına ait birçok arkeolojik kanıt bulunmuştur, bunların başında en yoğun olarak çanak çömlekler gelmektedir. İlk bakışta askeri bir kale olarak görülse de yapılan kazılar sonucunda kültürel açıdan da bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Kazılarda bulunan iki Dionysos büstü, bronz Apollon heykeli, mermer *Kybele* heykeli ve pişmiş toprak *Kybele* heykelcikleri kalenin kültürel bir merkez olduğunu kanıtlamaktadır. Kalenin güney kısmında yer alan Dilek (Sunak) Kayası ve burada bulunmuş olan ve MÖ. 2. yy'a tarihlenen sikkeler kalenin VI. Mithradates döneminden önce de bir açık hava tapınım alanı olduğunu göstermektedir (Şenyurt- Akçay-Bulut-Zoroğlu-Akgönül, 2017: 2-10).

Kalenin doğu yamacında yapılan kazılardan demir cirit ve ok uçları, kurşun, pişmiş toprak ve taş sapan taneleri, bronz sikkeler, demir kepçe, kandiller ve boncuklar elde edilmiş fakat bunların yanında en önemlisi ele geçirilen pişmiş topraktan çocuk Dionysos *protomui* çocuk Dionysos heykelciği ile yaban koyunu, dağ keçisi ve çalgıcı figürlerinden oluşan *rhyton*'dur (bkz. resim 16) (Şenyurt-Akçay-Zoroğlu-Bulut-Yorulmaz-Akgönül, 2019: 508).

Çocuk Dionysos protomu (bkz. resim 17) kum karışumlu soluk kırmızı hamurdan yapılmış ve iyi bir şekilde korunmuştur. Baş kısmında şişkin ve hacimli bir taç bulunan Dionysos'un ağzı ise açık ve gülümser bir şekilde betimlenmiştir. Tacın

altından yüzün iki tarafına doğru sarmaşık dalları inmekte, alın ve şakaklardaki saçlar dalgalı, gözler açık ve yuvarlak, burun küçük ve geniş bir şekilde tasvir edilmiştir. Protumun boyun kısmında 3-4 cm çapında kabarık bir bağ bulunurken vücudun tümünü saran bir kıyafet giymektedir. Sağ el kıyafeti altından belli olurken sol omuzun üzerindeki giysi iki kat olarak durmaktadır. Geri kalan kısımlarda giysi gerçek bir tasvir havası vermek için yatay ve çapraz kıvrımlar oluşturulmuştur (Şenyurt vd., 2019: 508).

Kum ve taş katkılı 41 cm boyutunda olan çocuk Dionysos heykelciği (bkz. resim 18) soluk kırmızı renkli bir hamurdan imal edilmiş ve sol eli ile sağ ayağı korunmamıştır. Sol ayak ise başka bir kült alanını kapatmak için kullanılan taş yığınının altında sonradan bulunmuştur. Heykelciğin başında iki yanından sarmaşık yaprakları inen bir taç ve tacın hemen altında alnın iki tarafında boynuzlar görülmektedir. Dolgun vücut hatlarına sahip olan heykelciğin burnu küçük ve kanatlı, yüz hatları yuvarlak ve çene altı dolgundur. Sol omzun duruşundan yola çıkılarak kolun ileri doğru uzandığı söylenebilir. Vücudun duruş şekli ve kolların ileri uzanması heykelciğin hareketli olduğunu ve Dionysos şenliklerinde dans eden çocuk Dionysos'u simgelediği düşünülmektedir (Şenyurt vd., 2019: 508-509).

Üzerinde uzun kıvrılmış boynuzları olan ön ayaklarını kırarak oturan dağ koyunu ryhton (bkz. resim 19) adı verilene bileşik kült kabının sol kısmında tasvir edilmiştir. Kabın sağ tarafında ise başı cephede gövdesi profilden görünen, alnı üzerinde tüyleri ve sakalı belli olan ön ayaklarını kırarak oturan bir keçi bulunmaktadır. Dağ koyunu ve keçi figürleri vücut kısımlarından birbirine bağlıdır. Bu iki figüre ek olarak kıvrıcık saçlı ve sakalsız olan çıplak erkek figürü dağ koyunu ve keçinin birleşme yerinde oturarak telli bir çalgı çalmaktadır. Ayaklarının altından ise kabın akara yeri görülmektedir (Şenyurt vd., 2019: 509).

3.1.6. Kuzey ve Batı Karadeniz

Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Tyras (Belgrad) kenti Tyras (Dinyester) Nehri'nin üzerinde kurulmuş olduğundan aynı ismi almış bir *Miletos* koloni kentidir (Boardman, 1980: 250, Atasoy, 1994: 43).

Herodotos Tyras Nehri'nden bahsederken içinde denizden gelen gemilerin yüzebileceği büyüklükte bir nehir olduğunu, kaynağını Skythia ve Neuris arasındaki bir gölden aldığını ve denize döküldüğü yerde adları Tyritos olan Yunanlıların yaşadığını yazmaktadır (Herodotos, IV: 47-51).

Bölgenin bir diğer ırmağı olan Borysthes Irmağı (Dinyeper), Skythia limanı olan Kalos limanı ile arasında 1130 stadia (Arrius, XX. 2) mesafe bulunan ve Herodotos'un değimiyle Nil Nehri dışındaki bütün ırmakların en verimlisidir. Bölgedeki suların çamurlu olmasına rağmen Borysthenes Irmağı'nun suyu berrak akmakta çevresinde de verimli araziler bulunmaktadır. Denize döküldüğü yerde ise büyük bir alanı kaplayan tuz yatakları vardır (Herodotos, IV. 53). Irmak kenarında Borysthenler ve Olbia adında iki kent kurulmuştur. Olbia *Miletoslular* tarafından kurulan önemli bir ticaret kentidir ve ismini üzerinde kurulduğu Borysthenes Irmağı'ndan almıştır (Strabon , VII., 3, 17, c. 306). Yunanlılar burada yaşayan halka Borysthenesliler derken onlar kendilerine Olbiopolitler adını verir (Herodotos, IV. 18). MÖ. 144/115 yılında Olbia kentinin Bosporos Krallığı ile birlikte Pontos Krallığı'nın hakimiyeti altına girdiği düşünülmektedir (Arslan, 2005: 151).

Kuzey Karadeniz'in başka bir kenti de *Herakleia Pontika* kenti tarafından MÖ. 422/421 Kırım topraklarında bir Yunan kolonisi olarak kurulan Chersonesos Taurike'dir (Sivastopol) (Strabon, VII, 4. 2, c. 308, Plinius, *Natural History*, IV, XII, 85). Bir Skyth limanı olan Kalos Liman'ı ile arasında 1300 stadia bulunmaktadır (Arrianus, XIX, 5). Trakya topraklarının bir uzantısı olarak çizmiş olunan körfez Skythia topraklarına uzanır. Bölge Taurike Khersonesos veya Kayalık Khersonesos olarak adlandırılır ve burada Taurikeler adı verilen halk ikamet eder (Herodotos, IV. 99). Bölgenin önemli ticaret merkezlerinden biridir. MÖ. II. yy'ın ilk yarısında barbar tehditlerine karşı Pontos Kralı I. Pharnakes'i koruyucuları olarak seçmişlerdir. MÖ. 115/114 yılında artan Skyht baskınlarına karşı Bosporos Krallığı ile birlikte VI. Mithradates'i hamileri kabul etmiş fakat buna karşı bağımsızlıklarına dokunulmamıştır. MÖ. 64/63 Bosporos Krallığı'nın isyancıları ile birleşen kent halkı Pontos Krallığı'na karşı ayaklanmış ve kent Bosporos Krallığı'nın egemenliğine girmiştir (Arslan, 2005: 144-147).

Karadeniz'in batı yakasına bakıldığında ise göze çarpan Apollonia Pontica (Sozopol) kenti, Mesambria ile 250 stadia Kherronesos ile de 60 stadia mesadefe

bulunan bir *Miletos* kolonisidir (Arrianus, Perplus: XXIV. 5-6; Strabon, VII. 6. I. c. 319). Plinius'a göre kentin eski adı Anthium'dur (Plinius, *Natural History*: IV. II. 45). MÖ. 512'de kurulan kent 570 Pers kralı Dareios'un Skythia Seferi sırasında güçlük çıkarmadan teslim olmuştur (Herodotos, IV. 93). MÖ. 72 yılına kadar VI. Mithradates ile müttefik olmuş ve MÖ. 72/71 yılında Lucullus tarafından ele geçirilerek Roma kenti olmuştur (Arslan, 2005: 164).

Apollonia ile arasında 250 stadia mesafesi olan Mesambaria (Nesebar) kenti ise gemilerin demirlemesi için bir limanı olan ve Skythia topraklarında kurulmuş olan bir Hellen kenti olduğu Arrianus'da geçmektedir (Arrianus, Periplus: XXIV. 5-6). Kent bir Yunan kolonisidir ve eskiden Menes kenti anlamına gelen Menebria olarak adlandırılmaktaydı (Strabon, VII. 6. I. c. 319). MÖ. 512 yılında Pers kralı Dareios'un Skythia Seferi sırasında kent hiçbir zorluk göstermeden teslim olmuştur. MÖ. II yy'ın ilk yarısında VI. Mithradates ile ittifak kurulmuştur. MÖ. 72'de Makedonya proconsullüğüne atanan ve MÖ. 73 yılındaki consüllerden Marcus Terentis Varro Lucullus döneminde kent Roma hâkimiyetine girmiştir (Arslan, 2005: 163). Kentte Dionysos (bkz. resim 20) ile birlikte Athena (bkz. resim 21), *Demeter* (bkz. resim 22) ve *Herakles* (bkz. resim 23) de tapınım görmüştür.

Bölgenin bir diğer kenti olan ve MÖ. 570 yılında kurulduğunu bildiğimiz ve bir *Miletos* kolonisi olan Odessos (Varna) aynı zamanda Odessopolis olarak da isimlendirilmekteydi (Strabon , VII. 6. I. c. 319; Plinius, Nat. IV. 12. 82). Bir liman kenti olma özelliğini taşımaktadır (Arrianus, Periplus: XX. 2). Kısa zaman sonra Dionysopolis ve Bizone kolonilerini kurmuştur. MÖ. II. yy'ın ilk yarısında Pontos kralı I. Pharnakes ile müttefik olan kent Skyth akınlarına karşı kendini korumuştur.

VI. Mithradates dönemine kadar devam eden bu ittifak MS. 27'de bir Roma kenti olmuştur (Arslan, 2005: 161-162). Kente Dionysos, *Herakles* ve *Demeter* gibi tanrılar tapınım görmektedir.

Batı Karadeniz Bölgesi'nde Dionysos tapınımının en göze çarptığı şehir olan Dionysopolis (Balçık) kenti MÖ. 6. yy'da bir Milet kolonisi olarak kurulmuştur. Plinius kentin adını Krounoi olarak vermektedir (Plinius, IV. XI. 44). Dionysopolis ile Odessos arasında 200 stadia mesafe vardır ve kentte gemilerin demirleyebilmeleri için bir liman bulunmaktadır (Arrianus, XXIV, 4). Dionysos (bkz. resim 24, 25, 26) kentte önemli bir tapınım görmektedir bunun yanında *Herakles* (bkz. resim 27, 28)

ve *Demeter* (bkz. resim 29, 30) de tapınım gören tanrılar arasındadır.

Kallatis kenti ise *Herakleia Pontika* (Karadeniz Ereğlisi) tarafından kurulan bir *Miletos* kolonisidir (Strabon, VII. 6. I. c. 319). Plinius kentin eski adının Cerbatis olduğunu söylemektedir (Plinius, *Natural History*; IV. II. 44). MÖ. II. yy'ın ilk yarısında Pontos Kralı I. Pharnakes ile ittifak kurulmuş ve Skyth akınlarına karşı koruma sağlanmıştır, VI. Mithradates'in hükümdarlığına kadar bir ittifak devam etmiştir (Arslan, 2005: 162). MÖ. 73'de Lucullus'un Thrakia Seferi'nden sonra kent Roma hakimiyetine girmiştir (Arslan, 2005: 163).

Hellenler'in Batı Karadeniz'deki en önemli koloni kentlerinden biri olan Tomis *Miletoslular* tarafından Skythia topraklarında kurulmuştur (Arslan, 2005: 158). Arrianus'a göre Kallatis ile arasında 300 stadia bulunurken Strabon 'a göre 250 stadia bulunmaktadır (Arrianus, *Periplus*: XXIV, 3; Strabon , VII. 6. I. c. 319). Kentin adı Plinius tarafından Tomos olarak anılmıştır (Plinius, *Natural History*: IV. II. 44). MÖ. 73 yılında Lucullus'un Skythia Seferi'nden sonra Tomis Roma hakimiyetine girmiştir (Arslan, 2005: 163).

Tomis kenti ile arasında 300 stadia mesafe bulunan Histria / İstros kenti ise MÖ. 657/615 yılında kurulan küçük bir *Miletos* kolonisidir (Arrianus, XXIV, 2. Herodotos, II: 33. Strabon, VII. 6. 1. c. 319. Atasoy: 1994: 40).

4. SONUÇ

Dionysos en basit şekliyle üzüm, şarap ve bağcılık tanrısı olarak bilinmektedir. Genel bir tanımlama olarak doğru olsa da Dionysos ve tapınının altında yatan pek çok neden vardır. İlk olarak hayat hikâyesini bakıldığında bile nedenlerden biri görülebilir. Annesi Semele'den ve ardından babası Zeus'un baldırından doğması onu bir döngünün sembolü olarak göstermektedir. İki kere doğarak ölüm ve yeniden dirilmeyi simgeleyerek kendini tarım, toprak ve bereket tanrıları arasına sokmaktadır. Bunun yanında Yunan panteonuna son giren tanrı olması tarımsal üründen endüstriyel ürüne dönüşüm serüvenini anlatmaktadır. Avcı toplayı bir hayat süren insanoğlu zamanla toprağı ekmeyi öğrenmiş ardından topraktan elde ettiği ürünleri farklı işlemler geçirerek yeni besinler elde etmiştir. Bu serüveni biz Dionysos'un dünyayı dolaşarak üzüm, bağcılık ve şarap yapımını inşalara öğretmesinde bariz bir şekilde görüyoruz. İki kere doğum imgesi ise Dionysos üzerinden mevsimsel döngüyü anlatmaktadır. Annesi Semele'den doğan ve sonrasında parçalanarak yok edilen Dionysos güzün gelerek doğanın uykuya dalmasını ve ninesi tarafından parçalarının bir araya getirilerek yeniden dirilmesi ya da babası Zeus'un baldırından ikinci kere doğması ise baharın gelerek doğanın uyanışını simgelemektedir.

Zeus ve Apollon gibi tanrılar halkın üst kesimi tarafından tapınım görürken Dionysos daha çok alt sınıf halk arasında tapınım görmüştür. Bunu Homeros ve Hesiodos'un eserlerini karşılaştırarak anlayabiliriz. Homeros eserlerinde Dionysos'u şarap tanrısı olarak yazmaz ancak Hesiodos tarımla uğraşan bir aileden geldiği için Dionysos'u eserinde şarap tanrısı olarak yazmaktadır. Halkın alt kesimi her ne kadar Olympos tanrılarına tapınım gösterse de kendine benzeyen toprak ve tarımla ilgilenen bir tanrıya ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle Dionysos sıradan halk katında tapınım görmüştür.

Bir düşünce veya inanç şeklinin sadece belli bir bölgeye ya da bir topluluğa ait değildir. İnsan milleti, ait olduğu sınıf ve yaşadığı coğrafya ile şekil almıştır. Fakat içindeki inanç dürtüsü ve bunu simgeleme evrensel olmuştur. Bu duygu ve dürtüleri simgelerken coğrafyaya göre şekil verilmiştir. Bu nedenle Dionysos sadece Yunan coğrafyasında sınırlı kalmamıştır. Hint inanış şeklide Şiva olarak karışımıza çıkarken Roma inanç sisteminde Bacchus olarak karşımıza çıkar. Bu şekil veya cinsiyet

değişimini Mezopotamya, Anadolu ve Mısır da izlemektedir. Bundan bir insanın milleti, ırkı ait olduğu sınıf ne olursa olsun aynı kaygı ve duyguları taşıdığı anlaşılmaktadır. Dünyayı anlamaya çalışan her insan onu coğrafyasına ve yaşayışına göre farklı şekillerde simgelemiştir.

Karadeniz bölgesindeki kentlerin Yunan koloni kenti olmasıyla beraber kendi yaşamlar özelliklerine Yunan özellikleri de eklenmiştir. Buna Yunan inanç sisteminin Karadeniz’de yayılması da dâhildir. Kentlerdeki inanç sistemi hakkındaki bilgiler antikçağ yazarlarının eserlerinden ve yapılan arkeolojik kazılar sayesinde elde edilen verilerle elde edilmektedir. Bölgedeki Dionysos tapınımı hakkındaki en önemli veri Kurul Kalesi’nde yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır. Ordu ilinde yapılan Kurul kazılarına kadar karanlıkta kalmıştır. Kurul Kalesi’nde elde edilen verilerle bölgede Dionysos tapınımının bir potansiyeli olduğu anlaşılmıştır. Yapılan kazılarda Dionysos tapınımını bölgede yasaklayan bir delil bulunmamıştır. Bu da tapınımın Kurul dışında da olabileceğini göstermektedir. Karadeniz Bölgesi boyunca ilerleyen zamanlarda yapılacak yeni kazılarla Dionysos tapınımının olabileceği kentler ve alanlar araştırmacıları beklemektedir.

Günümüz yaşantısı içerisinde gelenek, görenek ve kültürel öğeler içinde Dionysos kültürünün öğelerinin yansımalarını görebiliriz. Trabzon ve Rize kentlerinde ay yılı esaslı yerel bir kullanılmaktadır. Bu takvime göre 13 Ocak’ı 14 Ocak’a bağlayan gece yeni yıl gecesi olarak kutlanmaktadır. Bu gecede köylerde yaşayan gençler köyün meydanında toplanarak çeşitli eğlenceler düzenlerler ve bu eğlencede gençlerden biri üzerine hayvan postu giyerek köy seyirlik oyunları denebilecek oyunlar sergilerler, bu da tıpkı Dionysos bayramlarında sahnelenen tragedyalara benzemektedir. Bunun dışında yörenin folklor özelliklerinden olan horonda da Dionysos esintilerini görebiliriz. Euripides Bakkhalar eserinde Dionysos’a kutlamaları sırasında Euhoi gibi nidaların atıldığını gösterir. Günümüzde de oynan horonlar sırasında oyunun ilerleyen zamanlarında oyuncuların aşırı eğlenerek çeşitli nidalar attıkları görülmektedir. Dionysos’un yaşam hikeyelerinin temel ögesi olan yeniden dirilme mitosu da yerel hikâyeler içerisinde bulunmaktadır. Cazı (cadı) hikesinde bu mitosa rastalamaktayız; insanlar içinde yaşayan ve onlarla yakın ilişkiler içerisinde olan bu cazı ya da cazılar aslında kim olduklarını diğer insanlardan gizlerler ve çaldıkları hayvanları özellikle keçileri تنها dere kenarlarında toplanarak kesip

yerler. Bir hikayeye göre ise bir insanla evli olan cazı akşam eşi uyurken ahırdaki ineği kaırır ve dere kenarında diğer cazılar ile birlikte kesip yerler, fakat kemikleri hayvanı yeniden diriltecekleri için eksiksiz saklarlar. Cazının ineği almasından şüphelenen eř gizlice takip eder ve üstüne balık aağı ve hayvan postu örterek gizlenir. Yeniden diriltme işi için sakalnan kemilerden ayak kemiğini gizlice alır. Cazılar kemikler bir araya getirir ancak eksik kemiği görürler, eksik parça yerine çevredeki şimşir ağaçlarından bir dal takalar, hayvan dirilir ancak bir ayağı aksamaktadır. Yeniden dirilen hayvanla evine dönen cazı sabah eşi tarafından uyandırılır ve yaptıkları itiraf ettirilir. Bu gibi hikayelerle Dionysos öğelerinin zaman içerisinde azalma olsa da hala etkisinin devam etti görölmektedir.

KAYNAKÇA

- Ak, Şükrü Süha, “Logos ve Mitos Ayrımına Platon Mitosları Üzerinden Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, C. II, S. 55, s. 440-449.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1975.
- Akdoğan Akbulut, Hatice Tuğba, “Ammianus’un Karadeniz Tasviri”, Burak Gani Erol-Ali Güveloğlu-Eyüp Kul (Ed.), *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi*, içinde (75-114), Ankara 2020.
- Albayrak, Canan, *Anadolu’da Kybele-Attis Kültü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- Altunay, Erhan, *Paganizm 1; Kadim Bilgeliğe Giriş*, İstanbul 2016. Altunay, Erhan, *Paganizm 2; Mezopotamya-Mısır*, İstanbul 2015.
- Amstrong, Karen, *Tanrının Tarihi*, Çev. Oktay Özel - Hamide Koyukan – Kudret Emiroğlu, Ankara 1998.
- Arrianus, *Arrianus’un Karadeniz Seyahati*, Çev. Murat Arslan, İstanbul 2005. Arslan, Melih, “Trapezous Sikke Darpları”, *Belleten*, 2008, C. 78, S. 265, s. 707-759.
- Arslan, Murat, “Pontos’tan Karadeniz’e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar; Varsayımlar ve Gerçekler”, *OLBA XIV*, 2006, S. 14, s. 75-91.
- Austrian Academy of Sciences Press, 1987, S. 100, s. 13-22.
- Aygün, Vahyettin, “Eskiçağ Mezopotamya’sında Tanrı Algısı”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, C. 5, S. 1, s. 79-93.
- Aygün, Vahyettin, “Eskiçağ Mezopotamya’sında Tanrı Algısı”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, C. 5, S. 1, s. 79-99.
- Aygüneş, M. Fatih, *Roma Denemi Anadolu ve Doğu Akdeniz Mozaik Sanatında Dionysos Betimlemeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.
- Beğenç, Cahit, *Anadolu Mitolojisi*, İstanbul 1974.
- Belden, H. M., “The Jaw’s Daughter and The Myth of Zagreus”, *The Johns Hopkins University Press*, 1924, S. 39, N. 3, s. 161-166.
- Birecikli, Fatma, “Ana Hatlarıyla Friglerde Din”, *Akademik Bakış*, 2010, C. 4, S.7, s. 215-232.
- Bulfinch, Thomas, *Bulfinch Mitolojisi*, Çev. Asun Babacan – Berk Özcangiller – Bora Kamceç, İstanbul 2011.

- Burker, Walter, *Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri*, Çev. Mehmet Faik Yavuz, İstanbul 2012.
- Can, Alper, *Eskiçağ Rehberi*, İstanbul 2011.
- Carasto, Marcello, “Tanrıların Dünyadaki Varlığı: Yunanistan’da Kült”, Umberto Eco (Ed.), *Antik Yunan*, içinde (591-613), Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2019.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999.
- Challegey, Felician, *Dinler Tarihi*, Çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul 2007. Cicero, *Tanrıların Doğası*, Çev. Çiğdem Menzilioğlu, İstanbul 2012.
- Çapar, Ömer, ”Helen Mitoslarında Doğulu Unsurlar”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1991 VI, s. 79-90.
- Çelik, Mehmet, “Sır Dinleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, S. 8, s. 213-225.
- Çetin, Cengiz, “Anadolu Bereket Kültü ve Anadolu Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2006, C. 46, S. 1, s. 189-210.
- Çığ, Muazzez İlmiye, “Nevruz ve Sümer Bereket Kültü Aynı Kaynak Değil mi?”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2016, 5/2, s. 904-907.
- Çoruhlulu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul 2006.
- Demirel, Şengül, “Hinduizm’in Tarihsel Serüveni”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, S. 18, s. 561-577.
- Doğancı, Kamil, “Eski Çağ’da Rize ve Çevresinde Ulaşım: Limanlar ve Karayolları”, Burak Gani Erol-Ali Güveloğlu-Eyüp Kul (Ed.), Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi, içinde (20-38), Ankara 2020. Dürüşken, Çiğdem, *Roma’nın Gizem Dinleri*, İstanbul 2011.
- Ebcioğlu, İsmet, “Neşredilmemiş Yeni Bir Sinope (Sinop) Şehri Sikkesi ve Onunla İlgili Bazı Sorunlar”, *Ankara Anadolu (Anatolia) Dergisi*, 1974, S. 18, s. 91-104.
- Eco, Umberto, *Antik Yunan*, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2019.
- Eliade, Mircae – Cauliana, Ioan P., *Dinler Tarihi Sözlüğü*, Çev. Ali Erbaş, İstanbul 1997.
- Eliade, Mircae, *Dinler Tarihi; İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*, Çev. Mustafa Ünal, Konya 2005.

- Eliade, Mircae, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan, İstanbul 2003. Eliade, Mircae, *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat, İstanbul 2001.
- Emir, Osman, “MÖ. VI. Yüzyılda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri”, *Samsun Sempozyumu Bildirisi*, 13-16 Ekim 2011, s. 663-672.
- Emir, Osman-İnan, Fatih, “İmparator Nero’nun Doğu Politikasında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin Stratejik Önemi”, Burak Gani Erol-Ali Güveloğlu- Eyüp Kul (Ed.), *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi*, içinde (52-74), Ankara 2020.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1996.
- Eser, Barış, *Antik Çağ’da İnanç Sistemleri; Trakya Bölgesinde Dionysos*, Dönem Ödevi, Edirne 2015.
- Euripides, *Bakkhalar*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul 2014.
- Frazer, James G., *Altındal 1; Dinin ve Folklorun Kökleri*, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul 2004.
- Frazer, James G., *Altındal 2; Dinin ve Folklorun Kökleri*, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul 1991.
- Freeman, Charles, *Mısır, Yunan ve Roma*, Çev. Suat Kemal Angı, Ankara 2013, Graves, Robert, *Yunan Mitleri; Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler*, Çev. Uğur Akpur, İstanbul 2010.
- Guthrie, W. K.C., “Religion in The Light of The Decipherment of Linear B”, *Bulletin of The Institute of Classical Studies*, 1956, S 6, s. 35-46.
- Güveloğlu, Ali, “ Eski Yunan’da Destan Geleneği”, Görkem Kökdemir – Ayşe Gül Fidan (Ed.), *Dünden Bugüne; Dünya Destanları*, içinde (347-364), Ankara 2019.
- Güveloğlu, Ali, “ Rize’nin Eski Çağ Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Sorunlar Üzerine Notlar”, Burak Gani Erol-Ali Güveloğlu-Eyüp Kul (Ed.), *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi*, içinde (2-19), Ankara 2020.
- Güveloğlu, Ali, “Eski Yunan Tanrılarının Melez Güçleri: İsim Biçim ve Güç arasında Paradoksal Bir İnceleme”, Süleyman Turan (Ed.), *Kutsal ve Hayvan; Dinlerin Hayvanlara Bakışı*, içinde (128-148), Ankara 2020.
- Güveloğlu, Ali, “Yunan Mitolojisi Ne Anlatıyor”, Esra Kökdemir-Ayşe Gül Fidan (Ed.), *Doğu ve Batı Mitolojileri*, içinde (39-54), Ankara 2020.
- Güveloğlu, Ali, *Antik Çağ’da Beslenme ve Damak Tadı*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Güzel, Öznur, *Dionysos Şenliklerinin Rönesans ve Barok Resim Sanatına Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

- Hanink, Johanna, “The Great Dionysia and the End of the Peloponnesion War”, *University of Calofornia Press*, 2014, S. 33, N. 2, s. 319-146.
- Harrison, Jane E., “Helios-Hades”, Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, 1908, S. 22. N. 1, s. 12-16.
- Herodotos, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 2015.
- Hesiodos, *Theogonia*, Çev. Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul 2018. Homeros, *İlyada*, Çev. Azra Erhat – A. Kadir, İstanbul 2016.
- Hoşafçı, Özlem Duygu, *Lykos Vadisinde Dionysos Kültü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2007.
- Howatson, M. C., *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Çev. Faruk Ersöz, İstanbul 2013. <http://www.sylloge-nummorum-graecorum.org/>
- Işık, Adem, “Karadeniz Bölgesi’nde Eskiçağ Halkları”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2008, S. 16, s. 177-183.
- Işık, Adem, *Pers, Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphagonia ve Pontus Bölgesi Kültürleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004.
- İndirkaş, Zühre, “Dionysos Tanrının Maskesi ya da Maskenin Tanrısı”, *Tiyatro*, 2004, S.5, s. 61-70.
- İplikçipğlu, Bülent, *Eskibatı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Ankara 1997.
- Johnston, Sarah Iles, “Demeter, Myths, and the Polyvalence of Festivals”, *The University of Chicago Press*, 2013, S. 52, N. 4, s. 370-401.
- Kaba, Hazar – Vural, Hüseyin, “Arkeoloji ile Geçen Yetmiş Yıl – Kazılar Işığında Sinop Arkeolojisi”, *Sosyal Bilimler Gözüyle Sinop*, Ankara 2018, s. 439- 464.
- Kabaağaç, Sina – Alovera, Erdal, *Latince / Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995. Karakuş, Onur Sadık, “Menologia Rustica Colotianum; Roma Taşrasına Ait İstisnâsi Bir Takvim”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, S. 26, s. 315-336.
- Karağuz, Güngör, *Hitit Mitolojisi*, Konya 2001. Kaya, Korhan, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, Ankara 1997.
- Kaya, Mehmet Ali, *İlkçağ Tarih ve Uygarlığı*, Ankara 2015.
- Kerenyi, Carl, *Dionysos; Yok Edilmez Yaşamın Arketip İmgesi*, Çev. Bahar Çetiner, İstanbul 2011.
- Kılıç, Yusuf – Uncu, Ebru, “Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar-Aphrodite Örneği)”, *History Studies; International Journal of History*, C. 3, S. 1, s. 183-201.

- Kınacı, Mesut, “Antikçağ’da Pontos Bölgesi’nin Tarihsel Coğrafyası”, *CEDRUS: THE JOURNAL OF MCRI*, 2015, III, s. 181-229.
- Koçak, Aydın, *Mitlerle Varoluş Yolculuğu*, İstanbul 2016.
- Ksenophon, *Anabasis; On Binler ’in Dönüşü*, Çev. Ari Çokona, İstanbul 2017.
- Kurtuluş, Kıymet, “Hint Mitolojisinde Tanrıların Yer altına İnişi”, *Folklor/Edebiyat*, 2014, C. 20, S. 77, s. 21-34.
- Küçükalp, Kasım, “Nietzsche Felsefesinde Apollon-Dionysos ya da Varlık-Oluş Karşıtlığı”, *Felsefe Dünyası*, 2011/1, S. 53, s. 41-52.
- Llyod-Jones, Hugh, “Zeus Prometheus and Greek Ethics”, *Department of the Classic Harvard University*, 2003, S. 101, s. 49-72.
- Mansel, Arif, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1963.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi: En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, Bursa 2015.
- Nappi, Marella, “Yunan Kahramanları”, Umberto Eco (Ed.), *Antik Yunan*, içinde (618-658), Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2019.
- Nasa, Publius Ovidius, *Fasti (I-VI); Roma Takvimi ve Festivalleri*, Çev. Asuman Coçkun Abugula, İstanbul 2016.
- Nietzsche, Friedrich, *Tragedyanın Doğuşu*, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul 2017.
- Olgun, Hakan, “Ugarit Metinleri Çerçevesinde Baal Tapıcılığı ve İsrafiloğullarına Etkisi”, *Milel ve İnanç; Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2014, C. 11, S. 2, s. 7-34.
- Ovidius, *Dönüşümler*, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul 1994.
- Özbayoğlu, Erendiz, “İlkçağ Anadolu Kültüründe Esrime”, *Türk Tarih Kurumu Kongresi*, Ankara 1999.
- Öztürk, Bülent, “Tios (Zonguldak-Filyos) Antik Kenti’nde Dinsel İnanışlar ve Kültler”, *Güneş Karadeniz’den Doğar; Sümer Atasoy’a Armağan Yazılar*, Ankara 2013, s. 329-344.
- Öztürk, Bülent, “Tios / Τίειον (Zonguldak-Fiyos) Antik Kenti Epigrafik Çalışmaları ve Tarihsel Sonuçları”, *I Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi Bildirisi*, Sinop 06-09 Ekim 2011.
- Öztürk, Bülent, *Dionysos Kültü (b)*, İstanbul 2010.
- Öztürk, Bülent, *Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası’nda Dioynsos Kültü (a)*, İstanbul 2010.

- Pappas, Nickolas, “Nietzsche’s Apollo”, *Penn State University Press*, 2014, S. 40, N. 1, s. 43-53.
- Pironti, Gabriella, “Yunanların Tanrıları ve Tanrıçaları”, Umberto Eco (Ed.), *Antik Yunan*, içinde (552-590), Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2019.
- Pliny, *Natural History*; Book IV, Çev. H. Rackman, London 1961.
- Robertson, Noel, “Athens’ Festival of the new Wine”, *Department of the Classic, Harvard University*, 1993, S. 95, s. 197-250.
- Rodgers, Nigel, *Antik Yunan Tarihi*, Çev. Ülke Evrim Uysal, İstanbul 2015.
- Sarma, D. S., *Hint Dini Tarihine Giriş*, Çev. Fuat Aydın, İstanbul 2005.
- Sevin, Veli, “Anadolu’da Yunanlılar”, *Anadolu Uygarlıkları Resim Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, s. 210-246.
- Sina, Ayşen, “Antik Yunanda Ritüel”, *Aktüel Arkeoloji*, 2018, S. 62, s. 92-103. Sina, Ayşen, “Eskiçağda Atina’da Şenlikler”, *Adanan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, C. 2, S. 1, s. 42-59.
- Sina, Ayşen, “İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu’lu Öncüleri: III-Miletoslu Hekataios”, *Tarih Araltımları Dergisi*, 2008. C. 27, S. 44, s. 113-166.
- Strabo, *Geography*; Books VII, Çev. Horace Leonard Jones, London 1924.
- Strabo, *Geography*; Books X-XII, Çev. Horace Leonard Jones, London 1928.
- Strabon, *Geographika*; *Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. Adnan Pekman, İstanbul 2000.
- Stuttard, David, *Antik Yunan Tarihi*, Çev. Erdem Gökyaran, İstanbul 2016. Synodinou, Katerina, “The Threats of Physical Abuse of Hera by Zeus in The Iliad”, *Austrian Academy of Sciences Press*, 1987, S. 100, s. 13-22.
- Şamlıoğlu, İbrahim Emre, “Antik Mısır Mitolojisinde Apep-Ra Düellosu ve Hz. Musa’nın Yılana Dönüşen Asası: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020, C. 61, S. 1, s. 31-57.
- Şenyurt, Atakan-Akçay, Atakan-Bulut, A. Emirhan-Zoroğlu, Umut-Akgönül, Okan, “Ordu Kurul Kalesi”, *Eski Türk Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 2017, S. 43, s. 2-10.
- Şenyurt, S. Yücel-Akçay, Atakan, “Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmelere”, *Seleucia VI: Olba Kazı Serisi*, 2016, S. 6, s. 221-248.

- Şenyurt, Yücel – Akçay, Atakan, “Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön değerlendirme”, *Selecia VI; Olba Kazı Serisi*, 2016, S. 6, s. 221-248.
- Şirvan, Berna, “Dionysos Kültü”, *Arkeoloji ve Sanat*, 2013, S. 143, s. 113-122.
- Takımcı, Meltem Çağlayan, *Antik Çağ'da Bayramlar ve Festivaller (Yunan ve Roma)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016,
- Tavukçu, Ali Yalçın – Ceylan, Mesut, “Tokat Müzesindeki Helenistik Dönem Amisos Sikkeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, C. 6, S. 25, s. 529-539.
- Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul 2010. Uncu, Ebru, *Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2011.
- Ünsal, Veli, “Doğu Karadeniz Tarihi Coğrafyası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. VIII, S. 2, s. 129-144.
- Vernant, Jean Paul, *Eski Yunan'da Mit ve Din*, Çev. Murat Erşen, İstanbul 2016.
- Walters, H. B., “Poseidon's Trident”, *The Society for the Promotion of Hellenic Studies*, 1982-1893, S. 13, s. 13-20.
- Wilkins, W. J., *Hindu Mythology; Vedic and Puranic*, London 1913. Wilkinsom, Kathryn, *Semboller ve İşaretler*, Çev. Seda Toksoy, İstanbul 2011. Yılmaz, Asaf Atalay, *Dinler Tarihi*, Ankara 2015.
- Yonar, Gönül, *Yaratılış Mitolojileri*, İstanbul 2015.
- Yücel, Çağatay, “Dionysos Bayramları ve Şenlikleri”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, C. 1, S. 4, s. 151-164.
- Zimmer, Heinrich, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2004.
- www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=116628

EKLER

Ek-1. Kullanılan sikkeler

Resim 1 Dionysos (SNGuk_0901_1192)

Resim 2 Hera (SNGuk_0901_0118)

Resim 3 Perseus (SNGuk_0901_1127)

Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler

Resim 4 Artemis (SNGuk_0901_1134)

Resim 5 Nike (SNGuk_0901_1142)

Resim 6 Zeus (SNGuk_0901_1144)

Resim 7 Ares (SNGuk_0901_1147)

Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler

156

Resim 8 Athena (SNGuk_0901_1166)

Resim 9 Mithradates VI as Dionysus (SNGuk_0901_1200)

Resim 10 Dionysos (SNGuk_0901_1541)

Resim 11 Hermes (SNGuk_0901_15039)

Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler

Resim 12 Apollo (SNGuk_0901_1513)

Resim 13 Artemis (SNGuk_0901_1524)

Resim 14 Nike (SNGuk_0901_1525)

Resim 15 Zeus (SNGuk_0901_1526)

Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler

Resim 14 Ares (SNGuk_0901_1528)

Resim 15 Athena (SNGuk_0901_1531)

Resim 16 Protom, heykelcik, rhyton

Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler

Resim 17 Çocuk Dionysos

Resim 18 Heykelcik

Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler

Resim 19 rhyton

Resim 20 Dionysos SNGuk_1100_0244

Resim 21 Heracles SNGuk_1100_0233

Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler

Resim 22 *Athena* SNGuk_1100_0224

Resim 23 *Demeter* SNGuk_0901_0288

Resim 24 *Dionysos* SNGuk_0901_0217

Resim 25 *Dionysos* SNGuk_1100_0107

Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler

Resim 26 Dionysos SNGuk_1100_0108

Resim 27 Heracles SNGuk_1100_0112

Resim 28 Heracles SNGuk_1100_0117

Resim 29 *Demeter* SNGuk_1100_0116

Ek-1 (Devam). Kullanılan sikkeler

Resim 30 *Demeter* SNGuk_1100_0120

